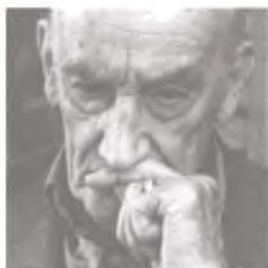

NEAGU

DJUVARA

O SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNILOR POVESTITĂ CELOR TINERI

seriile de Autor
HUMANITAS

NEAGU M. DJUVARA s-a născut la Bucureşti în 1916. Licenţiat în litere la Sorbona (istorie, 1937) şi doctor în drept (Paris, 1940). Numit secretar de legaţie la Stockholm de guvernul Sănătescu, rămâne în exil după 1947 şi activează în diverse organizaţii ale diasporei româneşti. Petrece 23 de ani în Republica Niger, în calitate de consilier diplomatic. În 1972 obţine doctoratul de stat la Sorbona, cu o teză de filozofie a istoriei. Întors în ţară după 1989, ţine cursuri de istorie la universităţile din Iaşi, Cluj şi Bucureşti.

20 DE ANI ÎN 20 DE CĂRȚI

MIRCEA CĂRTĂRESCU Travesti | HORIA-ROMAN PATAPIEVICI Zbor în bătaia săgeții | ANDRÉ SCRIMA Timpul rugului aprins | RADU PARASCHIVESCU Cu inima smulsă din piept | GABRIEL LIICEANU Despre limită | VIRGIL IERUNCA Fenomenul Pitești | EMIL CIORAN Îndreptar pătimaș | MONICA LOVINESCU Diagonale | CONSTANTIN NOICA Rugați-vă pentru fratele Alexandru | EUGÈNE IONESCO Cântăreața cheală. Lecția. Scaunele. Regele moare | ANA BLANDIANA Spaima de literatură | MIRCEA ELIADE Jurnalul portughez | Povestea ELISABETEI RIZEA din Nucșoara | PETRU CREȚIA Oglinzile | ALEXANDRU DRAGOMIR Crase banalități metafizice | ANDREI PLEȘU Despre îngeri | IOANA PÂRVULESCU În intimitatea secolului 19 | NEAGU DJUVARA O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri | ANIȚA NANDRIȘ-CUDLA 20 de ani în Siberia | LUCIAN BOIA Istorie și mit în conștiința românească

Neagu M. Djuvara s-a născut la Bucureşti în 1916, într-o familie de origine aromână aşezată aici la sfârşitul secolului al XVIII-lea, care a dat ţării mai mulţi oameni de seamă.

Licenţiat la Sorbona (istorie, 1937) şi doctor în drept (Paris, 1940). Participă la campania din Basarabia şi Transnistria (iunie–noiembrie 1941); rănit în apropiere de Odessa. Intrat prin concurs la Ministerul de Externe în 1943, este trimis curier diplomatic la Stockholm în dimineaţa zilei de 23 august 1944, în legătură cu negocierile de pace cu Uniunea Sovietică. Numit secretar de legaţie la Stockholm, va rămâne aici până în septembrie 1947, când comuniştii preiau şi Externele. Implicat în procesele politice din toamna anului 1947, rămâne în exil, militând până în 1961 în diverse organizaţii ale diasporei româneşti. În 1961 pleacă în Republica Niger, unde va sta 23 de ani în calitate de consilier diplomatic şi juridic al Ministerului nigerian al Afacerilor Străine şi, concomitent, profesor de drept internaţional şi de istorie economică la Universitatea din Niamey. Între timp, reia studiile de filozofie la Sorbona. În 1972, obţine doctoratul de stat la Sorbona cu o teză de filozofie a istoriei; mai târziu, obţine şi o diplomă a Institutului Naţional de Limbi şi Civilizaţii Orientale de la Paris. Din 1984 este secretar general al Casei Româneşti de la Paris, până după revoluţia din decembrie 1989, când se întoarce în ţară. Din 1991 este profesor-asociat la Universitatea din Bucureşti şi membru de onoare al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi şi al Institutului de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti.

Principalele publicaţii: *Le droit roumain en matière de nationalité* (teză de doctorat); *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations* (carte premiată de Academia Franceză); în româneşte, *Civilizaţii şi tipare istorice. Un studiu comparat al civilizaţiilor*; *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes dans la première moitié du XIX*^e^ *siècle*; în româneşte, *Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne*; *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*; *Cum s-a născut poporul român*; *Mircea cel Bătrân şi luptele cu turcii*; *De la Vlad Ţepeş la Dracula Vampirul*; *Însemnările lui Gheorghe Milescu* (roman); *Amintiri din pribegie*, versiune franceză: *Bucarest–Paris–Niamey et retour ou Souvenirs de 42 ans d'exil (1948–1990)*; *Există istorie adevărată?*; *Thocomerius–Negru Vodă, un voivod de origine cumană la începuturile ţării româneşti; Războiul de şaptezeci şi şapte de ani (1914–1991) şi premisele hegemoniei americane. Eseu de istorie-politologie*; *Ce au fost „boierii mari" în Ţara Românească? Saga Grădiştenilor (secolele XVI–XX).*

NEAGU
DJUVARA

O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri

Ediția a XI-a adăugită

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: S. Skultéty
Concepţie grafică: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

Tipărit la „Monitorul Oficial" R.A.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
DJUVARA, NEAGU
O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri / Neagu Djuvara. – Bucureşti: Humanitas, 2010
Index
ISBN 978-973-50-2611-0
94(498)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poştă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Cuvânt înainte

Această carte nu este o carte obişnuită de istorie; nu este un manual, şi nici nu are pretenţia de a ţine locul manualelor de şcoală. Ea s-a născut din iniţiativa doamnei Irina Nicolau, specialistă în etnologie şi istorie orală, care, acum câţiva ani, exasperată de faptul că manualele şcolare, de cele mai multe ori, continuau, în ciuda revoluţiei din decembrie 1989, să difuzeze aceeaşi istorie *intenţionat deformată* în deceniile trecute şi cam în aceeaşi „limbă de lemn", m-a ademenit să rezum în casete audio pentru tineri, în modul cel mai simplu şi curgător, tot trecutul ţării noastre. Volumul de faţă e transcrierea acelor înregistrări, curăţită de unele „poticneli" inerente unui discurs improvizat şi completată, acolo unde mi s-a părut că lipsurile erau prea evidente, bineînţeles în limita spaţiului acordat. Am lăsat deci *să curgă povestirea*, fără a o întrerupe cu note explicative şi referinţe bibliografice – într-un cuvânt, fără ceea ce savanţii numesc „aparat critic" –, ca să fie pe înţelesul tuturor, şi al iubitorilor de istorie, şi al celor cărora le-a rămas oarecum indiferentă cunoaşterea trecutului nostru.

E o povestire foarte rezumativă; n-am înşirat, de pildă, numele tuturor voievozilor care se ceartă pentru domnie

în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, sau, mai apoi, ale domnilor fanarioţi schimbaţi de stăpânul de la Constantinopol la doi-trei ani o dată (când nu erau, din porunca lui, tăiaţi sau sugrumaţi). Să nu se creadă însă că e vorba de o carte de *vulgarizare*. Nu-mi place cuvântul „vulgarizare", cuvânt cu iz peiorativ, care ar lăsa impresia că naraţiunea ar fi nu numai simplă, ci şi simplistă sau copilăroasă. Cititorul îşi va da repede seama că, sub aspectul unei povestiri uşoare, am îndrăznit să aduc în discuţie problemele cele mai delicate, cele mai controversate din istoria noastră, considerând că şi tânărul licean are o minte adultă, nu una fragilă, care ar trebui menajată, oferindu-i-se despre trecutul nostru o imagine edulcorată, trandafirie. Nimic nu serveşte mai bine ţara decât cunoaşterea (sau recunoaşterea) adevărului, pe cât putem noi oamenii să-l desluşim – fiindcă *adevărul în totalitate* numai Dumnezeu îl cunoaşte. De aceea, să nu vă mire dacă zic din când în când: „unii autori sunt de părere că..." sau „eu cred că..." etc.

În căutarea adevărului nostru, se spune de obicei că trebuie să fii *obiectiv*. Nici cuvântul acesta nu-mi place: dacă cercetaţi în dicţionare, veţi afla că „obiectiv" este „ceea ce se află în afara conştiinţei", deci, logic, nu se poate aplica decât studiului obiectelor, lucrurilor, materiei inerte. Or, istoricul are de-a face întâi de toate cu oameni – indivizi sau colectivităţi, deci subiecte, nu obiecte, iar pentru a înţelege aceste subiecte trebuie să fie şi el subiectiv. El se va strădui din răsputeri să-şi însuşească rând pe rând mentalităţi şi păreri diferite sau chiar contradictorii (individuale, naţionale, religioase, doctrinare etc.). Imparţialitatea lui nu poate decurge decât dintr-o succesiune – cât mai

cinstită cu putinţă – de parţialităţi. Dacă procedăm astfel, nu vom mai putea urmări în descrierea şi explicarea trecutului un scop pretins „naţional“, şi în numele acestui fals patriotism să tăinuim unele fapte sau să măsluim altele, sub cuvânt că trebuie să răspundem unor falsificări ale vecinilor noştri unguri sau bulgari sau greci sau ruşi sau ale altora. *Nu se răspunde unei minciuni cu altă minciună.* Singurul răspuns valabil este o totală cinste intelectuală. Numai astfel ne vom impune ştiinţei internaţionale şi ne vom putea lua locul ce ni se cuvine în Europa şi în lume.

Am păstrat titlul oarecum înşelător de „Istoria românilor“ – când astăzi se tinde din ce în ce mai mult a vorbi de „Istoria României“ –, mai întâi fiindcă e tradiţional; apoi, fiindcă „România“ e un termen care s-a aplicat ţării locuite de români de abia după Unirea de la 1859 (putem oare să numim „România“ teritoriul nostru din Evul Mediu?); în fine, fiindcă îmi permite să evoc fugitiv şi alte ramuri ale romanităţii orientale, aflate în afara spaţiului României contemporane, cum sunt aromânii sau cum au fost vlahii de la începutul celui de al doilea ţarat bulgar, al dinastiei Asăneştilor. Subiectul cărţii depăşeşte însă, şi etnic, şi temporal, istoria *stricto sensu* „a românilor“. Temporal, fiindcă vom urca în timp înainte ca să se fi închegat gruparea umană vorbind limba română, spre seminţiile din amestecul cărora s-a născut această grupare, adică poporul român; proces de lungă durată, foarte greu de urmărit şi de lămurit, din cauza sărăciei documentelor. Trebuie evocaţi, pe scurt, geto-dacii, apoi italicii şi mediteraneenii romanizaţi aduşi de colonizarea romană; poate şi ceva rămăşiţe ale barbarilor germanici (goţi, gepizi etc.), dar

mai cu seamă marea migrație slavă, care a lăsat urme adânci în limbă, în moravuri, în instituții și care trebuie considerată ca o a treia componentă majoră în etnogeneza poporului român. Eu mai văd și o a patra componentă însemnată, anume popoarele zise *turanice*, venite din Asia Centrală în valuri succesive, cum au fost avarii, pecenegii, uzii, cumanii, majoritatea fiind de limbă *türk*, înrudită cu turca otomană. Pecenegii și cumanii, de pildă, stăpânesc spațiul nostru la răsărit și miazăzi de Carpați timp de trei sute cincizeci de ani, și tocmai pe locurile desemnate până atunci de vecinii noștri drept „Cumania" apare, la cumpăna veacului al XIII-lea cu veacul al XIV-lea, primul stat român organizat, Țara Românească. Voi încerca să arăt de ce cred că, de fapt, componenta turanică nu a fost luată destul în considerație până acum. În orice caz, numai după acest complex amestec și după nașterea limbii ce-i zicem „română" se poate vorbi de un popor român. Dar, până să vedem realizată această închegare, a trebuit să începem povestirea cu peste o mie de ani înainte.

În al doilea rând, pe plan etnic, mai trebuie vorbit despre grupurile care nu s-au amestecat cu românii (ca ungurii, sașii, rutenii), ba unele chiar devenind elemente dominante și privilegiate într-o întinsă zonă până în epoca contemporană. Li s-au adăugat mai târziu alte aporturi, dintre care unele au fost lesne asimilate de masa română – ca grecii și alți balcanici –, dar și altele, care s-au asimilat mai greu fie pentru că i-am ținut noi deoparte, fie pentru că au ținut ei să-și păstreze individualitatea – ca țiganii, armenii, evreii. De toți aceștia trebuie pomenit, căci au împărțit

cu românii acelaşi teritoriu, iar influenţele unora asupra altora sunt nenumărate şi greu de evaluat.

Voi sublinia, în sfârşit, impactul vecinilor noştri asupra constituirii statelor române sau a închegării naţiunii române. Rând pe rând sau deodată, ţaratul bulgar, imperiul bizantin, regatul ungar, apoi despotatele sârbeşti, regatul polon, turcii otomani, austriecii, la urmă şi ruşii au jucat un rol în destinul neamului nostru. Aceasta ne va duce, ca în cercuri concentrice, la o vedere din ce în ce mai largă – sud-estul european, Europa Centrală şi Orientală, Europa întreagă –, căci trebuie amintită până şi îndepărtata Franţă, al cărei rol a fost primordial în adoptarea, în veacul al XIX-lea, a spiritului, moravurilor şi instituţiilor occidentale şi care a marcat în mod copleşitor limba română contemporană. Fără această viziune largă, fără această includere a românilor în istoria Europei şi a lumii, istoria lor *e de neînţeles.*

O ultimă remarcă: să nu-şi închipuie nici un autor că istoria pe care o scrie e definitivă, e cea adevărată, cea pe care o vor admite şi generaţiile viitoare. Fiecare generaţie are o nouă viziune asupra trecutului şi poate chiar descoperi în acel trecut lucruri nebănuite, susceptibile de a modifica iarăşi acea viziune.

Conştient, aşadar, de şubrezimea şi precaritatea scrisului istoric, las acum aceste observaţii preliminare, ca să încep să vă povestesc istoria ţării noastre *aşa cum o văd eu în acest sfârşit de veac şi de mileniu.*

Bucureşti, octombrie 1999

I. Începuturile

Dacă aveți în față o hartă fizică a României, observați cum arată Podișul Transilvaniei: s-ar zice că țara noastră este un fel de mare cerc în jurul Transilvaniei. Ei bine, acolo s-a născut neamul românesc.

Cine locuia pe Podișul Transilvaniei acum vreo două mii cinci sute de ani? – fiindcă a încerca să vedem cine a fost acolo mai înainte e o întreprindere prea grea. Nu putem, în cadrul unei lucrări atât de succinte, să împingem studiul în preistorie. Într-adevăr, în spațiul în care locuim astăzi, arheologia ne relevă urme de străveche prezență umană, de mii și poate zeci de mii de ani. Cum n-avem însă, deocamdată, nici un mijloc de a identifica rasa sau rasele acelor străvechi locuitori, de a pătrunde cât de cât moravurile și credințele lor, și, încă mai puțin, limbile vorbite, descrierea acelor civilizații ce se pierd în negura vremurilor ne-ar fi de prea puțin folos pentru a înțelege cum au apărut, în acest spațiu, cei ce pot fi considerați cu mai multă probabilitate ca strămoșii noștri. Cert este doar, din numeroasele urme arheologice de pe tot teritoriul țării, că s-au succedat valuri-valuri de migrații și din sud, și din vest, și din est, și e cu neputință să deduci numai din forma locuințelor și a mormintelor, ori din

stilul uneltelor sau al ceramicii ce fel de rase au fost şi cum s-au amestecat sau cum s-au nimicit una pe alta. Să ne limităm, aşadar, la evocarea acelor popoare cărora savanţii din veacul al XIX-lea le-au zis „indo-europene", fiindcă au împânzit, spre apus, Europa întreagă, şi au ajuns, spre miazăzi şi răsărit, până în India.

Acum vreo patru-cinci mii de ani, pornind de pe teritoriul unde se află acum Bielorusia, Ucraina de vest şi Polonia, s-au urnit cu încetul, însă într-un elan neînfrânat, seminţii vorbind aceeaşi limbă, care au ajuns să stăpânească cu vremea întregul nostru continent. Nu erau de o singură rasă (adică, în termeni de antropologie, nu aparţineau cu toţii aceluiaşi tip fizic). S-a crezut, în secolul trecut, că indo-europenii, la origine, semănau toţi cu scandinavii de azi, că erau înalţi, blonzi şi cu craniul dolicocefal, adică, văzut de sus, oval ca un ou. Era o concepţie greşită: indo-europeana a fost doar o limbă. Arheologia a adus dovada că în leagănul originar s-au aflat fel de fel de popoare care, trăind de mii de ani împreună sau în vecinătate, au ajuns să vorbească aceeaşi limbă. Şi din seminţiile acestea de limbă indo-europeană, care s-au revărsat în valuri succesive, şi la intervale câteodată mari, asupra Europei, împingând sau nimicind alte etnii mai vechi sau contopindu-se cu ele, s-au născut aproape toate popoarele care trăiesc astăzi în Europa.

Zic *aproape toate*, fiindcă au rămas mici nuclee neschimbate dinaintea venirii indo-europenilor, iar după aceştia au mai venit câteva popoare de limbă diferită. Care sunt acestea din urmă? De pildă *finlandezii*, *estonienii*, *ungurii* şi *turcii*. Iar dinainte de indo-europeni cine a mai rămas?

După limbă, ar fi doar *bascii*, care formează și astăzi un grup etnic compact în nordul Spaniei și sud-vestul Franței. Unii antropologi susțin că și Sicilia ar fi majoritar populată cu seminții anterioare valului indo-european; sicilienii au adoptat însă limba dominatorilor romani, și n-a rămas nici o urmă a vreunei limbi anterioare idiomurilor indo-europene.

Geto-dacii

Să revenim la spațiul carpato-dunărean. Aici, sursele arheologice și documentare ne relevă, venită probabil deja din al doilea sau chiar al treilea mileniu înaintea erei noastre, prezența unei ramuri indo-europene. Pe reprezentanții ei unii i-au numit *daci* (în special în Transilvania), alții i-au numit *geți* (în Muntenia, Dobrogea și până în Basarabia).

Iar la sud de ei se găseau tracii. Mulți istorici cred, pe baza unei singure propoziții a istoricului grec Herodot (secolul al V-lea î.Cr.), că și geto-dacii erau o ramură a tracilor. Astăzi, se pare că nu e chiar așa. Ar fi fost rude apropiate ale tracilor, dar limbile (puținul cât a mai rămas din aceste limbi) nu se potrivesc sută la sută, nu avem la geto-daci aceleași nume de localități, nu avem aceleași nume de regi ca la traci și, mai cu seamă, la traci se cunosc numele a zeci de zeități, dacă nu chiar sute, pe când geto-dacii par a nu fi avut decât o singură zeitate principală: Zalmoxis. Un neam erau deci acești geto-daci, alt neam, mai la sud, erau tracii, unde sunt Bulgaria și Turcia de

azi, şi alţii illyrii, mai la vest, unde e Albania şi unde a fost Iugoslavia.

În secolul I î.Cr., aceste triburi geto-dace se unesc sub un singur rege, pe care-l cheamă Burebista. E prima dată când strămoşii noştri apar în istorie uniţi şi având un rege care îndrăzneşte să se lupte cu Roma. Stăpânirea lui Burebista se întindea şi peste multe alte triburi, de dincolo de Nistru şi până în Pannonia – dar el moare asasinat, în acelaşi an cu Caesar (44 î.Cr.)!

Roma

Romanii sunt tot un popor indo-european, stabilit pe teritoriul Italiei de azi. Au pornit de la un oraş, Roma, al cărui ţinut înconjurător se chema Latium (de unde cuvântul *latini*) şi, în trei-patru sute de ani, din jurul oraşului Roma, încetul cu încetul construiesc o adevărată împărăţie. Cuceresc mai întâi toată Italia, pe urmă Spania, apoi Gallia (Franţa de azi), de asemenea tot nordul Africii.

Vă sunt cunoscute luptele dintre romani şi cartaginezi. Cartaginezii erau de rasă semită, deci înrudiţi cu arabii şi cu evreii, mari negustori, care se stabiliseră unde e astăzi Tunisia. Luptele dintre romani şi cartaginezi au durat zeci de ani (Hannibal, genialul general cartaginez, a fost cât pe ce să cucerească Italia toată), dar, în cele din urmă, romanii au ieşit învingători şi, necruţători, au ras de pe faţa pământului falnica cetate Cartagina.

Iată-i pe romani punând piciorul în Africa, iar în momentul care ne priveşte pe noi, adică momentul când se

vor arăta interesați și de teritoriul locuit de geto-daci, romanii au ajuns cea mai mare putere din lume, cu excepția, poate, în Extremul Orient, a imperiului chinez, care se formează cam în același timp cu imperiul roman. Romanii sunt atunci stăpâni – priviți harta Europei – pe tot înconjurul Mediteranei. Imperiul lor e ca o largă verigă, un colac în jurul Mării Mediterane: Italia, Hispania, Gallia, tot nordul Africii; au cucerit și Grecia și Asia Mică și Syria, și iată-i la Dunăre, vecini cu dacii.

De ce au început romanii să-i atace pe daci? Trebuie spus de la început că dacii erau agresivi. Văzând bogățiile împărăției romane, făceau mereu incursiuni pustiitoare peste Dunăre, în regiuni stăpânite acum de romani și care de veacuri se aflau sub influența civilizatoare a Greciei. De altfel, și romanii au fost influențați de cultura elenică; de aceea se vorbește adesea despre „civilizația greco-romană". Romanii au fost întâi de toate ostași, iar marea cultură le-a venit de la greci. Grecii aveau și la noi, în Dobrogea, „agenții" de comerț, adică porturi cu o mică colonie în jur. Ați auzit de Tomis, vechiul nume al orașului Constanța, și de Histria, mai la nord. Erau și alte colonii de-a lungul coastei Mării Negre, la sud, în Bulgaria de azi, și spre nord, până în Crimeea. Influența grecească ajunsese deci în oarecare măsură și la geto-daci.

Și iată acum că se ivesc dușmănia și războiul între daci și romani. Aceasta se petrece o primă dată înainte de Cristos, în vremea lui Burebista. Ostilitățile vor reîncepe la sfârșitul secolului I d.Cr., iar legiunile romane sunt chiar învinse la un moment dat, sub un împărat slab, Domitianus. Dar soarta se schimbă când ajunge împărat Traianus,

unul dintre cei mai glorioşi împăraţi ai Romei. În Dacia se afla iarăşi un rege care reuşise să-i unească pe daci, pe un teritoriu însă mai mic, care nu depăşea Tisa la apus, nici Siretul la răsărit. Se numea Decebal – nume pe care şi-l luase şi avea probabil o semnificaţie în limba dacă. (Decebal pronunţăm noi acum, dar în vremea aceea „c“ se pronunţa „k“; Dekebalos era scris pe greceşte sau latineşte.) Decebal nu a vrut să accepte influenţa romană – de fapt ar fi fost un „protectorat“ – şi a continuat uneltirile împotriva Romei.

Dacia, colonie romană

Traianus hotărăşte să pornească război pentru a aduce Dacia sub ascultare romană. Priviţi iarăşi harta. Tot imperiul roman era ca un colac în jurul Mediteranei, dar parcă Dacia ar fi mai departe de centru, spre nord-est, în afara „colacului“. Dacia şi Britannia apar ca „ieşinduri“, „hernii“ ale cordonului imperiului din jurul Mediteranei. De aceea vor fi şi primele părăsite când presiunea barbară va creşte.

Traianus a dus un prim război, în 101–102 d.Cr., l-a învins pe Decebal şi i-a impus un tratat prin care acest rege al dacilor se angaja să-şi distrugă cetăţile, să nu facă alianţă cu duşmanii Romei, să accepte arhitecţi şi ingineri romani şi o oarecare supraveghere etc. De fapt, să devină un client al Romei. Dar Decebal n-a respectat tratatul, a reclădit cetăţi, a căutat alianţe, până departe, cu duşmanii Romei; atunci, Traianus a hotărât o a doua campanie de cucerire a Daciei şi înlăturarea lui Decebal.

Războiul are loc în 105–106 d.Cr. Traianus a pus pe un arhitect grec din Syria, Apollodor din Damasc, să clădească un pod peste Dunăre, la Drobeta, acolo unde e acum Turnu-Severin, pod care a fost privit ca o adevărată minune pentru acea vreme. Pătrunde în Dacia cu legiunile lui, iar alt corp de armată trece Dunărea din Scythia Minor (Dobrogea). Au loc lupte crâncene şi, în cele din urmă, romanii cuceresc capitala Sarmizegetusa, iar Decebal se sinucide, pentru a nu cădea în mâinile învingătorului şi a nu fi dus ca rob în cortegiul triumfal al lui Traianus la Roma.

Pentru a reconstitui acest război între romani şi daci, avem la Roma un monument, rămas întreg până în zilele noastre printr-o adevărată minune, Columna Traiană, pe care se încolăcesc, de jos în sus, basoreliefuri povestind toată desfăşurarea cuceririi Daciei, ca într-o „bandă desenată“ în care putem nu numai urmări fazele războiului, ci şi descoperi care erau portul şi armele din ambele tabere, chiar şi portul femeilor dace, şi ce fel de vite se creşteau în ţară etc. Columna Traiană e o adevărată comoară pentru istorici şi etnologi.

Iată acum această mare ţară, destul de populată, devenită colonie romană. Ce înseamnă colonie romană? Înseamnă că regatul lui Decebal va trece de-acum sub administrarea directă a Romei. Provincia „Dacia“ nu cuprindea toate teritoriile ce vor fi mai târziu locuite de români; ea se limita la Oltenia de azi şi cam două treimi din Transilvania. Scythia Minor era deja integrată în provincia romană Moesia (nord-estul Bulgariei de azi). La răsărit de Olt şi de Carpaţi, erau câteva întărituri şi avanposturi,

pentru a rezista atacurilor dacilor nesupuşi şi ale altor triburi. În provincia propriu-zisă, un întreg aparat administrativ se va instala, alături de legiunile menite să asigure pacea înăuntru şi paza graniţelor. Se vor construi oraşe după tipul „urbelor" romane şi o reţea de drumuri care să le lege. În fine, şi mai cu seamă, romanii vor proceda la o intensă colonizare cu elemente din afara provinciei. Într-adevăr, după ce au făcut mii de prizonieri, după ce au omorât mii de luptători daci, după ce alte mii vor fi fugit peste munţi (dar n-au putut lua cu ei pe *toată* lumea, au rămas femei, copii, bătrâni), învingătorii au purces la repopularea provinciei cu colonişti romani. Cine să fi fost aceşti colonişti?

Iată o explicaţie pe care mi-a sugerat-o un profesor francez de istorie antică, Jérôme Carcopino, care a descoperit un lucru la care nu se gândise nimeni până atunci. De ce a putut veni atâta lume în Dacia în puţini ani? Fiindcă acolo se găsea aur.

Decebal avea un tezaur colosal, pe care-l ascunsese sub un râu, dar unul dintre captivii luaţi de romani a dezvăluit taina. Iar romanii au găsit acolo aur în cantităţi uriaşe. Apoi, se ştie că se putea extrage aur din Munţii Apuseni.

Carcopino a avut o idee foarte simplă: „Ia să văd cum arăta moneda romană înainte de Traianus şi ce devine ea în timpul domniei lui Traianus" – şi constată că, de unde banul de aur înainte de Traianus era subţire ca o foiţă de ţigară, la sfârşitul domniei lui e gros. Înseamnă că a reevaluat moneda de aur a Romei pe baza exploatării aurului din Dacia. Se întâmplă, ca să comparăm cu istoria modernă, ceva asemănător descoperirii aurului din

California, în veacul al XIX-lea, care a declanşat în Statele Unite un *gold rush*, cum spun americanii, o goană după aur. Aşa se explică probabil cum au putut veni în Dacia, în puţine generaţii, mii şi mii şi zeci de mii de colonişti din toată împărăţia. Altfel nu s-ar explica cum, în puţinul timp cât a durat această colonie romană, populaţia să fi fost complet romanizată.

Desigur, n-a avut loc, ca în America, o năvală dezordonată, o masă de iniţiative individuale. A fost o colonizare organizată de împărăţie. Cronicarul zice că împăratul a adus în Dacia mulţime „din toată lumea romană" (*ex toto orbe Romano*). Dar, fără îndoială, faptul că se găsea acolo aur trebuie să fi favorizat recrutarea de colonişti.

Unii arheologi au pus la îndoială teza lui Carcopino, fiindcă – spuneau ei – nu s-ar fi găsit dovezi că minele de aur din Munţii Apuseni ar fi fost exploatate pe vremea dacilor. Începând din 2002 însă, o echipă de arheologi francezi şi români a descoperit existenţa unor tuneluri de exploatare – mai strâmte şi mai primitive, datând incontestabil din vremea dacilor – şi a putut astfel confirma o concluzie logică: tezaurul lui Decebal ar fi fost greu explicabil fără exploatarea aurului din Munţii Apuseni.

De unde să fi venit coloniştii? Din toate părţile împărăţiei şi, mai cu seamă, din regiunile vecine cu Dacia, din Illyria de pildă, care era colonie romană de sute de ani – prin urmare illyrii erau deja romanizaţi. Au venit desigur colonişti şi din Italia. Şi aici are loc iarăşi un fenomen interesant: pe măsură ce s-au întins posesiunile romane în urma unor neîncetate războaie, a crescut şi numărul de sclavi, prizonieri de război aduşi în Italia. Care a fost

consecinţa socială a acestui mare număr de sclavi? Ţăranii din Italia sărăceau, fiindcă proprietarii de pământ, în loc să-l lucreze cu localnicii din jur, lucrau pământul cu robi. Asta explică de ce atâţia ţărani din Italia se angajau în legiuni sau plecau să populeze Illyria, Gallia sau Dacia. Din punctul de vedere al limbii, s-a constatat, de pildă, că limba română se apropie cel mai mult de unul dintre dialectele din sudul Italiei. Au venit probabil şi de acolo mulţi să caute aur în Dacia.

Dacia colonizată de romani a putut în foarte puţine generaţii să devină atât de prosperă, încât să i se spună *Dacia felix* „Dacia roditoare, fertilă". Din păcate, belşugul n-a durat prea mult. S-au clădit câteva oraşe; acolo unde fusese Sarmizegetusa s-a dezvoltat oraşul numit Ulpia Traiana, după numele împăratului; pe locul Clujului de azi a apărut un oraş numit Napoca. Dacia a devenit o colonie bine organizată, ca întregul imperiu, cu un grad înaintat de civilizaţie în oraşe, cu băi publice, arene pentru jocuri etc. S-au construit drumuri – mai avem şi astăzi porţiuni de drumuri făcute de romani, care trec prin Carpaţi, dovedind talentul lor de constructori.

Să vorbim în treacăt şi despre ce s-a întâmplat cu podul acela de pe Dunăre, care era o minune a lumii antice. Chiar un succesor al lui Traianus a dat ordin să se dărâme podul. Romanii l-au clădit, romanii l-au dărâmat. De ce? Le-a fost teamă, când au început primele năvăliri barbare de mai mari proporţii, ca podul acela să nu folosească năvălitorilor pentru a pătrunde şi mai adânc în imperiu. S-a scos deci toată „şoseaua", puntea de pe pod, iar timp

de veacuri nu s-au mai văzut decât pilonii în Dunăre (unul se mai vede şi azi, pe malul românesc al fluviului).

Năvălirea barbarilor

Soarta provinciei *Dacia felix* se încheie odată cu ceea ce numim *năvălirea barbarilor*. Cine au fost aceşti barbari? Dar, mai întâi, ce înseamnă *barbar*? Inițial, *barbarus* a însemnat „străin (față de greci sau romani)", apoi a căpătat conotația „necivilizat (în ochii grecilor, apoi ai romanilor)". Roma a fost o splendoare. E greu de închipuit acum ce a reprezentat Roma pentru contemporani. Puținul care a mai rămas din oraşul antic stârneşte admirația, iar pentru oamenii de acum două mii de ani Roma era curată minune, raiul pe pământ.

Să nu luați însă *ad litteram* expresia „năvălirea barbarilor". Germanii au un cuvânt mai potrivit pentru a desemna acel moment istoric: ei spun *Völkerwanderung*, ceea ce înseamnă „migrația popoarelor", fiindcă o adevărată năvălire, adică un puhoi de călăreți care să pustiască tot locul, să prade oraşele şi satele şi să ucidă populația, aceasta s-a întâmplat doar la două-trei sute de ani, de pildă odată cu venirea hunilor, a avarilor, a ungurilor la început – uneori şi cu năvala anumitor triburi germanice, ca vandalii (al căror nume a intrat în limbile moderne cu înțelesul de sălbatici care distrug numai din setea de a distruge). Dar goții (vizigoții şi ostrogoții), gepizii şi alte neamuri germanice, venite din sudul Rusiei de azi, agresive şi ele, desigur, au căutat mai întâi o aşezare în teritoriul imperiului – unii

se prezentau chiar ca posibili aliaţi pentru a apăra imperiul împotriva altor duşmani. Fiindcă, ştiţi ce se întâmplă cu vremea într-o ţară prea bogată, prea fericită, cum a devenit imperiul roman la începutul erei noastre: bărbaţii nu mai vor să facă serviciu militar; atunci aceşti germanici, mai mult sau mai puţin sălbatici, se prezentau ca eventuali aliaţi, ca ostaşi suplimentari pentru apărarea imperiului. Li s-a zis „federaţi", adică aliaţi ai Romei, care-şi păstrau organizaţia şi căpeteniile lor.

Aşa au venit şi în Dacia. Dar în urma lor veneau alţii, şi mai sălbatici, porniţi pe jaf şi distrugere, astfel încât romanii s-au gândit că Dacia, dincolo de Dunăre, era prea departe de centru, prea greu de apărat, şi că era mai bine să retragă legiunile la sud de Dunăre. În 271–272 d.Cr. împăratul Aurelianus (al douăzeci şi şaptelea succesor al lui Traianus) a hotărât evacuarea provinciei Dacia.

Legiunile romane se retrag din Dacia

Odată cu armata şi administraţia locală, probabil că o parte din populaţia romană, în orice caz cea mai înstărită, din oraşe şi din *villae*, adică din „fermele" marilor posesori de pământ, speriaţi că nu mai erau de-acum protejaţi de armata romană, vor fi părăsit şi ei colonia de la nord de Dunăre, pentru a se refugia pe malul drept al Dunării, unde împăratul Aurelianus a instituit – în regiunea unde vor fi mai târziu Serbia de est şi Bulgaria de nord-vest – o nouă provincie, numită tot Dacia, dar care a căpătat, cu vremea, în scrieri, numele de *Dacia aureliană*.

Unii istorici germani, apoi istoriografia oficială ungară au susţinut teza că *toată populaţia* Daciei nord-dunărene a fost atunci evacuată, că această mare provincie s-a aflat *dintr-o dată golită de întreaga populaţie de limbă latină.* Dar această teorie n-a apărut decât acum vreo două sute de ani, adică odată cu naşterea conştiinţelor naţionale şi ivirea pretenţiilor naţionaliste în toată Europa! De atunci a apărut în istoriografia europeană şi, bineînţeles, mai cu seamă în disputele savante româno–maghiare, ceea ce s-a numit „chestiunea continuităţii“: au continuat oare să locuiască în fosta Dacie vorbitori de limbă latină? Sau, cum pretind cei mai mulţi istorici unguri, la apariţia năvălitorilor maghiari la sfârşitul secolului al IX-lea, ori în secolul al X-lea, Ardealul era cel mult populat ici-colo de mici grupuri slave?

Încă o remarcă, înainte de a expune punctul meu de vedere asupra „chestiunii continuităţii“. Chestiunea *nu mai prezintă azi nici o importanţă politică.* Chiar dacă ar putea istoricii maghiari – printr-o minune – să aducă dovada că ungurii au fost primii ocupanţi ai Transilvaniei, prin faptul că populaţia maghiarofonă nu reprezintă azi decât 7% din populaţia totală, întâietatea istorică n-ar mai putea avea nici o consecinţă pe plan juridic şi politic. Dreptul internaţional contemporan nu mai ţine seama de pretinse drepturi istorice. Nu se mai ţine seama decât de situaţia demografică actuală. (Vedeţi drama recentă din Kosovo!) Deci – încă o dată – trebuie înţeles că „chestiunea continuităţii“ nu mai are nici o importanţă practică. Dacă încerc să înşir aici, pe scurt, argumentele noastre, e numai din pasiunea de a încerca rezolvarea unei probleme spinoase.

Iată mai întâi argumentele pe care le înaintează partizanii necontinuității, adică ai tezei căreia i s-a dat numele de „teoria lui Roesler" – după numele autorului german de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Robert Roesler (care n-a inventat teoria, dar i-a dat forma cea mai categorică):

— *evacuarea* populației dacoromane sub Aurelianus ar fi fost totală; documente interne dovedind prezența unor vorbitori de limbă latină în aria carpato-dunăreană ar lipsi cu desăvârșire între secolul al IV-lea și începutul secolului al XIII-lea, o tăcere de vreo nouă sute de ani – aproape un mileniu, „mileniul întunecat"; latinofonii (li se va spune de-acum vlahi sau valahi – voi explica mai departe de ce) apar în documente abia începând din veacul al X-lea, *însă la sud de Dunăre*, în Tesalia, Epir, Macedonia, apoi Bulgaria. La nord de Dunăre nu apar, în documente oficiale ale regatului ungar, decât în jurul anului 1200 – se deduce deci că ar fi imigranți din sud, ciobani nomazi veniți cu oile, și a căror imigrare ar fi fost încurajată de regii maghiari în Ardealul insuficient populat;

— atunci când au pătruns maghiarii în Transilvania – adică în „ținutul de dincolo de pădure" (al Munților Apuseni), *trans* = peste și *silva*/*sylva* = pădure – țara era pustie, și nici n-ar fi putut fi locuită, fiind acoperită în proporție de 90% de păduri;

— dacă viitorii locuitori români de la nord de Dunăre n-ar fi locuit câteva veacuri în preajma aromânilor și în vecinătatea albanezilor, nu s-ar putea explica nici strânsa înrudire dintre limba dacoromână de la nord de Dunăre și dialectele aromân și meglenoromân (regiunea Salonic) de la sud, nici prezența în dacoromână a câtorva zeci de

cuvinte (pretins) împrumutate de la albanezi. În sprijinul acestei teze au venit şi teoriile a doi filologi români de la începutul veacului al XX-lea, Ovid Densusianu şi Alexandru Philippide, care au fost convinşi – pe baza unor argumente, cred, eronate – că leagănul limbii române trebuie căutat la sud de Dunăre.

„Zece adevăruri despre continuitate"

Iată acum în ce fel se pot grupa argumentele noastre în favoarea continuităţii:

1. Cazuri de *evacuare totală* a unui ţinut, fără să fi fost la origine vreo mare înfrângere, nu prea cunoaştem în istorie, iar goţii (barbarii din pricina cărora Aurelianus ar fi *ordonat* părăsirea provinciei) nu s-au arătat a fi distrugători pe unde au trecut sau pe unde s-au aşezat. În cazul Daciei, avem chiar dovezi că unii localnici îi călăuzeau pe goţi prin trecători, pentru a ataca armata romană! Într-un document, un episcop afirmă că adesea localnicii preferau stăpânirea unor şefi barbari care se mulţumeau cu o dijmă din bucate, pe când fiscul administraţiei romane îi strivea fără milă.

2. Marele nostru arheolog Vasile Pârvan a descoperit două documente din veacul al IV-lea, în care un „rege" al goţilor de prin părţile noastre, la nord de Dunăre, îşi zice „jude" – or, acesta nu era un titlu onorific pe care să i-l fi putut conferi împăratul de la Constantinopol (cum ar fi *patriciu*, *despot* sau *cezar*), era doar numele pe care localnicii dacoromani îl dădeau căpeteniilor lor administrative

peste o grupare de sate sau peste o vale, judecători și administratori (termen ce se va păstra până târziu, cum vom vedea). Înseamnă că acest rege barbar domnea la nord de Dunăre peste populații de limbă latină și a vrut să-și zică cum îi numeau supușii lui localnici pe șefii lor.

3. Afirmația că ar fi dispărut orice urmă de inscripții latine în Dacia, odată cu retragerea legiunilor și administrației, e eronată. Câteva s-au mai găsit, din secolele al IV-lea și al V-lea, ce e drept rare – lucru explicabil prin părăsirea aproape generală a orașelor (urbelor): fenomen de *ruralizare* totală. Puținele documente scrise ce s-au mai găsit, din veacurile ulterioare, nu vorbesc decât de dominatorii barbari, care joacă un rol în războaie și în politică, nu și de țăranii localnici (de care barbarii războinici au totuși nevoie ca să le asigure hrana) – aceasta fiind o constantă în istoria universală: despre populațiile imperiilor prăbușite nu se mai vorbește, ci numai despre noii stăpâni.

4. Tăcerea documentelor (argumentul *a silentio*) nu este un argument valabil. Să lăsăm deoparte încrederea exclusivă, aproape superstițioasă, în documentul scris. Istoria nu se reconstituie numai cu documente scrise. În aceeași perioadă care ne privește, în „mileniul întunecat", nu se pomenește nicăieri de latinofonii din Elveția (Rhetia), care mai vorbesc și azi limba *romanșă*; iar, și mai aproape de noi, despre albanezi n-avem nici un document timp de o mie de ani (tăcere documentară și mai lungă decât la noi); dar vecinii lor, greci sau slavi, n-au putut susține că albanezii au picat din cer acolo unde-i mai găsim și azi și unde sunt semnalați din Antichitate.

5. Apariția târzie a românilor în documentele oficiale maghiare are o explicație simplă: de abia prin secolele

al XII-lea–al XIII-lea sunt destul de prezente structurile feudale maghiare şi autoritatea regală pentru a se impune; atunci comunităţile săteşti, juzii, cnejii români, strânşi de fiscul ungar sau chemaţi la vreo judecată, au nevoie de cancelaria regală sau de o autoritate locală, pentru recunoaşterea drepturilor lor strămoşeşti. Notaţi cum o seamă de cuvinte din română, cu conotaţie juridică, sunt de origine maghiară: a făgădui, a tăgădui, a bănui, a chibzui, a îngădui, a mântui... îl numim pe Cristos Mântuitorul, cu un cuvânt provenind dintr-un radical de origine maghiară! Dacă românii ar fi venit în Ardeal abia în veacurile al XII-lea–al XIII-lea, cum să ne închipuim că ar fi asimilat asemenea noţiuni esenţiale, fără mai multe veacuri de convieţuire cu ungurii, şi să le fi răspândit apoi în tot spaţiul locuit de români?

6. Simptomatic e faptul că, în primele documente, românii (valahii) sunt localizaţi în „păduri", adică în întinse ţinuturi împădurite, fiindcă acolo, în dumbrăvi înconjurate de codri deşi, se adăposteau mai lesne împotriva călărimii năvălitorilor! Astfel, puţin după 1200, regiunea Făgăraşului e denumită într-o „chartă" regală de donaţie către colonişti germani (saşii) *silva Blacorum et Bissenorum* „pădurea valahilor şi a pecenegilor". Dacă românii ar fi fost, cum se pretinde, *păstori* nomazi veniţi din sud şi colonizaţi de curând, s-ar fi retras ei cu oile în păduri? Arheologul Radu Popa – decedat prea timpuriu – ne-a atras atenţia şi asupra altor regiuni din Ardeal calificate întâi *silvae* (sau *sylvae*), înainte de a fi prefăcute în „comitate" administrative, adică guvernate de comiţi (sau conţi) maghiari.

Mai mult: această identificare între întindere păduroasă şi „regiune ocupată de valahi" o găsim şi la sud de

Carpați, adică în Muntenia de azi! Știți ce înseamnă Vlașca? Înseamnă în limba slavă „țara valahă"... Dar Codrul Vlăsiei? (Din care numai o infimă bucată mai dăinuiește azi, la nord-vest de București, dar care acoperea, în Evul Mediu, o imensă întindere.) *Vlasi* e în slavă pluralul lui *vlah* (valah, român), deci înseamnă *Codrul românilor.* Până și numele județului Teleorman e tot dovadă a unei regiuni de pădure deasă, în care se adăposteau băștinașii, căci în limba *türk* (pecenegă sau cumană) *deli orman* înseamnă „pădure nebună"! Deci nu numai pădurile din Ardeal, ci și cele din șesul muntean erau, la începutul Evului Mediu, locuite în continuare de strămoșii românilor *dinainte de amestecul cu slavii*, căci altfel aceștia nu le-ar fi numit „*vlăsii*"!

Să ne înțelegem, când zicem păduri (*sylvae*), trebuie să ne închipuim imense întinderi împădurite, cât un județ sau două, în mijlocul cărora se aflau, ici-colo, ori locuri neacoperite în chip natural, ori dumbrăvi întinse croite de om, despădurite și desțelenite, și unde puteau trăi comunități întregi cultivând meiul, ceapa sau varza și crescând vite, porci și păsări. Acolo erau *relativ* mai feriți de năvala nomazilor călări. Dar avem surse care ne dezvăluie cum dibuiau totuși nomazii acele „oaze" locuite: prin observarea de departe a zborului în cerc al ereților sau vulturilor. Când îi vedeau rotind mereu deasupra unui loc, știau că pândesc acolo, la verticală, gunoaie sau mortăciuni – și se îndreptau către acel punct.

7. În privința cuvintelor pretins bulgărești sau macedonene din limba română – strămoșii noștri n-au avut nevoie să locuiască în Balcani pentru a le prelua: sunt

cuvinte comune triburilor slave din tot sud-estul european, din care destul de multe trebuie să se fi așezat și la nord de Dunăre, pe mai tot cuprinsul țării noastre (sunt semnalate în documente nuclee slave în tot spațiul carpato-dunărean, până în veacul al XIII-lea). De altfel, fosta Dacie aureliană, unde s-ar fi retras strămoșii românilor, a fost cotropită de triburi slave apusene, care au dat limbile sârbă și croată, *pe când slavismele din română aparțin grupului slav de răsărit, care a dat bulgara și macedoneana* (strâns înrudită cu bulgara). Slavii, în spațiul nostru carpato-dunărean, au ocupat mai cu seamă văile rodnice, unde ne-au lăsat până azi urme prin nume de râuri (relativ grupate): Dâmbovița, Ialomița, Prahova, Neajlov, Milcov, Bistrița... De abia încetul cu încetul s-au amestecat ei cu vecinii lor vlahi băștinași și s-au lăsat românizați.

Lingviștii, pe baza legilor de evoluție a limbii, afirmă că fuziunea dintre latina târzie a vlahilor și limba slavă a nou-veniților nu a început decât abia prin veacul al IX-lea, când prefacerea latinei târzii în ceea ce am putea numi „preromâna" era de-acum închegată; de aceea, influența slavei asupra structurii gramaticale a limbii noastre (sintaxă) și asupra formei cuvintelor (morfologie) e aproape nulă, ea fiind masivă în schimb în domeniul vocabularului; comparați, de pildă, cu franceza: amestecul dintre galo-romani și popoarele germanice – franci, burgunzi etc. – a fost mult mai timpuriu și a afectat deci mult mai adânc limba neolatină, mai cu seamă în morfologie, în fonetică.

8. Cât despre pretinsele împrumuturi din albaneză (de ce trebuia o populație romanizată, deci mai înaintată în cultură, să împrumute *ea* de la vecinii albanezi, mai barbari,

rămaşi neromanizaţi?), lingviştii de azi tind mai curând să explice asemănările dintre română şi albaneză – doar câteva zeci de cuvinte – printr-o origine indo-europeană comună.

Tot astfel, nu e nevoie să ne închipuim o şedere a strămoşilor noştri la sud de Dunăre pentru a explica strânsa rudenie a dacoromânei cu dialectele aromân şi meglenoromân, căci acelaşi amalgam de popoare, mânuind aceeaşi latină balcanică târzie, poate da rezultate similare şi la o mie de kilometri distanţă. De altfel avem în dacoromână câteva exemple de plante sau de materii *care nu se găsesc la sud de Dunăre*; cum ar fi fost ele păstrate în limbă o mie de ani dacă strămoşii noştri s-ar fi aflat cu toţii strămutaţi la sud? Dau un singur exemplu, însă grăitor: cum să se fi păstrat cuvântul „păcură" (< lat. *picula*) la sud de Dunăre, când păcura, adică petrolul brut, ţiţeiul, nu ţâşnea natural decât la poalele Carpaţilor?

9. Istoricii unguri se străduiesc acum să nege orice valoare unui document capital, şi anume cronica scrisă în latineşte pe la anul 1200 de un „notar" anonim al regelui Béla al Ungariei – cronicar desemnat de aceea în istoriografie cu numele de „Anonymus" –, document, zic, capital pentru istoria noastră, fiindcă, bazat probabil pe o cronică anterioară, povesteşte cum ungurii, pătrunzând în Transilvania şi Banat de la vest către est, au dat de trei voievodate locuite de români şi de slavi. (Informaţia că maghiarii, după ce au trecut Carpaţii de nord, au dat de valahi [volohi] e consemnată şi într-o cronică rusească şi mai veche, cunoscută sub numele de *Cronica lui Nestor*, ceea ce reprezintă o sursă cu totul independentă.) Un

singur punct tare în argumentarea criticilor lui „Anonymus“: acesta pomeneşte şi de cumani printre neamurile aflate atunci în Transilvania, or, cumanii n-au pătruns în părţile noastre decât vreo o sută cincizeci de ani după pecenegi şi unguri. Dar asemenea „telescopări“ cronologice se găsesc adesea în cronici (iar aici, pentru a explica confuzia, se mai adaugă faptul că pecenegii şi cumanii vorbeau cam aceeaşi limbă).

Numele celor trei „voievozi“, Glad, Menumorut şi Gelou, sunt şi ele sursă de polemici. Numai ultimul e prezentat ca valah, şi istoricii unguri fac eforturi să găsească numelui vreo origine maghiară, cu toate că insistă asupra descrierii sărăciei acelei populaţii şi a slabei înarmări a ostaşilor voievodului! Noi ne-am obişnuit să scriem Gelu, pronunţând ca în româna modernă: *djelu*. Or, *g* în latina savantă a cronicarului trebuie să se fi pronunţat *g* dur (ghe), iar diftongul *ou* trebuie de asemeni păstrat, ceea ce ne dă Ghelou, deci probabil deformarea unui românesc Ghelău. Şi tocmai în regiunea Clujului, desemnată de cronicar ca locul voievodatului acelui Gelou, mai avem până azi un munte, un râu şi o localitate care în cursul veacurilor s-au numit ba Ghilău, ba Gilău; eu cred că *au păstrat numele acelui prim voievod român.* Dovada că numele ar fi autentic românesc, ba chiar antic, ne e adusă de un text grecesc antic pomenind de o localitate din Tracia numită *Geloupara*, adică satul sau târgul lui Gelou! *Exact aceeaşi ortografie!*

Glad trebuie să fie un nume slav deformat de cronicar, care adaugă de altfel că acel voievod venea de la Vidin, fiind probabil bulgar. În fine, Menumorut e vădit o deformare

maghiară a numelui vreunui şef de origine turanică – poate şi el bulgar, adică protobulgar –, domnind peste populaţii valahe şi slave.

10. Dar argumentul decisiv în ochii mei în favoarea continuităţii îl constituie ***păstrarea numelor antice ale tuturor marilor râuri şi al numelui munţilor Carpaţi*** din spaţiul nostru: Nistru, Prut, Siret, Buzău, Argeş, Olt, Timiş, Mureş, Criş, Someş, Tisa etc. ***toate, nume atestate chiar înainte de cucerirea romană – şi, mai cu seamă, Dunărea***, care a păstrat în română o formă diferită de forma romană (*Danubius*) şi apropiată în schimb de numele de ape din limbile baltice! Cine altcineva ar fi putut transmite unor năvălitori barbari aceste antice denumiri decât localnici rămaşi neurniţi cu tot neîncetatul vârtej şi curgerea de noi popoare?

Iată de ce am convingerea absolută că numeroase nuclee de populaţie latinofonă au dăinuit neîntrerupt, în tot Evul Mediu, în spaţiul carpato-dunărean – cu legături continue, de altfel, cu populaţiile de la sud de Dunăre, căci fluviul n-a constituit niciodată o stavilă pentru comunicaţie şi circulaţie.

Primii barbari în părţile noastre

Să vedem acum cine sunt acei barbari care pătrund pe teritoriul dacoromanilor.

Au venit mai întâi goţii, care s-au împărţit în două ramuri, ostrogoţii şi vizigoţii, goţii de la răsărit şi goţii de la apus. Nu s-au aşezat în părţile noastre – erau prea atraşi

de bogățiile din Italia ori de la Constantinopol, a doua capitală romană de la împăratul Constantin încoace, care va deveni capitala imperiului bizantin mai târziu. La urmă, ambele ramuri gotice au migrat către apus, făcându-și loc ostrogoții în Italia, iar vizigoții în Gallia și Hispania.

La noi, a stat câteva sute de ani un alt neam germanic, înrudit cu goții, gepizii (cel puțin două sute de ani prin Banat și vestul Transilvaniei). S-ar putea să fi rămas ceva de pe urma lor când au fost alungați către apus de o ciudată coaliție între avari și longobarzi (zic ciudată, fiindcă longobarzii erau germani, la fel ca gepizii, pe când avarii erau asiatici); însă urme în limba noastră se pare că n-au lăsat – dar nici longobarzii n-au lăsat urme în italiană (cu minime excepții: de pildă, numele ținutului Lombardia), și totuși au dominat nordul Italiei timp de veacuri!

Locul gepizilor l-au luat avarii, aparținând acelor seminții asiatice cărora savanții le dau numele generic de *turanici* și care vorbeau o limbă turcică – se spune o limbă *türk* pentru a deosebi ansamblul limbilor turcice de turca otomană. Aceasta se petrece la începutul veacului al VI-lea. Și, odată cu avarii, pătrunde și în părțile noastre un neam foarte numeros, care însă nu era structurat, ca germanii, cu o aristocrație, regi, cu oarecare organizare de stat. E vorba de slavi.

Vin și ei de undeva din actuala Ucraină, din Polonia, din Rusia de azi, și coboară încet-încet către împărăția romană, atrași și ei de bogățiile de-acolo. Chiar dinainte de anul 500 începuseră să se strecoare în imperiu, mai spre vest, spre Italia, dar erau atunci atât de slab organizați,

încât o mulțime cădeau robi. Unii filologi afirmă că din *slav* s-a tras în latina târzie cuvântul *sclav*.

Și în părțile noastre, în Transilvania, în Muntenia, în Moldova aceste grupuri de slavi pătrund încetul cu încetul, dar de-acum îi găsim întovărășiți cu avarii.

În primele veacuri, de pe la 500 încoace, slavii ocupă de preferință văile și șesurile libere, pe când descendenții dacoromanilor sunt retrași prin locuri păduroase sau spre munte.

Un text al unui preot croat din secolul al XII-lea, cunoscut în istoriografie sub numele de „Preotul din Diocleea", ne sugerează încă un motiv pentru care populația „romană", în Dalmația, fugea în munți, în fața unor dominatori slavi: teama de persecuțiile acestor păgâni împotriva lor *ca creștini*. Ceea ce ar explica de ce amestecul dintre valahi și slavii din părțile noastre trebuie să fi fost mai ușor după creștinarea, în veacul al IX-lea, a bulgarilor și slavilor de sub dominația lor. *Dar să nu-i numim încă români* pe descendenții dacoromanilor – pentru că români nu avem dreptul să le zicem decât atunci când există o limbă română, iar limba română se naște când are loc o simbioză, adică o influență reciprocă și, în cele din urmă, un amestec între foștii dacoromani și slavi. Dacă nu-i putem numi români, atunci cum să le spunem? Să le zicem „valahi".

De ce? Valah nu e un termen peiorativ, cum ar vrea unii străini rău intenționați să-l considere. Valah e un nume foarte nobil, dat de germanici tuturor romanilor, pornind de la numele unui trib celt care se numea *Volcae*, așezat pe unde sunt azi Elveția și Austria. Aceștia s-au

romanizat, astfel încât germanii, vecinii lor, cu vremea i-au numit *volcae* pe toți romanii, pe toți cei ce vorbeau limba latină.

Așa se explică faptul că, din insulele britanice și până la noi, de-a lungul graniței dintre germanici și fostul imperiu roman, au rămas nuclee care poartă încă un nume provenit din *volcae*. Ați auzit de Țara Galilor în Marea Britanie, provincie care, ca și Scoția, se află la nord de Anglia propriu-zisă, ambele locuite de rămășițe din vechea populație celtă a insulei. Ei bine, numele Țării Galilor, ce se cheamă *Wales* pe englezește, are aceeași origine cu Valahia! Și dacă coborâm în Europa continentală, *valonii* din Belgia, adică aceia care vorbesc franceza în Belgia (pe când ceilalți locuitori ai Belgiei sunt flamanzii, care vorbesc, ca olandezii, neerlandeza, o limbă germanică), poartă tot un nume provenit din *volcae*. Pe francezi, cu un cuvânt de ocară, germanii îi numesc *Welsche* (după cum francezii, la rândul lor, au o poreclă insultătoare pentru germani, *boche*), iar în Evul Mediu, italienilor le ziceau *Wahlen*. Pe italieni, polonii îi numesc *Włoch*; într-un mod asemănător îi numesc și alți slavi. Iar în Balcani și la noi, tot valahi i-au numit pe romanofoni. Slavii preluaseră termenul de la germani, făcând inversiunea valh/vlah. De la slavi, mai târziu, în Evul Mediu, au preluat și grecii termenul, dovadă a adâncimii la care au pătruns slavii în Grecia continentală! Iar întrucât în grecește V se scrie B, termenul a ajuns în timpul cruciadelor la occidentali, la „frânci", sub forma „blac". În concluzie, numele de valah i-a desemnat, și la germani, și la slavi, și la greci, pe „romanici", pe cei care vorbesc o limbă neolatină. Deci, dacă

spun de-acum încolo „valahi", să știți că asta înseamnă strămoșii românilor. Și așa ne-au numit în continuare străinii. Noi înșine ne-am numit *români* sau *rumâni* sau, în sud, în Balcani, *armâni* – cu un „*a* protetic", caracteristic dialectului aromân.

În rezumat, autohtonii și-au păstrat numele de roman, pe când străinii i-au numit vlahi sau valahi. Voi folosi deci când termenul român, când valah – dar găsesc că e mai comod să facem deosebirea și să păstrăm termenul „român" pentru mai târziu, după anul 1000, când a început de-acum simbioza slavo-valahă și avem o limbă pe care o putem numi *româna*.

Avarii – care și-au extins stăpânirea pe aproape întregul teritoriu de azi al Ungariei și Transilvaniei – aveau undeva în Pannonia (pusta ungară) un centru, un fel de tabără uriașă căreia i se zicea *Ring*. Timp de peste două sute de ani (cca 550–780), avarii constituie o mare putere în centrul Europei, și ei sunt oarecum stăpâni peste slavi. Fiind un trib de călăreți războinici foarte temuți, dar nu mulți la număr, duc cu ei mase de slavi în atacurile sălbatice împotriva imperiului bizantin, asediază Salonicul, Constantinopolul – iar rezultatul va fi că triburile slave, învățate de acum cu războiul și prada, vor pătrunde adânc în provincii ale imperiului bizantin și se vor stabili acolo, chiar până în sudul Greciei, în Peloponez. Și dacă, printr-o sforțare patetică de refacere a imperiului, bizantinii vor izbuti prin veacurile al X-lea și al XI-lea să „elenizeze" din nou Peloponezul și o parte din Grecia continentală năpădită de slavi, de albanezi și de vlahi, în schimb mai

toată Macedonia va rămâne, definitiv, majoritar slavă, ca şi Moesia, Dacia aureliană şi Illyria toată, unde fosta populaţie romanizată e redusă la nuclee din ce în ce mai mici, ca nişte insule care scad mereu, pe măsură ce cresc apele jur-împrejur.

Avarii se vor prăbuşi între 797 şi 805, sub o dublă lovitură: de la vest, de la regele francilor Carol cel Mare (în germană *Karl der Grosse*, pe franţuzeşte *Charlemagne*) şi, de la sud, de la ţarul bulgarilor, Krum. Prăbuşirea acestei vremelnice mari puteri va fi atât de neaşteptată şi de totală, încât a rămas în Rusia o zicală: „Au pierit ca *obrii*" – aşa se numeau avarii pe ruseşte, fiindcă numele se pronunţa iniţial *ávari* –, iar nu, cum zicem noi acum, *avári* – deci a dat în ruseşte, prin alunecarea lui *a* către *o*, trecerea lui *v* la *b* şi căderea silabei neaccentuate, *áv(a)ri* → *obri*.

Slavii

În momentul când se prăbuşesc avarii, slavii, care se răspândiseră şi în aria noastră şi în toată Peninsula Balcanică, devin independenţi. De la avari au învăţat arta războiului şi au învăţat oarecum de la ei şi de la vecinii germanici cum să fie stăpâni asupra lor înşişi.

E interesant să observăm termenii care îi vor desemna pe şefii lor, ierarhia din structurile de stat ale slavilor, dintre care pe mulţi îi vom prelua şi noi: regelui i se va zice *kralĭ* – provenind de la marele rege franc, mai apoi împărat, Carol cel Mare, în dialectele germane *Karl*, pronunţat de slavi *Kralĭ* (termen care e preluat – ca substantiv

comun – şi de unguri, *király*, şi de noi, *crai*); dar alte două titluri mari, *ban* şi *jupan*, sunt moştenite de la avari; *boier* e şi el turanic, ori peceneg, ori protobulgar (aşa numesc istoricii neamul de limbă *türk* care cucereşte de la bizantini, la sfârşitul secolului al VII-lea, Bulgaria de azi şi se lasă cu încetul slavizat de populaţia slavă majoritară); alţi doi termeni nobiliari ai slavilor, *knez* „cneaz" şi *vitez* „viteaz", ar fi de origine germană, respectiv *König* „rege" şi *Viking* (numele cuceritorilor scandinavi care din veacul al IX-lea până în veacul al XI-lea au făcut incursiuni în toată Europa de nord, pătrunzând în apus până în Franţa, Anglia şi Islanda, iar în răsărit până în Rusia unde, sub numele de *varegi*, întemeiază primul stat rus organizat).

Singurul termen de conducere autentic slav e *voivod* / *voievod*, la origine căpetenie de oaste, apoi, în spaţiul nostru – *dar numai în spaţiul nostru*, în Muntenia, Moldova şi Ardeal (căci regii unguri vor continua să dea acest titlu reprezentanţilor lor în Transilvania) –, cel mai mare peste ţară, şeful statului sau al ţinutului. E însă o minune că, pe lângă termenul slav, apare şi numele latinesc de *domn* (*dominus*), pe care romanii, în ultimele veacuri ale imperiului, l-au dat chiar împăratului şi pe care românii îl vor folosi şi pentru Domnul nostru Isus Cristos, şi pentru Dumnezeu! El va fi cvasisinonim cu voievod, după cum jude va fi cvasisinonim cu cneaz.

Dar avem o şi mai admirabilă reminiscenţă a vechilor structuri romane: păstrarea în vocabular a cuvântului „împărat" (*imperator*), când de sute de ani românii nu mai au împărat, nici la nord de Dunăre, dar nici la sud, unde stăpânului de la Constantinopol i se zice de-acum în greceşte

basileu, şi în limbile slave *ţar* (*Caesar*, pronunţat la origine Kaisar, care a dat la germani *Kaiser* şi la slavi *csar*!).

În genere însă, aproape toţi termenii care desemnează în limba noastră ierarhia nobiliară şi de conducere sunt termeni împrumutaţi de la slavi. De unde tragem concluzia că atunci când aceşti slavi încep să se amestece cu populaţia romanizată rămasă pe teritoriul vechii Dacii, slavii au, un timp, o situaţie dominantă. (Vom vedea mai departe şi semnificaţia pe care o capătă cuvântul *rumân*.) Întrucât conducătorii comunităţilor valahe se numeau *juzi*, cuvântul slav *cneaz* va deveni oarecum echivalent cu cuvântul *jude* (voi semnala mai departe o posibilă nuanţă), şi veacuri de-a rândul vom avea ori cneaz, ori jude, probabil după cum la origine era în fruntea unei comunităţi slave sau conducea o comunitate valahă. Vor trebui câteva sute de ani până când aceşti slavi să se lase românizaţi. S-a întâmplat în aria noastră românească exact inversul a ce s-a petrecut la sud şi sud-vest de Dunăre, în viitoarea Bulgarie şi în Serbia şi Croaţia, unde, dimpotrivă, vorbitorii de limbă latină s-au lăsat slavizaţi. E un fenomen, aparent, ciudat. Înseamnă că la noi au fost mai puţini slavi şi, prin urmare, românii (vlahii) i-au înglobat, ca să zic aşa, şi le-au dat limba română, pe când la sud, vorbitorii de limbă protoromână au fost cu vremea înghiţiţi de slavi, încât n-au rămas acolo decât din ce în ce mai puţini latinofoni, care au fost aproape toţi asimilaţi de slavi sau de greci.

A stăpânit ţaratul protobulgar şi în părţile noastre?

Am pomenit despre bulgari, vreau să spun protobulgari – şi ei, ca şi avarii, un trib de limbă *türk*, a cărui ultimă aşezare cunoscută e pe Volga mijlocie. În ultimele decenii ale secolului al VII-lea, o parte dintre ei, împinşi de alte seminţii de la răsărit, se urnesc şi, de prin sudul Basarabiei (Bugeac), izbutesc să treacă Dunărea. După lupte crâncene cu bizantinii, pe la 670-680, îi silesc pe aceştia să-i lase să se aşeze în Dobrogea şi în nordul Bulgariei de azi, unde vor fi curând slavizaţi de majoritatea din jur. Acolo, aceşti călăreţi războinici şi organizaţi vor întemeia un stat puternic, care va duce lupte neîncetate cu împărăţia bizantină, încercând chiar în mai multe rânduri să ocupe capitala, Constantinopol. Dar totodată erau fascinaţi de măreţia capitalei imperiale, de organizarea statului, de fastul şi influenţa Bisericii creştine, astfel încât, din convingere şi din calcul politic, Boris, cneazul lor, va fi creştinat odată cu mii de ostaşi şi de boieri de-ai lui, în anul 865, şi-şi va zice şi ţar (csar). Cu puţini ani înainte, doi misionari bizantini de la Salonic, fraţii Constantin (în călugărie, Chiril) şi Metodiu – slavi grecizaţi, cum pretind bulgarii, sau greci vorbind slavona, cum susţin grecii? –, porniseră să-i evanghelizeze pe slavii din Moravia, traducând Sfintele Scripturi în slavonă şi inventând un alfabet adaptat foneticii slave, alfabet ce va deveni cu vremea alfabetul zis chirilic, după numele lui Constantin-Chiril, alfabet păstrat până azi de bulgari, sârbi şi ruşi – şi folosit la noi până în anii 1860.

Cum a ajuns alfabetul chirilic la noi? Şi nu numai alfabetul, ci şi liturghia în slavonă, şi Sfânta Scriptură, şi denumirile din ierarhia noastră bisericească legată de Biserica răsăriteană de la Constantinopol? Explicaţia cea mai firească e să admitem că în momentul marii sale expansiuni, după căderea *Ring*-ului avar, *ţaratul bulgar şi-a extins autoritatea şi peste o parte dintre ţinuturile noastre*. Fiind prezenţi la răsărit, în Dobrogea şi Basarabia, iar la apus având graniţă comună cu francii pe Tisa, de ce ar fi ocolit ei Muntenia şi Ardealul, când acolo tocmai începeau să mijească mici formaţiuni politice, *cu cneji de aceeaşi limbă cu ei?*

Totuşi, cei mai mulţi dintre istoricii noştri, în frunte cu marele Nicolae Iorga, s-au opus cu îndârjire acestei ipoteze. De-atunci însă au apărut şi argumente arheologice pentru a sprijini argumentele logice: cetatea Slon din Prahova (ambele nume sunt slave!) e tipic bulgărească, iar în regiunea Sibiu s-au găsit morminte de tipul celor ale căpeteniilor bulgare. De aceea, cred că trebuie să închipuim o prezenţă bulgărească la noi cam un secol şi jumătate, între sfârşitul veacului al VIII-lea (distrugerea puterii avare) şi începutul veacului al X-lea (pătrunderea ungurilor pe Tisa şi a pecenegilor în părţile noastre). Aşa se explică cel mai logic cum, din cauza unei relative siguranţe în acel răstimp, s-a putut începe amestecul (simbioza) dintre aşezările slave şi populaţia valahă băştinaşă, cum a putut să apară, dintre cneji şi juzi, o clasă nobiliară (viitorii boieri) şi cum au pătruns şi au rămas la noi – pentru veacuri – alfabetul chirilic şi limba slavonă în Biserică, pentru ca mai târziu, când vom avea structuri de stat, slavona să devină şi limbă de cancelarie.

E drept că creştinismul nu s-a implantat la bulgari decât după 864 (botezul lui Boris), dar e probabil că noile structuri religioase, aduse de bizantini, s-au răspândit în acelaşi timp în toată împărăţia lor, deci şi în părţile locuite de români, adică de valahi şi slavii care se vor româniza.

Cele două faze ale creştinării românilor

Vorbind despre organizarea Bisericii prin intermediar bulgăresc, constat că n-am evocat încă chestiunea creştinării strămoşilor noştri. Să fi fost ei creştinaţi odată cu bulgarii (sau chiar după ei)? Limba – şi numeroase urme arheologice, în special în Dobrogea, dar câteva şi în restul ţării – stă dovadă că creştinismul a pătruns în Dacia şi Moesia foarte timpuriu, probabil chiar înainte de retragerea legiunilor şi administraţiei romane, adus de legionari originari din Orient, de negustori, de călători, de ce nu şi de propovăduitori, de misionari – doar nu fuseseră Grecia şi Macedonia printre primele etape ale Sfântului Pavel? Mărturia limbii e cea mai grăitoare privind vechimea creştinismului la români; cuvintele de bază ale religiei creştine sunt toate de origine latină: Dumnezeu, cruce, creştin, credinţă, biserică, rugă şi rugăciune, cuminecare, a boteza, înger, păgân şi sânt (păstrat mai cu seamă în forme vechi pentru sărbători: Sân Petru, Sân Nicoară, Sân Toader, Sânta Maria, Sânziene), de asemeni Paşte, Rusalii (?).

Vă veţi întreba, poate: dar cum de s-a păstrat credinţa creştină în acea Dacie de-acum izolată de împărăţie, ca şi de structurile bisericeşti care au ieşit la lumină şi s-au

organizat după ce Constantin cel Mare va fi încetat prigoana împotriva creştinilor (313)? Grea întrebare. Trebuie să ne închipuim că micile comunităţi creştine din spaţiul carpato-dunărean au putut menţine contactul cu ierarhia bisericească născândă de peste Dunăre. De altfel, până la venirea bulgarilor, Bizanţul a păstrat o prezenţă activă de-a lungul Dunării, uneori ţinând chiar capete de pod pe malul stâng al fluviului. Pe de altă parte, unele căpetenii ale goţilor şi gepizilor din părţile noastre ştim că au fost creştine şi chiar au propovăduit creştinismul, ei primindu-l în varianta apuseană, adică de la Roma.

Se cuvine aici să reamintesc un eveniment important din istoria romană, din ultimele veacuri ale imperiului, anume că, din anul 395 încoace, împărăţia a fost împărţită în două, cu doi împăraţi şi două capitale: Roma şi Constantinopol, ceea ce a avut consecinţe de lungă durată, *pe care le mai simţim şi azi*. Astfel, în cele două jumătăţi – dintre care cea apuseană a păstrat ca limbă oficială latina, pe când cea răsăriteană a adoptat, în veacul al VII-lea, greaca – s-au dezvoltat cu vremea două forme deosebite ale ritului creştin, iar rivalitatea dintre papa de la Roma şi patriarhul de la Constantinopol a dat naştere la conflicte din ce în ce mai dese şi mai grave, care au dus, în 1054, la o ruptură între cei doi capi ai Bisericii – fiecare afurisindu-l, sau excomunicându-l, pe celălalt –, iar de atunci această rană nu s-a mai închis, *schisma*, adică despărţirea, nu s-a mai rezolvat. Biserica apuseană şi-a zis apoi „catolică“ – adică, pe greceşte: universală, pe când cea răsăriteană şi-a zis „ortodoxă“, adică cea dreptcredincioasă, cea care interpretează corect dogmele. Şi, ca să vă daţi seama de urmările

nesfârşite ale scindării împărăţiei romane în 395, să ştiţi că linia de despărţire între cele două jumătăţi ale imperiului coincide aproape perfect, după mai bine de un mileniu şi jumătate, cu graniţa actuală între croaţii catolici şi sârbii ortodocşi! Acest exemplu arată cum o hotărâre istorică oarecum arbitrară sau întâmplătoare, ca fixarea unei graniţe, poate avea urmări neprevăzute, la nesfârşit.

Pentru a reveni la chestiunea creştinismului în Dacia părăsită de romani, e totuşi de presupus că, în regiuni mai izolate, creştinismul trebuie să se fi păstrat în forme destul de puţin „ortodoxe", cu preoţi învăţând gesturile şi tainele religiei din generaţie în generaţie, fără a avea, adesea, hirotonisirea cerută de canoanele Bisericii pentru a păstra legătura apostolică. De aceea, mai toate cuvintele desemnând la noi funcţiile şi ierarhia ecleziastică vor aparţine unui al doilea val, adică sunt de origine bulgărească sau grecească (dar şi în acest din urmă caz, de cele mai multe ori, prin intermediar bulgăresc): mitropolit, vlădică, popă, diacon, stareţ, duhovnic; de asemeni, termeni privitori la lăcaşul de rugăciune: schit, strană, clopot, hram; sau elemente de liturghie: utrenie, vecernie, sfeştanie, prohod, nedeie, prescură, spovedanie, post, blagoslovenie; apoi termeni teologici: Maica Precista, duh, rai, iad şi multe nume de sărbători. Vechiul cuvânt (iată că şi acest *cuvânt* e latinesc, *conventum*, cu conotaţie religioasă de adunare a credincioşilor!), vechiul cuvânt „sânt" a fost contaminat de slavonul *sventu*, încât a dat de-acum „sfânt". Aşadar, de-abia după acest contact cu ierarhia bisericească a bulgarilor, de curând organizată de bizantini (şi *cu* ierarhi bizantini), începe să se înfiripeze şi la noi o biserică mai organizată, mai disciplinată, mai „ortodoxă" – cu toate că multe datini

vechi, cu iz păgân, păstrate sau născute în veacurile de izolare, s-au mai păstrat, şi se *mai păstrează încă* în credinţa noastră populară.

Alungaţi de la nord de Dunăre de invazia ungurilor şi a pecenegilor, măcinaţi de certuri intestine şi atacaţi din sud de bizantinii mânaţi de un împărat de o excepţională energie, Vasile II zis Bulgaroctonul (adică „ucigătorul de bulgari"), bulgarii primului ţarat se prăbuşesc cu totul, în 1018, iar ţara lor redevine, pentru mai mult de un veac şi jumătate, provincie bizantină.

Din lupta necruţătoare dusă timp de douăzeci de ani de Vasile II împotriva regelui bulgar Samuil, istoria reţine un episod înfiorător: învingător într-o ultimă bătălie în care face paisprezece mii de prizonieri, basileul pune să li se scoată ochii, tuturor, cu fierul roşu, lăsând la fiecare sută de oameni un om cu doar un singur ochi crăpat (câţi vlahi vor fi fost printre cei paisprezece mii?). Jalnica coloană va mărşălui sute de kilometri, până ajung învinşii la vetrele lor, îngrozind în drum ţara întreagă şi posteritatea.

Ungurii

Ultimii barbari care s-au aşezat la nord de Dunăre sunt iarăşi răsăriteni, cum fuseseră avarii: maghiarii (ungurii), pecenegii, uzii (pentru o vreme mai scurtă) şi cumanii. Pecenegii au venit cam împreună cu ungurii în ultimii ani ai veacului al IX-lea. Ei sunt cei care i-au împins pe unguri din actuala Rusie spre apus.

Ungurii au trecut la nord de Carpați, prin pasul Verecke / Verețchi, situat în Beschizii Orientali, poposind în pusta Pannoniei, propice hergheliilor lor. Acolo, zic unele cronici, se mai găseau încă vorbitori de limbă latină, adică preromână. Și, după ce s-au stabilit acolo, ungurii, călăreți năprasnici, au întreprins timp de câteva zeci de ani incursiuni pustiitoare prin Germania și în toată Franța de azi, până când, în anul 955, în bătălia de la Lechfeld, în Bavaria, regele german Otto I cel Mare, viitor împărat, i-a oprit, și astfel au rămas de-atunci sedentari în Pannonia. Au avut norocul să apară curând în dinastia arpadiană (astfel numită după primul șef maghiar, Árpád, care i-a dus în apus) o personalitate excepțională, Ștefan I (1000–1038), consacrat mai apoi de papalitate ca Sfântul rege Ștefan. El consolidează în regatul lui (e primul care poartă titlul de rege) religia creștină de rit apusean, după ce înaintașii lui șovăiseră un timp între Roma și Constantinopol, și integrează noul stat, locuit de populații vorbind mai multe limbi, în sistemul feudal occidental care tocmai atunci se înjgheba. Între altele, favorizează influența Bisericii germane și începe în tot regatul colonizări cu germani: cavaleri, plugari, mineri, meseriași și negustori etc.

Opriți în expansiunea lor către apus, ungurii vor urmări de-acum extinderea regatului către sud și răsărit, împotriva slavilor și românilor, ba atacând chiar imperiul bizantin. În ultimii ani ai veacului al XII-lea, parte prin uniuni matrimoniale, parte cu forța, pun mâna pe regatul slav al Croației, care va fi de-atunci o feudă a coroanei maghiare, dar care nu-și pierde limba și particularitatea sa și e condus de cele mai multe ori de un ban ales din nobilimea croată.

În Ardeal, cum am văzut, au pătruns cu încetul, când acolo apăruseră deja mici formațiuni statale românești. Aici se vor lovi de aceiași pecenegi cu care se ciocniseră prin stepele Ucrainei cu vreo două veacuri înainte.

Pentru punerea în valoare a Transilvaniei, regii maghiari aplică aici, ca și în Ungaria, o intensă politică de colonizare. Împotriva pecenegilor, apoi a cumanilor, ei așază, la poalele Carpaților răsăriteni, ostași-grăniceri dintr-o etnie sosită în Europa odată cu ei; ungurii îi numesc *székelyek* (singular: *székely*) (în latinește, *Siculi*), iar noi – secui. Originea lor precisă nu s-a lămurit, cert e însă că au fost de la început maghiarizați. Pe teritoriul concedat, întins cât două mari județe, ei formează un fel de „marcă", beneficiind de un regim special și condusă de un comite din neamul lor, *comes Siculorum*.

Altă importantă colonizare e aceea a unor grupuri compacte de populații germane. Colonizarea Transilvaniei din inițiativa regilor Ungariei, începând de la mijlocul veacului al XII-lea, cu aceste populații germane a avut un impact hotărâtor asupra viitorului provinciei și chiar al întregului spațiu carpato-danubian. Aduși mai întâi, în cea mai mare parte, de pe malul stâng al Rinului și din regiunea Mosel, sunt numiți, în primele documente, *Flandrenses*, *Latini* sau *Teutonici*. De la începutul secolului al XIII-lea însă, deoarece recrutarea a început să se facă mai spre răsăritul lumii germane, s-a ivit termenul *Saxones*, care s-a generalizat foarte repede și le-a rămas pentru veacuri. Sunt deja denumiți *sași* în cronici – atât apusene, cât și una persană, relatând înaintarea coloanelor mongole prin Transilvania,

când cu marea invazie a fiilor şi nepoţilor lui Genghis-han (1241–42).

Scopul iniţial al regelui ungar era valorificarea pământului, insuficient de populat şi cu o agricultură primitivă. Se înfiinţează dintru început patru zone principale de locuire săsească, cea mai însemnată fiind în regiunea Sibiu, apoi pe Târnave şi în zona Bistriţei, în fine lângă Braşov (Ţara Bârsei sau *Burzenland*). Îndeletnicirea iniţială a fost, aşadar, la început, agricultura. Cum erau însă printre ei şi meseriaşi şi negustori, aceştia au întemeiat curând târguri, care au devenit oraşe (*burg*-uri) din ce în ce mai importante pentru comerţul care se făcea, prin Ungaria, între ţările din Apus şi sud-estul european – şi, chiar mai departe, Orientul apropiat. Astfel, bunăoară, Sibiul şi Braşovul au devenit însemnate centre de negoţ cu Ţara Românească şi de tranzit către Orient.

Şapte au fost principalele burguri săseşti, de unde numele *Siebenbürgen*, care a desemnat, veacuri de-a rândul, Transilvania în toată lumea germană. De altfel, tot prin acţiunea acestei comunităţi germane a ajuns Ardealul cunoscut mai departe, în Apus, de pildă până în Anglia lui Shakespeare.

Trebuie subliniată şi propagarea unei forme specifice de civilizaţie, de la saşi la popoarele conlocuitoare, românii şi ungurii. Apoi, la începutul veacului al XVI-lea, când protestantismul din Germania a izbucnit (îndrăznesc să folosesc acest termen, din pricina caracterului brusc şi amplu al propagării sale) în răsăritul Europei, saşii au aderat în grup compact la doctrina lui Luther. Una dintre consecinţele cele mai vizibile a fost traducerea din latină

în germană – şi în alte limbi – a Bibliei şi a alte cărţi sacre. Rolul hotărâtor l-a avut, în această privinţă, marele umanist reformator de renume european Johannes Honterus (1498–1549), care, prin întreaga sa activitate de propagator al culturii (traducător, întemeietor de şcoli, de biblioteci, al uneia dintre cele mai importante tipografii din Transilvania şi al primei manufacturi de hârtie, la Braşov), a devenit o figură emblematică a Renaşterii transilvane. Această amplă mişcare culturală a vremii s-a transmis şi în Ţara Românească, unde primul mare tipograf al epocii, diaconul Coresi, a primit încurajări şi sprijin material de la saşii din Braşov pentru traducerea în limba română a cărţilor sfinte – până când ierarhia ortodoxă, iscodind în traducerea românească subtile devieri considerate eretice, a frânat producerea de texte bisericeşti româneşti în Transilvania (v. *infra*, p. 139). Fusese însă dat un imbold hotărâtor.

Din punct de vedere demografic, trebuie semnalat un aspect caracteristic la populaţia săsească (în comparaţie cu românii, ungurii sau secuii), anume controlul naşterilor, fenomen rarisim în Europa înainte de epoca contemporană. Pentru a nu fărâmiţa proprietăţile ce li se dăduseră sau pe cele care, cu vremea, au intrat în proprietatea lor, s-au străduit, în cadrul fiecărei familii, să-şi limiteze numărul naşterilor la doi copii. De aici ciudăţenia că această populaţie aproape n-a crescut din primele timpuri, când atingea cifre comparabile cu al celorlalte grupuri etnice. Saşii au rămas, până în veacul al XX-lea, cu o populaţie de circa 250 000 de suflete!

Când se scrie istoria României, nu se insistă niciodată îndeajuns asupra rolului pe care comunitatea săsească l-a

jucat nu numai în trecutul Ardealului, ci în tot spaţiul carpato-danubian. Au venit însă tragicele evenimente ale celui de-al Doilea Război Mondial, când, urmare a nebuneştii iniţiative a lui Hitler, a avut de suferit, la urmă, tot poporul german, nu numai cel dintre graniţele statului german, ci şi din toată răspândirea de veacuri a acestui neam. Pentru România de azi, deportarea mai întâi în Rusia, apoi repatrierea în Germania a acelor sute de mii de saşi, înrădăcinaţi la noi de şapte sute de ani, este o pierdere ireparabilă, o adevărată dramă. Saşii nu ne-au mai lăsat – din păcate – decât atracţia turistică: oraşele medievale Cluj, Sighişoara, Mediaş, Sibiu, Braşov, Sebeş, Bistriţa şi bisericile fortificate, un unicat în Europa. E tot ce a rămas de pe urma lor...

Să ne întoarcem la pecenegii de dincolo de arcul Carpaţilor. Pecenegii stau prin părţile noastre aproape două sute de ani. Sunt foarte agresivi; îi găsim în neîncetat conflict ba cu ruşii, ba cu ungurii, ba cu bizantinii, până ce, în 1091, când au pornit iar o incursiune în imperiul bizantin, împăratul Alexis Comnenul îi zdrobeşte într-o mare bătălie, la Lebunion. Pe o parte dintre captivi îi înrolează în armata sa, iar ceilalţi, cu femeile şi copiii, devin colonişti prin imperiu.

Să fi dispărut atunci chiar toţi pecenegii din spaţiul nostru? Nu-mi vine a crede. Au rămas, în orice caz, nume de locuri (toponime) probabil pecenege, cel puţin localităţile numite Peceneaga; poate şi cuvinte în limba noastră, greu însă de identificat, fiindcă limba lor era foarte apropiată de cea a cumanilor, care le iau locul, fraţi-duşmani care au dat o mână de ajutor bizantinilor ca să-i nimicească.

Cumanii

Cumanii vin şi ei de la răsărit, de prin Ucraina actuală, unde vreme de mai multe veacuri vor reprezenta o adevărată putere care se războieşte necontenit cu ruşii marelui-cnezat de la Kiev (multe cântece bătrâneşti ale ruşilor – *bâlinele*, regăsite miraculos pe la mijlocul veacului trecut, tocmai în nord, pe la lacuri – se raportează la acele lupte cu *polovţii*, numele rusesc al cumanilor, adică oamenii stepei, cum îşi ziceau şi ei în limba lor, de la radicalul *kum*). Marea masă a cumanilor e deci acolo, în sudul Ucrainei, şi li se zice *cumani albi*, pe când celor ajunşi în sudul Moldovei şi în Muntenia, până şi în Bulgaria, li se zice *cumani negri* (adică, după cum s-ar spune în termeni moderni, dintr-o ramură mai mică a neamului cuman). Cumanii iau locul pecenegilor şi sunt mai statornici decât ei; ne putem imagina că între sfârşitul secolului al XI-lea (circa 1090) şi mijlocul secolului al XIII-lea (circa 1240), când fug din faţa marelui val mongol, deci timp de o sută cincizeci de ani, ei au avut la noi o aşezare organizată, relativ stabilă. În hărţile şi scrierile occidentale sau bizantine din vremea aceea, Muntenia noastră apare cu numele de „Cumania“. Şi, pentru prima oară, sub stăpânirea acestor barbari, se simte o *participare a românilor* la viaţa politică. Nicolae Iorga a vorbit de „simbioza româno-cumană“. De pildă, apare clar că de la ei au reînvăţat românii în Evul Mediu arta războiului (în special, tactica atacurilor călărimii); conform unor lingvişti, de la ei ne-au rămas câteva cuvinte în limbă, adesea cu sens originar ostăşesc, ca *beci* (la origine loc întărit, de unde numele de Beci dat Vienei),

bir, ceată, olat, toi, probabil şi *odaie*; dar mai cu seamă foarte multe toponime, dintre care cele mai vizibile sunt Comana şi Comarnic – dar şi mai toate toponimele în *-ui* (Vaslui, Covurlui etc.); am vorbit de Teleorman. Tot aşa de semnificativ e şi Bărăganul.

Revolta Asăneştilor şi „regatul vlahilor şi al bulgarilor"

Cumanii au pătruns până în Bulgaria – Bulgarie care nu mai există ca stat independent de la fioroasa represiune a împăratului bizantin Vasile II zis Bulgaroctonul – (o urmă o reprezintă, de pildă, localitatea Kumanovo, unde s-au întâlnit în anii '90 negociatorii militari ai Iugoslaviei şi ai NATO!). Or, în toată acea regiune mai trăia încă o importantă populaţie de limbă română, care, fără îndoială, păstrase un contact neîntrerupt cu românii de la nord de Dunăre. Aceşti valahi se îndeletniceau în special cu creşterea oilor, de unde, cu vremea, termenul de vlah a devenit, la bulgari şi la greci, sinonim cu cioban.

În 1185, doi fraţi vlahi din regiunea Târnovo, Petru şi Asan, certaţi pe motive fiscale cu împăratul bizantin Isaac Anghelos, şi fiindcă acesta refuzase continuarea unui serviciu militar al acestor vlahi în armata bizantină, asmuţesc ţinutul întreg, şi pe vlahi, şi pe bulgari, împotriva împărăţiei. Cum, după doi ani de lupte, soarta armelor le e potrivnică, trec Dunărea şi se întorc de acolo cu alţi români *şi cu călărime cumană*, iar, după un timp, îi înving pe bizantini. Această imediată alianţă româno-cumană

mă face să cred că acei frați vlahi de la Târnovo aveau cu căpeteniile cumane o legătură mai veche, poate chiar o încuscrire, *întrucât numele Asan e cuman.* Petru și Asan vor prelua însă coroana foștilor țari bulgari, căci aceasta reprezenta tradiția statală a locului, întreruptă de bizantini cu două sute de ani în urmă. Un al treilea frate, Ioniță, zis pe grecește Kaloioannes, adică Ioan cel Frumos (sau cel Viteaz?) duce și mai departe ambiția familiei, obținând o coroană regală de la marele papă Innocentiu III. Corespondența dintre papă și Ioniță dovedește clar că acesta din urmă își reclama originea sa romană și că papa o recunoștea (se știe ce bine informată a fost întotdeauna papalitatea!). Lucrurile se vor încurca însă în urma cuceririi Constantinopolului, în 1204, de către cruciații celei de-a patra cruciade, deviate de la drumul ei de lăcomia și viclenia venețienilor. (Eveniment dramatic cu consecințe incalculabile, căci de atunci s-au învrăjbit atât de rău Bisericile din Apus și Răsărit, catolicii și ortodocșii, încât nu s-au mai putut împăca nici până azi.) Ioniță va părăsi obediența romană pentru a reveni la ascultarea față de patriarhul grec (refugiat la Niceea, în Asia Mică) și, purtând război cu cruciații, cu *frâncii*, în 1205, îl va învinge, la Adrianopol, cu ajutorul cumanilor, pe împăratul *latin* Baldovin de Flandra, care va pieri în beciurile de la Târnovo. Dar statul Asăneștilor, instalat în tradiția politică și culturală a primului țarat bulgar, nu va mai fi cunoscut după Ioniță ca „regat al vlahilor și al bulgarilor", cum îi spun cronicarii „frânci", ci numai ca al „doilea țarat bulgar", participarea inițială a românilor la această mare înfăptuire fiind cu vremea estompată, până la a permite afirmația

(chiar ridicolă) a unei anumite istoriografii bulgare, că a fost vorba de un „regat al bulgarilor şi al ciobanilor"...

Invazia mongolă

În primii ani ai veacului al XIII-lea, apare deodată la celălalt capăt al Eurasiei, pornind din stepele Mongoliei, o formidabilă putere, neprevăzută şi nemaiîntâlnită în violenţa ei, cea a călăreţilor mongoli ai lui Genghis-han. Trebuie să ne oprim o clipă asupra fenomenului mongol, nu numai fiindcă e un moment crucial din istoria universală, ci şi fiindcă a avut la noi – la mii şi mii de kilometri depărtare – urmări de o importanţă capitală. Uriaşa armată a lui Genghis-han, admirabil organizată, încadrată de călăreţii tribului său mongol, dar cuprinzând cu timpul multe alte seminţii de rasă mongolă sau turcă, se urneşte în 1206 şi cucereşte mai întâi tot nordul Chinei. Mongolii vor porni apoi către Apus, vor nimici mai târziu mai multe ţări asiatice, între care regatul persan, punctând de fiecare dată înaintarea lor cu măceluri de masă de o nemaipomenită cruzime – piramide de sute de mii de capete după cucerirea fiecărui mare centru. Faima lor şi spaima se răspândesc ca un pârjol în lumea întreagă. Marele-han moare în 1227 şi împărăţia se împarte între fiii săi, dintre care unul e ales „mare-han"; dar, chiar înainte, o *armada* cum nu mai cunoscuse pământul pornise prin Siberia spre Europa, sub comanda unui nepot al lui Genghis-han, Batu-han. La nord de Marea de Azov, pe Kalka, o coaliţie a cumanilor albi cu ruşii marelui-cneaz de la Kiev,

împăcați cu acest prilej, suferă, în 1223, o cumplită înfrângere. Vestea ajunge îndată la cumanii negri din părțile noastre. De teama pericolului mongol, de unde până atunci cumanii respinseseră toate tentativele de creștinare, ucigând mai mulți misionari, călugări catolici, căpetenia cumanilor negri cere acum regelui Ungariei să-i acorde protecția și să trimită grabnic un episcop, pentru ca tot poporul să fie creștinat. O impunătoare delegație sosește în 1228 peste Carpați, undeva la granița Moldovei cu Muntenia, având în fruntea ei pe însuși fiul regelui, viitorul rege Béla IV, și pe primul prelat al Ungariei, arhiepiscopul Robert de Strigonium (Esztergom). Zeci de mii de cumani sunt botezați odată cu căpetenia lor și e creat pe loc un episcopat al cumanilor, care va prelua numele râului Milcov (episcopatul *Milcovensis*), unde s-au clădit îndată biserică, palat, cetate – din care nu va rămâne nimic, căci treisprezece ani mai târziu va trece pe acolo iureșul mongol.

În 1241, trei coloane mongole înaintează din părțile Rusiei către Apus, distrugând pe rând cnezatele rusești, regatul polon sprijinit de cavaleri germani și, trecând peste țara noastră – unde vor întâlni în nord rezistență din partea sașilor de curând instalați la minele de la Rodna, iar în sud din partea unei formațiuni „valahe“ –, nimicesc în Ungaria armata regelui Béla. Acesta nu-și găsește scăparea decât refugiindu-se pe o insulă din Adriatica. Se așteaptă ca puhoiul mongol să se îndrepte acum către marile țări din Apus. Dar, în 1242, mongolii se retrag subit, nu din pricina vreunui contraatac creștin, ci fiindcă a sosit vestea morții marelui-han, iar toți frații, fiii și nepoții lui se grăbesc către Karakorum pentru alegerea noului han. În

treacăt trebuie spus că mari conducători din Apus, papa, regele Franței, regele Angliei, au crezut un moment că s-ar putea folosi de acești nou-veniți atât de temuți împotriva puterii musulmane, care rămânea, în gândul lor, marele adversar al creștinătății.

Europa Centrală și Apuseană va avea totuși răgazul de a se reface și întări. Mongolii însă nu s-au retras cu totul din Europa, ci au înființat, în sud-estul Rusiei, pe Volga inferioară, un stat puternic, cunoscut sub numele de Hoarda de Aur, care va ține în vasalitate principatele rusești timp de peste două sute de ani, și va roi și mai la apus, pe malul Mării Negre și în Crimeea, unde mongolii *se vor contopi cu foștii cumani albi, a căror limbă o vor adopta*. Sunt cunoscuți, de atunci, sub numele de *tătari*, și vor reprezenta pentru țările noastre, veacuri de-a rândul, prin incursiunile lor sălbatice, o permanentă primejdie. Chiar din primele decenii ale secolului al XIV-lea, constatăm că formațiunile politice bulgărești, sârbești și românești se află în raport de vasalitate față de acești hani tătari instalați pe malul nordic al Mării Negre. Formidabila expansiune mongolă va avea însă, după cum vom vedea mai târziu, și urmări pozitive, cel puțin pentru români.

Diploma Ioaniților (1247) - o „radiografie" a Olteniei și Munteniei înainte de descălecat

Ungurii, stăpâni pe regatul croat, după cum am văzut, și pe cetatea Belgrad cu ținutul dimprejur, și pe viitorul banat de Timișoara, izbutiseră în ultimul pătrar al secolului

al XIII-lea să treacă peste zona apuseană a Carpaţilor meridionali şi să înfiinţeze, în Oltenia de azi, un fel de provincie-tampon, o „marcă", zisă Banatul de Severin, cu un ban ungur peste mai mărunte formaţiuni, cnezate sau voievodate româneşti, dintre care unele erau „călare" pe Carpaţi, adică parte în Oltenia, parte în Haţeg.

Un document de un interes excepţional ne permite să ne facem o idee despre situaţia politică şi socială a acelor ţinuturi la momentul invaziei mongole: e vorba de diploma pe care regele Béla IV o va acorda în 1247 cavalerilor Sfântului Ioan din Ierusalim pentru a veni să se aşeze în Banatul de Severin, să-l colonizeze şi să-l apere în calitate de vasali ai regelui Ungariei. Documentul e cunoscut în istoriografie sub numele de *Diploma Ioaniţilor*.

Să ne oprim o clipă asupra acestui document care ne dă un fel de „radiografie" a ţării *câteva decenii înainte de întemeierea voievodatului Ţării Româneşti*.

Dar, mai întâi, cine sunt aceşti Cavaleri Ioaniţi?

Foarte curând după prima cruciadă, la începutul veacului al XII-lea, se înfiinţase în noul regat creştin de la Ierusalim un „ordin de cavaleri", călugări-ostaşi având misiunea de a-i îngriji pe răniţi şi, în acelaşi timp, de a fi gata oricând să ridice armele împotriva „păgânilor", a „necredincioşilor", adică a musulmanilor. Se va numi Ordinul Sf. Ioan din Ierusalim (în majoritate, alcătuit din francezi). După el vor apărea şi altele, dintre care reţineţi: *Templierii*, care vor deveni mari bancheri în Occident, şi *Cavalerii Teutoni* (adică germani) care, în urma părăsirii Palestinei, după o scurtă şedere la noi, în Ţara Bârsei, vor coloniza nordul Poloniei, creând o largă enclavă în jurul portului

Danzig (Gdańsk) şi pe care, sub numele de Prusia Orientală, o vor stăpâni germanii până aproape de zilele noastre, până la dezastrul german din al Doilea Război Mondial. Ioaniţii, după alungarea din Palestina, la sfârşitul secolului al XIII-lea, se vor instala pe rând în Cipru, apoi în insula Rhodos şi, în sfârşit, în secolul al XVI-lea, alungaţi de turcii otomani, în insula Malta. De atunci, sunt cunoscuţi sub numele de Cavalerii de la Malta. Eminescu face un anacronism când îi aduce, sub acest nume, în bătălia de la Nicopole pe vremea lui Mircea cel Bătrân, în celebrul vers din *Scrisoarea III*:

S-a-mbrăcat în zale lucii cavalerii de la Malta;
Papa cu-a lui trei coroane, puse una peste alta...

În 1247, şase ani după catastrofala invazie mongolă, regele Béla IV se înţelege cu Marele-Maestru al Ordinului Ioaniţilor ca să-i cedeze în vasalitate Banatul Severinului, adică Oltenia şi o mică parte din actualul Banat. „Contractul“ pe care-l încheie cu acest prilej ne relevă lucruri de un interes pasionant pentru a încerca să ne imaginăm starea acestui colţ de ţară românească cu o jumătate de veac înainte de apariţia aici a unui stat de dimensiuni comparabile cu ale marilor-ducate din sistemul feudal al epocii, stat care va căpăta numele de „Ţara Românească“ (sau, în slavonă, *Vlaşca Zemlia*).

Ne miră numărul mic de cavaleri prevăzuţi să vină – câteva zeci. Să nu uităm că în vremea aceea cavalerii apuseni în armuri cântărind cât ei înşişi, călări pe caii cei mai grei din Europa, şi ei acoperiţi cu zale, şi însoţiţi fiecare de vreo zece aprozi, erau în tactica epocii echivalentul

tancurilor de azi. Apoi, cavalerii cruciați din Palestina își croiseră reputația de cei mai pricepuți constructori de cetăți din lume. Asta mai cu seamă aștepta de la ei regele Ungariei, precum și organizarea de colonizări – *cu condiția să nu primească coloniști din Ardeal*, dovadă că de pe atunci se scurgea populație din Transilvania către câmpiile de la sud și răsărit.

Iată câteva dintre informațiile pe care ni le aduce diploma:

— Aflăm de existența unui voievodat românesc al unui Litovoi, căruia regele îi rezervă un statut special în interiorul feudei, și mai aflăm că acesta se întinde și dincolo de Carpați, în Hațeg, dar că acea parte regele nu vrea s-o cuprindă în teritoriul dat în vasalitate Ordinului. Mai sunt numiți și doi cneji, Ioan și Farcaș. Ioan e ortografiat așa cum îl pronunță românii, și nu Johann (germ.) ori János (ung.) sau Iovan (sl.); *farkas* înseamnă „lup" pe ungurește, așa că maghiarii pretind că putea fi un șef maghiar. E mai probabil că era un cneaz român coborât din Ardeal, unde numele lui, sau al moșilor lui, fusese schimbat din Lupu sau Vâlcu (slav) în Farcaș. Litovoi e nume slav. Interesant e că douăzeci și cinci de ani mai târziu, în aceleași locuri, un Litovoi (același, sau un descendent al lui?) se revoltă împotriva suzeranului ungar și moare în luptă; îi succedă un frate, *pe nume Bărbat*, nume vădit românesc.

— Ordinul e îndemnat să cucerească dincolo de Olt fosta „Cumanie", rezervând și acolo, probabil în regiunea Argeș, un statut special voievodatului unui Seneslav – nume slavo-român, poate deformat de cancelaria ungară (oare același cu șeful valah care înfruntă coloana cea mai sudică a atacului mongol din 1241?).

— Se deduce din clauzele fiscale ale diplomei că în acel banat se iau dijmă şi dări din recolte şi din pescuit, deci, chiar dacă populaţia e cam răsfirată, există o ţărănime şi o economie organizate.

— Ţara e totuşi destul de populată şi de structurată social ca să posede formaţiuni militare (*apparatu suo bellico*) pe care Ordinul vasal va trebui să le adune şi să le aducă regelui în caz de război cu ţările vecine.

— În fine, diploma relevă că, pe lângă voievozii şi cnejii citaţi nominal, mai sunt şi alţi „mai-mari ai ţării" (*maiores terrae*) cărora regele le acordă privilegii exorbitante, între care dreptul de a veni în apel la judecata regelui în caz că ar fi contestat judecata vasalului său (Marele-Maestru al Ordinului), condamnându-i la tăierea capului. Înseamnă că aceşti „mai-mari ai ţării" reprezentau o putere locală destul de însemnată, încât regele să-i ia în anumite împrejurări sub protecţia lui, la *curia* lui aflată la o mie de kilometri depărtare; deci ţara avea de pe atunci „cadre" politice şi ostăşeşti: sunt viitorii boieri pe care-i vom găsi câteva zeci de ani mai târziu în jurul voievodului ţării.

Ce s-a întâmplat însă cu masa cumanilor creştinaţi în 1228? Când s-a apropiat valul mongol, căpetenia lor a cerut voie regelui Ungariei să treacă, cu toţi ai lui, Carpaţii, pentru a se pune la adăpost de năvală. Regele i-a colonizat pe valea Tisei, unde în generaţiile următoare vor da mult de furcă autorităţilor regale. Totodată, regele Ungariei a luat o prinţesă cumană – erau vestite cumanele pentru frumuseţea lor şi asemenea nobile încuscriri avuseseră loc şi cu marii-cneji ruşi, ba chiar şi cu „rude mari împărăteşti"

la Bizanț –, și din acea căsătorie se va naște Ladislau, penultimul rege din dinastia arpadiană, zis Ladislau Cumanul, pentru că iubea mult obiceiurile neamului său matern, adoptase și portul și pieptănătura cumane, spre marea supărare a ungurilor.

Iarăși îmi pun întrebarea: *să fi fugit atunci chiar toți cumanii* din părțile noastre? Sunt multe semne că n-a fost așa. Documentele ungurești ulterioare din Transilvania ne relevă prezența unor cumani în provincie în secolul al XIV-lea, de asemeni numeroase nume cumane în regiunea Făgăraș și Hațeg, precum și toponime în Muntenia până în locuri retrase în munți, tipice pentru datinile noastre strămoșești, cum e Loviștea. Nu lipsit de semnificație e faptul că în primele documente muntenești din secolele al XIV-lea și al XV-lea găsim o proporție destul de mare de nume cumane printre boierii țării – ceea ce nu înseamnă negreșit că toți erau de origine cumană, dar, în orice caz, că influența cumană fusese profundă.

II. Naşterea statelor româneşti medievale

Fost-a descălecat?

Ajungem astfel la cumpăna veacurilor al XIII-lea şi al XIV-lea, momentul crucial al apariţiei, între Carpaţi şi Dunăre, a primului stat român organizat, Ţara Românească. Oricât ar părea de ciudat, circumstanţele acestui mare eveniment au rămas destul de obscure pentru a stârni, până azi, aprigi controverse între istorici: fost-a oare, cum vrea tradiţia, o „descălecare" a legendarului Negru Vodă din Ţara Făgăraşului? Sau unirea voievodatelor şi cnezatelor de la sud de Carpaţi să fi fost un fenomen exclusiv local? Şi cine a fost Basarab, Basarab întemeietorul, mare-voievod?

Am spus, când am vorbit despre invazia mongolă, că această adevărată avalanşă care a zdruncinat din temelii sau a dărâmat aproape toate formaţiunile politice din Europa Centrală şi Orientală a reprezentat, în schimb, un moment favorabil pentru cnezatele şi voievodatele apărute în regiunea Munteniei ca să se elibereze oarecum de presiunea regatului ungar şi să realizeze o primă unitate politică a tuturor celor care vorbeau limba română între Carpaţi şi Dunăre. Aceasta se petrece în jurul anului 1300. Tradiţia, consemnată de cronici târzii (din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea), vorbeşte de anul 1290. Majoritatea istoricilor

contemporani au avut tendința de a alege o dată mai târzie, după 1300; ba o întreagă școală istorică, încă majoritară chiar, pretinde că tradiția descălecatului, cu Negru Vodă coborând din Țara Făgărașului, ar fi o pură invenție din secolul al XVII-lea, fără temei real.

De la o vreme însă, câțiva istorici de valoare, ca Gheorghe Brătianu sau Șerban Papacostea, au reacționat împotriva acestei teorii, considerând că tradiția orală avea un sâmbure de adevăr. Mă înscriu categoric alături de ei în favoarea reabilitării vechii legende, având în plus și convingerea – care nu e împărtășită de ceilalți istorici – că Basarab întemeietorul, primul nostru dinast dovedit documentar, se trăgea dintr-o spiță de șefi cumani.

Cine a fost Basarab întemeietorul?

E dovedit că în ultimul pătrar al secolului al XIII-lea, cu toată persistența pericolului mongol, asistăm la o coborâre din Ardeal către Muntenia a unor elemente *românești, unguresti și săsești*, atrase și de belșugul câmpiilor *și de negoțul de la Dunăre și Marea Neagră.* Câmpulung e mai întâi un centru comercial săsesc și va avea cu vremea o importantă minoritate catolică, cu o frumoasă biserică. De asemeni, mica biserică din peștera de la Corbii de Piatră, în aceeași regiune, e datată – după stil – în jurul lui 1290 și are, lucru neobișnuit, două altare unul lângă altul. Pe de altă parte, ultimul rege arpadian, Andrei III, aplică o politică discriminatorie împotriva românilor, a căror *nobilime nu mai e chemată la adunările Dietei.* Regii unguri,

vasali ai papei, au considerat ca o datorie demnă de o adevărată cruciadă să elimine pe „schismatici", adică pe ortodocşi, din regatul lor. De aceea, cei din nobilimea română care nu treceau sub obedienţa Romei au fost de atunci excluşi din categoria nobiliară şi, încetul cu încetul, reduşi la starea de simpli ţărani. (La celălalt capăt al regatului, nobilimea croată n-a avut a suferi de această declasare, deoarece Croaţia fusese creştinată în rit apusean.)

În orice caz, evenimentele din jurul anului 1290 justifică în mod straniu data transmisă de tradiţie ca fiind cea a coborârii legendarului Negru Vodă din Ţara Făgăraşului şi *aşezarea sa la Câmpulung*, iar, sub urmaşii lui, la Argeş, de unde îşi vor întinde curând autoritatea până la Dunăre. De la această origine „munteană" a dinastiei se trage probabil numele de Muntenia, dat tradiţional întregii ţări – ţară majoritar de şes.

Douăzeci de ani mai târziu, documente străine (ungureşti, papale, sârbeşti, bulgăreşti etc.) ne relevă, domnind peste toată Ţara Românească, ţara dintre Dunăre şi munţi, inclusiv Oltenia, pe „Basarab mare-voievod" (atenţie: la origine, Basarab e un prenume). Ce înseamnă „mare-voievod"? Înseamnă că acea căpetenie, voievodul Basarab, a reuşit să se impună peste toţi ceilalţi cneji şi voievozi români din acel teritoriu, fosta „Cumanie" şi fostul Banat de Severin. Înseamnă că şi urmaşii lui Litovoi şi eventual alţi cneji din Oltenia se închinaseră lui Basarab. Acesta e deci un *primus inter pares* „primul între egali". Comparaţi cu Persia antică: marele-rege, adică rege peste ceilalţi regi; cu India: Maharaja/raja; cu Etiopia: regele-regilor etc. – acesta era sensul, chiar dacă (intenţionat sau nu) curând s-a confundat

cu un epitet personal: Marele Basarab Voievod. De altfel, de îndată ce această întâietate, după domnia lui Basarab, n-a mai fost contestată, termenul „mare-voievod" a ieşit din uz.

Am mai multe motive de a crede că Basarab cobora dintr-o spiţă de şefi cumani. Nicolae Iorga a scris despre Basarab: „Numele e cuman... (apoi, subliniat) *numai numele*?" Dar nici marele Iorga n-a îndrăznit să ducă „ancheta" mai departe, atât de înrădăcinată e încă la noi concepţia că în istoria naţională unele lucruri se pot spune, iar altele nu. Un istoric contemporan, pentru a exclude ideea că Basarab ar fi putut fi de origine cumană, scrie că Basarab era sigur român, căci altfel n-ar fi putut avea gândul să unească pământul românesc... Ce aţi zice de un istoric francez, pătimaş adept al originii galo-romane a francezilor, care ar scrie: „Clovis (regele franc) sigur că era galo-roman, altfel n-ar fi putut avea ideea de a unifica Gallia"?! Vă îndemn la următorul exerciţiu: căutaţi cine a întemeiat, în Evul Mediu, *toate* noile state provenite, pe rând, unele după sute de ani, din prăbuşirea imperiului roman: în Gallia sunt franci, burgunzi şi vizigoţi; în Hispania, vizigoţi, suevi şi vandali; în Italia, longobarzi – uneori au lăsat moştenire ţinutului şi numele lor: Franţa, Burgundia, Lombardia, Andalusia.

Adaug că este *o constantă a istoriei universale*: când se surpă dinlăuntru un imperiu, *niciodată* noile state care apar ulterior în acelaşi loc nu rezultă din fapta foştilor băştinaşi, care rămân vreme îndelungată fără elite şi fără vlagă. Această observaţie e confirmată de istoria Egiptului antic, a Persiei, a Chinei, a Indiei... Repet, e ca un fel de lege

naturală. Aşadar, ce contează dacă s-ar dovedi cumva că străbunii lui Basarab ar fi fost cumani? Departe de a fi o ciudăţenie, ar fi doar normal.

Iată câteva argumente în favoarea opiniei mele (căci nu ne putem întinde prea mult în cadrul prezentei lucrări):

— Nu numai numele lui Basarab e cuman, ci şi al tatălui său, Tocomerius (sau Thocomer), pe care regretatul orientalist Aurel Decei l-a dovedit cuman – varianta Tihomir, pe care o găsiţi în toate cărţile, e greşită. Să aibă oare cneji slavo-români prenume cumane din tată în fiu la numai o sută-o sută cincizeci de ani de la năvălirea cumanilor? Puţin probabil.

— Cancelaria papală i-a considerat pe primii doi voievozi, Basarab şi Nicolae Alexandru, ca fideli ai Bisericii Romei, în ciuda unor „trădări", după care cancelaria ungară se grăbea să-i califice drept „schismatici"; dar Curia romană nu se putea înşela. Or, dacă au fost originar catolici, nu puteau fi slavo-români, aceştia fiind de veacuri legaţi de Constantinopol; *numai cumanii fuseseră botezaţi în rit roman*. De altfel, şi Basarab, şi Nicolae Alexandru au avut soţii catolice.

— Cozia şi Hurezul au fost două dintre cele mai prestigioase ctitorii ale Basarabilor; ambele poartă nume cumane (*cozia* = nucet; *hurez* sau huhurez = pasăre de noapte).

— Se sugerează adesea că Basarab s-ar fi impus celorlalţi voievozi şi cneji români în calitate de căpetenie a lor împotriva tătarilor, dar n-avem nici un document care să evoce o asemenea acţiune. În schimb, există surse sârbeşti şi ungureşti după care Basarab ar fi fost *ajutat de tătari* într-o luptă pe care o duce împotriva sârbilor alături

de bulgari (Velbujd, iunie 1330, bătălie unde aliații sunt învinși de sârbi) și în vestita bătălie zisă de la „Posada" (noiembrie 1330) împotriva ungurilor – despre care vom mai vorbi, căci e considerată „actul de naștere" al Țării Românești ca unitate autonomă în cadrul Europei feudale. E deci mai probabil că Basarab a fost acceptat ca „mare-voievod" nu fiindcă ar fi dus lupte victorioase împotriva tătarilor, ci fiindcă ar fi fost cel mai capabil de a se înțelege cu ei. Originea cumană putea fi un atu la o vreme când tătarii occidentali (din Crimeea și Bugeac) erau, majoritar, foști cumani.

De altfel, marii-cneji ruși au procedat la fel, adică au preferat îndepărtata suzeranitate mongolă, care nu se atingea de credința și datinile lor, unei dominații a puterilor catolice, mult mai constrângătoare. Cu câteva zeci de ani înainte de Basarab, marele erou al Evului Mediu rus, Aleksandr Nevski, de la Novgorod, apoi din Vladimir, a ales aceeași cale: s-a luptat eroic împotriva apusenilor, învingându-i și pe suedezi, și pe cavalerii teutoni – în schimb, s-a dus să-și plece genunchiul, smerit, în fața marelui-han al Hoardei de Aur. La fel vor face în veacul următor și marii-cneji ai Moscovei.

— Avem și un document ciudat printre documentele transilvane de la începutul secolului al XIV-lea: în 1325, un cleric ungur depune mărturie că un fiu de comite cuman a îndrăznit, în fața unui tânăr nobil maghiar, să-l ponegrească pe rege, zicând că nu-i ajunge nici la gleznă lui Basarab! De ce tânărul cuman, dacă a vrut să-l înjosească pe regele Ungariei, nu l-a comparat cu regele Poloniei, cu cneazul de Halici sau cu vreun despot sârb – de

ce l-a comparat cu voievodul Basarab, când acesta nu se distinsese încă învingându-l pe trufaşul rege? Nu cumva fiindcă era mândru de el, îl ştia de un neam cu el, poate chiar rudă?

— Mă întreb, în fine, dacă poreclei „Negru Vodă“ date de tradiţie „descălecătorului“, adică întemeietorului, poreclă pentru care s-au căutat tot felul de explicaţii, dintre care unele chiar năstruşnice, nu trebuie să i se păstreze explicaţia pe care o mai avea trei sute de ani mai târziu, când a fost culeasă de un celebru oaspete oriental în ţara noastră, Paul de Alep: i s-ar fi zis Negru Vodă pentru că era negricios la faţă! Or, un cuman era desigur negricios în ochii cnejilor noştri slavo-români. De altfel, câteva decenii mai târziu, moldoveanul Miron Costin ne dă aceeaşi explicaţie! Avem o paralelă izbitoare în cazul scriitorului bizantin care, în veacul al XI-lea, vorbeşte primul mai amănunţit despre aromâni, generalul Kekauménos: numele lui înseamnă pe greceşte „pârlitul la faţă“, „negriciosul“ – porecla fusese dată bunicului său, care era armean şi, probabil, mai oacheş decât grecii constantinopolitani!

Bineînţeles, nici unul dintre aceste argumente, singur, nu e concludent, dar, împreună, formează ceea ce se numeşte în jargonul juridic un mănunchi de prezumţii cel puţin tulburător.

Putem, în rezumat, închipui pentru descălecat „scenariul“ următor: când în 1238–1240 cumanii din Episcopatul Milcovului şi din Muntenia noastră trec Carpaţii pentru a se pune la adăpost de năvala mongolă în regatul ungar, nu toţi vor fi acceptat să fie colonizaţi pe valea Tisei mijlocii. Mulţi – fiind deja amestecaţi cu românii sau

chiar de-a binelea românizați (căci trebuie subliniat că toate sursele pe care le avem asupra lui Basarab îl califică drept valah) – vor fi ales să rămână printre români, şi la nord, şi la sud de Carpați. Coborâtor dintr-un asemenea neam, „Negru Vodă" (Basarab, sau mai curând tatăl său Tocomerius – căci un document bisericesc din secolul al XVII-lea zice că Nicolae Alexandru era „nepot" al lui Negru Vodă), cu posesiuni, poate, şi la nord, şi la sud de Carpați, izbuteşte să se impună altor căpetenii române, să se aşeze la Câmpulung, centru comercial săsesc, şi, unificând întregul ținut dintre Carpați şi Dunăre, să fie recunoscut „mare-voievod" – deocamdată tot vasal al regelui Ungariei.

În tot acest răstimp, adică între 1247 (Diploma Ioaniților) şi începutul secolului al XIV-lea (primele informații despre Basarab), nu mai ştim nimic despre voievodul Seneslav din regiunea Argeş şi despre eventualii lui succesori.

Momentul 1330

De aproape trei decenii, se stinsese, în linie bărbătească, dinastia arpadiană a regilor maghiari. După ani de lupte între diverşi pretendenți, se impune în sfârşit o rudă, pe linie maternă, a ultimilor arpadieni, Carol Robert de Anjou (de unde termenul de „dinastie angevină") dintr-o ramură a regilor Franței ajunsă domnitoare în sudul Italiei, în regatul Neapolelui. Noul rege, strâns legat de papalitate, va intra curând în conflict cu „marele-voievod" Basarab, căruia totuşi îi recunoaşte în 1324 stăpânirea peste toată

Țara Românească în calitate de vasal. Dar în toamna lui 1330, îngrijorat de atitudinea prea independentă a lui Basarab şi de legăturile sale cu bulgarii şi tătarii şi încurajat de înfrângerea suferită la Velbujd, din partea sârbilor, de coaliția bulgaro-valaho-tătară, Carol Robert intră în Țara Românească cu o oaste mare, cu intenția să-şi impună în toate privințele autoritatea de suzeran. Dar, la întoarcerea către Ungaria, marea sa oştire e surprinsă de armata lui Basarab într-o trecătoare (încă neidentificată cu siguranță, dar cunoscută în istoriografie cu numele greşit „Posada"), lovită şi din spate, şi din coaste de ostaşi care prăvălesc bolovani de pe munți, pe când calea înainte, prin strâmtoare, e tăiată de copaci rostogoliți de-a curmezişul. Trei zile de-a rândul ține măcelul în care piere floarea nobilimii maghiare. Dezastrul e pomenit de mai multe surse, între care o cronică ilustrată cu miniaturi în culori (*Chronicum pictum Vindobonense*), unde se vede cum regele scapă cu fuga, pe când ostaşii lui Basarab, cu cojoace în spinare şi căciuli pe cap, de pe o stâncă înaltă, trag cu arcul şi prăvălesc bolovani asupra cavalerilor în armură. Celebra miniatură din *Chronicum pictum Vindobonense* a fost la originea unei greşite interpretări, de care n-a scăpat nici Iorga, anume că oastea primilor noştri voievozi era formată doar din țărani înarmați cu săgeți şi că, la Curtea domnească, portul şi moravurile trebuie să fi fost rustice. Descoperirea, în anii 1920, la Curtea de Argeş, a unui mormânt într-o stare de miraculoasă conservare, în care se afla un membru probabil al familiei domnitoare şi constatarea că acest „prinț valah" era îmbrăcat în stofe scumpe, cu mărgăritare şi paftale în stil occidental, ca un prinț

sau un mare nobil ungur, au adus o revelație (de altfel logică): voievozii români, boierii și cavalerii (li se zicea „viteji") nu se puteau îmbrăca și înarma decât la fel ca în țările vecine, cu care erau în strânsă legătură și interdependență: țaratul bulgar, regatul sârbesc, regatul ungar. Dacă arcașii rustici joacă un rol capital în „bătălia de la Posada", asta nu înseamnă că ei formau toată armata lui Basarab, care nu putea să nu fie formată, ca în întreaga Europă medievală, de o călărime cu platoșe, spade, suliți și securi, iar cei mai avuți, cu zale.

Și în bătălia de la Azincourt, în 1415, unde regele Angliei Henric V îi învinge pe cavalerii francezi, mult mai numeroși, acțiunea hotărâtoare a fost, la început, a pedestrimii de arcași adăpostiți în spatele unor rânduri de țărusi – dar izbânda finală nu putea fi obținută decât de atacul masiv al cavalerilor. Aceasta era tactica vremii. Așa trebuie să ne închipuim și desfășurarea ultimei faze a bătăliei de la „Posada".

1330 este, așadar, momentul când acest voievodat al Munteniei devine cvasiindependent. Dar independența în Evul Mediu nu are importanța pe care ne-o închipuim noi astăzi. Toate țările din Europa au suverani care sunt mai mult sau mai puțin vasalii altcuiva. De pildă, regele Angliei este vasalul regelui Franței, fiindcă posedă unele ducate și comitate pe teritoriul francez, pentru care el trebuie să presteze jurământ de credință unui rege care îi este suzeran pentru acele ducate. Dar el poate fi, ca putere, egal cu el. Să nu credem că a fi vasalul regelui Ungariei era o înjosire. Cavalerii atât de temuți, cavalerii teutoni, au fost vasalii regelui Poloniei. Regele Ungariei este, la rândul

lui, vasalul papei. Acest principe al Munteniei trebuia să fie vasalul regelui Ungariei, iar dacă Basarab, la un moment dat, se răzvrăteşte împotriva regelui maghiar e ca să fie mai puţin dependent de suzeranul său; pe urmă însă, se împacă cu regele Ungariei şi prestează din nou jurământul de vasalitate, iar fiul său, Nicolae Alexandru, prestează de asemenea jurământ regelui ungar; principele sau voievodul Moldovei, cum vom vedea, prestează jurământ regelui Poloniei, pentru a avea un protector tocmai împotriva Ungariei. Nu era nici o înjosire. Astfel funcţiona sistemul feudal.

Apoi, *regele Ungariei şi voievodul român aveau interese economice comune*: să aibă acces liber la Marea Neagră pentru negoţul cu Orientul, care aducea mari profituri vamale. De la Sibiu şi Braşov porneau drumuri comerciale către porturile controlate de negustorii genovezi pe Dunăre şi pe coasta Mării Negre, la Vicina, la Chilia, la Cetatea Albă şi până pe coastele Crimeii. Cu ajutorul regelui şi în numele lui, voievodul muntean, întorcându-se împotriva tătarilor, îşi întinse stăpânirea până la Delta Dunării şi la primele cetăţi genoveze, îngăduind crearea, pe drumul comercial către Chilia şi Marea Neagră, a unui soi de *condominium* româno–ungar.

Dar, în grabă, încă o vorbă despre urmaşii imediaţi ai lui Basarab, Nicolae Alexandru şi Vladislav, sub domnia cărora au loc de asemeni evenimente de mare însemnătate pentru viitorul Ţării Româneşti – şi pentru românime în general.

Urmaşii lui Basarab. Anul 1359: alegem definitiv între Roma şi Constantinopol

Lui Basarab, după o lungă domnie, îi urmează, în 1352, fiul său Alexandru. În primele documente externe referitoare la domnia lui, îl găsim în termeni buni şi cu papa, şi cu regele Ungariei. Dar în 1359, supărat că regele îi opreşte corespondenţa directă cu papa, de la care spera o recunoaştere ca domn „autocrat" – adică suveran care deţine domnia de la Dumnezeu, iar nu printr-o alegere sau o numire –, voievodul muntean se adresează patriarhului de la Constantinopol şi împăratului bizantin – de-acum rămas doar cu prestigiul, nu şi cu puterea de odinioară – şi obţine ca mitropolitul de la Vicina, rămas fără mulţi enoriaşi din cauza invaziilor tătare, să fie mutat la Argeş, la Curtea lui de „domn autocrat al Ţării Româneşti" (*autocrator* era termenul grecesc, iar *samodrjavnâi*, termenul slavon). Cam în aceiaşi ani clădeşte frumoasa biserică domnească de la Curtea de Argeş, unde îl găsim reprezentat în pronaos: personaj mărunt şi smerit, zugrăvit îngenuncheat în faţa chipului lui Cristos, al Maicii Domnului şi al Sfântului Nicolae, sfânt foarte venerat în Biserica răsăriteană; probabil, de atunci îl întâlnim în documentele greceşti cu dublul nume Nicolae Alexandru. (Istoricul Daniel Barbu a arătat de curând, cu argumente convingătoare, că la acea vreme o schimbare de nume *în cursul domniei* nu putea avea loc decât în caz de schimbare de confesiune, eventual şi cu un nou botez.) *Anul 1359 apare astfel ca o a doua dată crucială*, după 1330, dată când dinastia lui Basarab, cu toate sforţările Bisericii catolice şi Curţii

maghiare de a lega Ţara Românească de Roma, a ales să se lege definitiv de Biserica de la Constantinopol, de care ţinea de veacuri majoritatea locuitorilor ţării.

Această întorsătură n-a fost – se înţelege – pe placul regelui Ungariei Ludovic I, unul dintre marii suverani ai dinastiei angevine, care a continuat presiunea şi asupra succesorului lui Nicolae Alexandru, Vladislav – rămas în memoria populară sub numele de Vlaicu Vodă. Dar nici acesta n-a schimbat linia politică a predecesorului său, ba a îndrăznit chiar să opună rezistenţă cu armele, ajungând în cele din urmă, în 1368, la un compromis favorabil ţării sale: regele Ungariei, în schimbul jurământului de credinţă, îi recunoştea domnia asupra Ţării Româneşti şi Severinului, şi-i dădea ca *feudă şi ducatul Făgăraşului, dincolo de munţi.*

Descălecatul în Moldova

Ceea ce se întâmplă în Moldova, cam în acelaşi timp, seamănă şi totuşi se deosebeşte de cele pomenite mai sus privind Ţara Românească. În Moldova în mod cert a fost un descălecat, adică venirea de dincolo de Carpaţi a unui grup care a cucerit actuala Moldovă. Cum s-a întâmplat? S-au purtat mai întâi lupte ale regilor Ungariei, ajutaţi de supuşii lor români, împotriva tătarilor, pentru a-i îndepărta de graniţa Carpaţilor. Ungurii şi românii au trecut munţii, i-au învins pe tătari, iar regele Ungariei, mulţumit de serviciile unuia dintre voievozii din Maramureş, pe nume Dragoş, îl lasă stăpân peste un teritoriu în Moldova,

unde se închegaseră mai demult mici unităţi politice, în legătură, probabil, cu cnezatul Halici (Galiţia). Dragoş este deci la început în fruntea a ceea ce se numea, în termeni feudali, o „marcă" a regatului ungar la răsărit de Carpaţi. Întâmplarea face însă că la foarte puţini ani după această stabilire a lui Dragoş în Moldova, o familie, tot din Maramureş, rivală cu familia lui, familia unui Bogdan, se răzvrăteşte împotriva regelui Ungariei, trece în Moldova şi îi alungă pe descendenţii lui Dragoş. De-acum începe o nouă dinastie, a Bogdăneştilor – li s-a spus, în istoriografia modernă, Muşatini, din cauza unei femei, Margareta Muşata. (Istoricul ieşean Ştefan Gorovei a arătat de curând, cu argumente convingătoare, că data tradiţională a descălecatului lui Dragoş [1359] era greşită. Dragoş trebuie să se fi stabilit în Moldova odată cu marile campanii antitătare ale regelui Ludovic, adică între 1345 şi 1347, iar îndepărtarea succesorilor lui de către Bogdan şi clanul său s-ar fi petrecut la 1363.)

Şi iată, descendenţii lui Bogdan devin adevăraţii întemeietori ai principatului autonom al Moldovei. Primul nucleu al noului voievodat a fost pe râul Moldova, de unde numele păstrat de ţară, iar capitala la Baia, pe râul Siret. A doua capitală a fost la Suceava. Extinderea autorităţii voievodului asupra formaţiunilor care existau mai înainte s-a făcut treptat, dar destul de repede, deoarece chiar din anii 1390 domnul de la Suceava se intitula „stăpân până la mare" – însemnând că, în afară de o cetate sau două, luase „Basarabia" de la munteni şi unguri. La acea epocă, străinii sunt conştienţi de paralelismul destinelor celor două ţinuturi româneşti. Când vorbesc despre

Ungrovlahia, ei se referă la Țara Românească, iar Moldova apare în unele documente cu numele de Valahia. Pentru a păstra o relativă libertate de mișcare, voievozii moldoveni ba acceptă să rămână vasali ai regelui Ungariei, ba devin vasali ai altui rege, rival cu regele Ungariei, și anume regele Poloniei.

Este momentul să spunem câteva cuvinte despre structura acestui mic stat românesc – mai rar discutată în cărțile de istorie. Avem de a face aici cu o împărțire a puterii între voievod și marii boieri. De pildă, atunci când un voievod moldovean se duce în Polonia pentru a depune, ca peste tot în Europa, jurământul de credință în fața suzeranului său, regele Poloniei, se scrie pe urmă un hrisov, o chartă prin care voievodul spune: „Eu făgăduiesc să vin cu oști dacă ești atacat de vecini...", dar regele Poloniei cere ca acest tratat să fie iscălit și de marii boieri. Uneori, există chiar un tratat alăturat, numai cu acești mari boieri. Puterea marilor boieri care-l aleg pe voievod este deci atât de mare, încât un suzeran străin se crede nevoit, pentru a fi sigur că va fi ascultat în acea țară, să aibă nu numai cuvântul voievodului, ci și cuvântul marilor săi boieri. De altfel, constatăm că în lista celor cincisprezece-șaisprezece boieri care iscălesc un asemenea tratat numai vreo trei-patru sunt mari dregători, adică logofăt, vornic, vistier sau pârcălab de cetate etc. Ceilalți sunt numai cu numele lor, jupân cutare, jupân cutare. Ceea ce înseamnă că erau mari boieri prin naștere, prin faptul că posedau o mare întindere de moșie și cete de oameni cu care puteau merge la război. Prin urmare, la începuturi, în Moldova marea boierime avea aproape aceeași putere ca voievodul.

Observația rămâne valabilă și pentru Țara Românească, chiar dacă aici documentele sunt mai puțin revelatoare.

Să ne oprim un moment pentru a vedea cum era structurată societatea românească în veacul al XIV-lea: cum se făcea succesiunea la scaunul domnesc; cine deținea puterea în stat, după voievod; ce însemna „mari boieri" sau „mari dregători"; cine le urma, în rang; ce rol avea Biserica în stat; apoi, ce rol jucau târgoveții; care era statutul țăranilor.

Sistemul de succesiune la tron

Sistemul de succesiune la tron în țările române a fost cea mai nefericită dintre instituțiile noastre medievale. Cu toate că primele două succesiuni din Țara Românească par a se fi făcut fără tulburări, la a treia generație – iar în Moldova chiar de la a doua –, constatăm că succesiunea nu se face automat de la defunctul domn la fiul său mai mare (cum au reușit să impună regii Franței, de pildă, sau regii Angliei), ci că avem de a face cu o alegere dintre fiii fostului domn. E ca și când descendenții foștilor cneji și voievozi și „mai-mari ai țării" ar fi vrut să reînvie *actul inițial când au ales ei pe marele-voievod.* De acum înainte, aceasta va fi regula – cu rare abateri, ca, de pildă, după domnia a două personalități excepționale precum Mircea cel Bătrân în Țara Românească și Ștefan cel Mare în Moldova, care reușesc să-l impună, înainte de moarte, ca succesor pe fiul lor mai mare: „țara", în cazul în care tronul

devenea vacant, va putea alege ca succesor un membru oarecare din neamul lui Basarab (în Ţara Românească) sau al lui Bogdan (în Moldova). Era un *sistem ereditar-electiv*: putea fi ales, dacă era considerat vrednic de domnie, oricare dintre descendenţii familiei domnitoare, *chiar dacă era copil din flori*, adică bastard. (Mulţi dintre marii noştri voievozi au fost bastarzi! De pildă, Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul!) Era de ajuns să fie – se zicea – „os de domn".

Se poate vedea de aici ce sursă de competiţii, rivalităţi, intrigi, lupte se găsea în acest sistem, care aparent urmărea alegerea celui mai vrednic. În realitate, a fost la originea unui şir neîntrerupt de lupte intestine şi un prilej continuu de intervenţii străine. De unde provenea această tradiţie? De la slavi? De la cumani? Dar atunci de ce s-a stabilit şi în Moldova? Sau e o simplă consecinţă a faptului că primii voievozi au fost aleşi?

Adunările de stări

Când se zicea că pe noul domn *l-a ales ţara*, ce însemna asta? În principiu, se aduna în grabă o „Adunare de stări", adică un consiliu excepţional în care erau reprezentaţi marii boieri, înaltul cler, câteva dintre oraşele ţării, slujitorii (adică oastea permanentă de la Curte) reprezentând, aşa-zicând, tot „norodul". Asemenea adunări au fost o adevărată instituţie în Evul Mediu, la noi, ca şi în Occident. Nu erau convocate numai pentru alegerea noului domn, ci şi în momente de cumpănă, ca, de pildă, în 1456, când

domnul Moldovei Petru Aron (predecesorul lui Ştefan cel Mare) voia să aibă învoirea „ţării" pentru a plăti tribut turcilor, sau, în caz contrar, ţara să-şi asume riscul războiului.

În practică însă, foarte curând, când tronul rămânea vacant prin moartea domnului – sau, din nefericire, prin răsturnarea lui! – Adunarea de stări a devenit mai mult o simplă formalitate pentru a consfinţi o alegere hotărâtă, în sfat restrâns, doar de marii boieri.

Marii boieri

Ei sunt, de la începuturi, tovarăşii domnului în toate „trebile ţării", şi la război, şi la cârma statului în vreme de pace. Dintre ei îşi alege domnul dregătorii, echivalentul miniştrilor de azi, care fac parte dintr-un *sfat* (cuvânt slav, înrudit cu modernul *soviet*!). Numele pe care le poartă dregătoriile sunt mai toate de origine bizantină, dar trecute de cele mai multe ori prin intermediar bulgar. Uneori, se regăseşte aproape neschimbată forma veche latină, de pildă pentru comis (din ngr. *komis* < lat. *comes*, care a dat în ierarhia feudală apuseană „comite" sau „conte") sau vistier (de la *vestiarius*, cel ce ţinea cheia încăperii unde se păstrau veşmintele domneşti şi unde se afla şi tezaurul ţării, vistieria); spătarul (din ngr. *spatharios* < *spatha* „spadă, paloş"), comandantul oastei; logofătul, echivalentul unui cancelar la apuseni, vine de la numele unui mare dregător bizantin, *logothetis*, literal: păstrătorul legilor. Un singur titlu pare a fi o creaţie locală, românească: vornic,

personaj de prim-rang, în termeni moderni ministru de interne şi ministru al justiţiei. Numele slavon *dvornic* (de la *dvor*, palat) pare a fi fost calchiat după titlul înaltului slujitor de la Curtea ungară denumit *palatinus*. Mai era paharnicul, care gusta vinul din paharul lui vodă, ca să se asigure că nu e otrăvit! Stolnicul, însărcinat cu masa domnului; postelnicul, cu legăturile cu străinii. Mai existau mulţi alţii, de ranguri inferioare, între care de reţinut e *pârcălabul*, comandant de cetate la graniţă, al cărui nume venea, prin intermediar unguresc (*porkoláb*), din germană, *Burggraf*, comite al *burg*-ului sau cetăţii.

Am păstrat pentru sfârşit gradul cel mai înalt la boierii Ţării Româneşti, *marele-ban* al Craiovei, fiindcă n-a fost înfiinţat chiar de la întemeierea ţării, ci abia în veacul al XV-lea, dar e de observat că s-a păstrat titlul pe care-l dăduseră regii unguri banului de Severin şi pe care-l purta şi locţiitorul regelui în Croaţia (vă reamintesc că *ban*-ul este o moştenire de la avari). Din veacul al XV-lea, în Ţara Românească, primele ranguri se înşirau astfel: mare-ban, mare-vornic, mare-logofăt, mare-spătar. În Moldova, ordinea era diferită: nu exista mare-ban (banul a fost, mai târziu, un dregător de rang mic), primul în sfat era logofătul, iar căpeteniei oştirii nu-i zicea spătar, ci *hatman* – termen pe care-l preluaseră polonii şi cazacii de la germani (*Hauptmann*). Vornicii erau doi: de Ţara de Sus şi de Ţara de Jos, reminiscenţă a progresiunii noului stat format de Drăgoşeşti, apoi de Bogdăneşti în nord-vestul ţinutului, pe văile Siretului inferior şi Moldovei, şi extins treptat şi asupra micilor formaţiuni politice din sud, din regiunea Bârladului de pildă. Şi în Ţara Românească a dăinuit multă

vreme amintirea celor trei principale regiuni din care se constituise voievodatul lui Basarab: regiunea centrală din jurul Argeşului, Oltenia conştientă de fosta ei autonomie, şi cele trei judeţe de la răsărit, Buzău, Râmnicul Sărat şi Brăila, mai legate de regatul ungar prin interesele lor comerciale de la Dunăre.

Am înşirat câteva nume de dregători, dar trebuie reamintit ceea ce menţionasem când am pomenit de jurământul de credinţă către regele Poloniei: la începuturile ţărilor noastre, *nu dregătoria îl făcea pe boier, ci invers*, adică dintre boieri îşi alegea domnul dregătorii. Boierii erau marii stăpânitori de pământuri (moşii), de pe care puteau recruta cete de luptători. De-abia mai târziu, prin secolul al XVII-lea, a început confuzia dintre dregătorie şi boierie, pentru ca echivalenţa să fie chiar instituţionalizată sub regimul fanariot – mult după epoca medievală. Marii boieri erau aşadar foarte puţini la număr, şi, cu toate că existau între ei rivalităţi şi crunte duşmănii, ei au format veacuri de-a rândul o clasă destul de solidară, care a încercat tot timpul să limiteze autoritatea voievodului şi să împartă puterea cu el.

Despre felul cum s-a născut această clasă privilegiată, s-au dus lungi discuţii în istoriografia noastră, de mai bine de o sută de ani. Părerea mea, bazată pe contextul istoric, pe vocabularul „conducerii" ţării (voievod, cneaz, ban, jupan, viteaz, voinic, boier etc.), ca şi pe numele proprii (onomastice) ale primilor voievozi şi boieri pomeniţi în documente, e că această clasă, care a început probabil să se formeze chiar în timpul dominaţiei primului ţarat bulgar (secolele al IX-lea–al X-lea), a fost la începuturi

predominant slavă; că i s-a adăugat ulterior un însemnat aport turanic (pecenego-cuman), şi de-abia după totala fuziune a comunităţilor valahe şi slave s-ar fi integrat în acest grup din ce în ce mai multe elemente provenite dintre juzii valahi. Apoi, în epoca voievodatelor, desigur că, pe măsură ce se primenea această categorie socială, elementul valah, numeric precumpănitor, trebuie să fi devenit, fatalmente, predominant. Originea slavă a vechii boierimi trebuie să fi marcat însă multă vreme această clasă pe plan cultural. Altfel nu s-ar înţelege cum de a putut circula timp de veacuri o literatură numai în limba slavonă, fără să mai vorbim de liturghie şi de limba de cancelarie – oare numai pentru câţiva popi şi diaci? Toată boierimea, mare şi mică, trebuie că mai înţelegea slavona, şi aceasta până târziu. Avem dovezi documentare că Ştefan cel Mare şi Neagoe Basarab o mai vorbeau.

Aşa s-a întâmplat şi în Occident, cu altă limbă moartă, latina, pe care o utilizau mai mult sau mai puţin toţi clericii şi toţi oamenii mai învăţaţi.

Iată un alt exemplu eventual (repet, eventual, nu sigur): unul dintre fiii lui Mircea cel Bătrân, Radu, frate mai mare al lui Vlad Dracul şi care a domnit înaintea acestuia, a rămas cunoscut cu porecla Radu Prasnaglava. Îl văd tradus în toate cărţile noastre de istorie: Radu cel Pleşuv, sau Radu cel Chel. Cred că e o eroare de traducere pricinuită de faptul că în română „gol" înseamnă şi descoperit pe din afară (capul gol), şi deşert înăuntru (o oală goală). Or, în limbile slave, pentru cap gol pe din afară există termeni înrudiţi cu termenii români *pleşuv* sau *pleşu*, dar *prasno* înseamnă numai gol pe dinăuntru! În sârbă, există

chiar termenul *prasnoglavac* pentru a vorbi de... prostul satului! Deci porecla Prasnaglava dată voievodului nostru n-ar fi însemnat nicidecum Radu cel Pleşuv, ci Radu Prostul! E de neînchipuit ca doar nişte scribi de cancelarie să fi îndrăznit să insulte astfel un „os de domn", chiar detronat. O asemenea poreclă nu i-a putut fi dată decât de boierii mari, continuând a se considera oarecum pe aceeaşi treaptă socială cu familia domnitoare şi mânuind încă curent limba slavonă. De altfel, şi porecla nepotului său Radu, zis „cel Frumos" (fratele lui Vlad Ţepeş), tot o poreclă cu iz ironic a fost, pentru că-i plăcuse, pe când era tânăr ostatic în Turcia, sultanului Mehmed II! Povestea e relatată, cu amănunte, în cronica grecească a lui Laonic Chalcocondilas.

O ultimă dovadă că slavona trebuie să fi fost înţeleasă de boierime şi de o pătură cultă a clerului, poate şi a negustorimii, până şi la începutul veacului al XVII-lea, e faptul că învăţatul boier Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, când traduce din latineşte *Imitatio Christi*, cea mai populară lucrare mistică din Occident, nu o traduce în română, ci în slavonă. S-o fi făcut oare numai pentru câţiva preoţi şi câţiva diaci? Clasa boierească, cu toate împrospătările de trei-patru sute de ani, *trebuie să fi continuat a mânui slavona ca limbă de cultură şi poate şi ca limbă de distincţie socială*, aşa cum se va întâmpla, în secolul al XVIII-lea, cu greaca, iar în secolele al XIX-lea–al XX-lea cu franceza.

Boierii mici

Cine urma în ierarhia statului după marii boieri? În hrisoave, Vodă se adresează întotdeauna „boierilor mei mari şi mici". Exista deci o categorie întreagă de boieri mai mici, care aveau şi ei moşii şi se bucurau de anumite privilegii în schimbul serviciului în oştire sau la Curte.

Dacă – aşa cum am văzut – primul „mare-voievod" a găsit, gata constituită, o categorie socială de posesori de pământ şi de şerbi, de îndată ce şi-a consolidat autoritatea a încercat să lărgească această clasă cu oameni credincioşi lui sau care se remarcaseră prin vitejie în război. Aceasta se făcea dăruindu-le pământ în regiuni încă pustii sau slab populate, ori pământ confiscat de la alt boier, considerat nevrednic sau trădător (se zicea „hain"). Foarte repede s-a stabilit un obicei (o cutumă), a cărui origine istorică nu s-a lămurit deplin, după care voievodul avea asupra pământului întregii ţări un fel de drept superior de proprietate, juriştii vorbesc de *dominium eminens*. Aceasta îi dădea dreptul să atribuie cui voia pământurile vacante sau nelucrate, să moştenească pământurile sau casele rămase de pe urma unui posesor mort fără moştenitori, în fine, cum am spus, să confişte bunurile unui boier hain. Acest drept recunoscut voievodului reprezenta pentru el un puternic mijloc de presiune asupra boierilor, mari şi mici, şi a fost sursa unei continue înnoiri a clasei boiereşti. Singura limitare a arbitrariului voievodului o reprezenta riscul de răzvrătire a partidelor de mari boieri, fie că aceştia luau armele împotriva domnului în scaun, fie că intrigau împotriva lui la Constantinopol, fie că se

refugiau în Ungaria sau în Polonia, de unde se puteau întoarce cu ajutor împotriva lui.

Rolul Bisericii

S-ar fi cuvenit poate să vorbesc despre rolul Bisericii în stat înainte de a vorbi despre boieri; mi se pare însă că în țările noastre marea boierime a fost mai apropiată de putere decât Biserica. Mai întâi, fiindcă primii înalți ierarhi ai bisericilor noastre (cum s-a întâmplat în Bulgaria și în Rusia) au fost numiți de Patriarhia de la Constantinopol și au fost de cele mai multe ori greci. Mai târziu, când am izbutit să avem mitropoliți, episcopi, stareți de-ai noștri, multă vreme s-au recrutat și ei dintre boieri, fiindcă Biserica, în societatea medievală, reprezenta o pârghie însemnată în exercitarea puterii.

Înființarea de schituri și mânăstiri e străveche în toată aria locuită de români; avem dovezi privind existența unei vieți monahale și în Ardeal, și în Țara Românească, și în Moldova cu mult înainte de întemeierea voievodatelor. Mai târziu, documentele, în special hrisoave de organizare și de înzestrare a marilor așezăminte mânăstirești, sunt foarte numeroase. Voievozii și boierii – din evlavie și pentru iertarea păcatelor – se vor întrece în generozitate față de mânăstiri. Avem chiar danii făcute mânăstirilor noastre de suverani străini, ca Lazăr al Serbiei sau Sigismund al Ungariei, pe când domnii noștri vor începe să sprijine din ce în ce mai mult mânăstirile din restul ortodoxiei, în special cele de la Muntele Athos, pe măsură ce dispar

rând pe rând ceilalţi principi creştini ortodocşi: ţarii bulgari, despoţii sârbi, despoţii greci, împăratul de la Constantinopol...

În Ţara Românească – cum am văzut când am semnalat acel moment crucial sub domnia lui Nicolae Alexandru – avem un mitropolit la Argeş, din 1359. În Moldova, va fiinţa de asemeni o mitropolie îndată după întemeierea voievodatului, nu fără conflicte iscate între domni şi patriarhie. Sediul mitropoliilor se va muta odată cu schimbările de rezidenţă ale domnilor ţării. Faptul e oarecum simbolic pentru strânsa legătură dintre domnie şi capul Bisericii. După o tradiţie bizantină care a căpătat în istoriografie numele de „cezaropapism“, puterea civilă, împăratul, domnul, a avut aproape întotdeauna întâietate asupra patriarhului sau mitropolitului când s-au ivit conflicte de competenţă. Şi domnii Ţării Româneşti sau ai Moldovei au avut conflicte cu mânăstiri (chiar de la Muntele Athos!), cu mitropoliţi sau cu patriarhul de la Constantinopol, şi mai întotdeauna a învins voinţa domnească.

Clerul inferior, preoţimea, în special la ţară, se recruta aproape mereu din ţărănime, iar cultura religioasă a slujitorilor bisericii lăsa adesea de dorit. În schimb, în câteva dintre marile mânăstiri, atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova, se concentra activitatea culturală a ţării: copiere şi împodobire de manuscrise, unele de reală frumuseţe artistică; mai târziu, traduceri în româneşte ale Sfintei Scripturi şi ale altor cărţi duhovniceşti; ateliere de broderie religioasă şi domnească, şcoli de pictură murală. Acolo, departe de zbuciumul lumii şi adesea şi de grozăviile ei,

își vor găsi adăpost veacuri de-a rândul toți cei care căutau în rugă și înfrânare liniștea sufletului.

Moșneni și răzeși

Mai exista o categorie de oameni liberi, mici stăpâni de pământ. În Țara Românească, se numeau *moșneni*, cuvânt foarte vechi, provenit din substratul dinaintea ocupației romane, înrudit cu cuvântul *moș* care există și în albaneză. În Moldova, li s-a zis *răzeși*. Până azi, etimologia termenului nu s-a lămurit cu certitudine. Cel mai probabil, provine din ung. *részes*; unii lingviști au afirmat însă că originea termenului ar fi polonă, alții turcă, iar alții latină (înrudit cu „rază"). Mă întreb, dat fiind că reprezintă o organizație sătească de tip arhaic, dacă cuvântul n-ar putea avea, ca și moșnean, o străveche origine autohtonă. Problema rămâne deocamdată în suspensie.

Răzeșii și moșnenii sunt oameni liberi, deținători de întinderi de pământ *în devălmășie*, adică în comun în sânul unei familii întinse, care-și organizează lucrările împărțind pământul în fiecare an între membrii ei. E o instituție tipic românească, deosebită de *zadruga* sârbească sau de alte forme de organizare întâlnite la popoarele slave. Într-o seamă de documente vechi de răzeșie, apare că primul strămoș dovedit al acestei comunități avea statut de boier. Cu vremea însă, moșnenii și răzeșii au decăzut la rangul de țărani liberi, posesori de pământ. Pe măsură ce a crescut tributul țării către turcii otomani, deci și apăsarea fiscală (dările, azi zicem: impozitele) asupra țărănimii, soarta lor

s-a înrăutățit și mai mult; în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, mulți dintre ei s-au văzut siliți să-și vândă moșia unui boier, ajungând astfel în aceeași stare cu țăranul șerb.

Rumâni sau vecini

Coborând pe scara ierarhiei sociale, după moșneni (răzeși) vin *rumânii*, adică acei țărani care au căzut sub stăpânirea unui boier sau a unei mânăstiri și trebuie să rămână pe pământul lor, să-l lucreze pentru ei, să facă clacă. Rumânul nu e stăpân de pământ, dar stăpânul trebuie să-l lase să lucreze atât pământ cât poate lucra.

Faptul că etnonimul *roman*, devenit prin evoluție normală la noi *rumân*, a ajuns să desemneze pe țăranul care n-are pământ nu poate avea, cred, decât o singură explicație: când a început amestecul între comunitățile de valahi și comunitățile de slavi, când primii au început să iasă din „vlăsii" sau să coboare de la munte pentru a se apropia de văile mai bogate unde se așezaseră slavii, aceștia din urmă, de-acum stăpâni pe pământuri mai rodnice, i-au considerat ca lucrători neliberi, astfel încât termenii de rumân și rumânie – aproape sinonimi cu șerb și șerbie – s-au putut păstra peste veacuri alături de înțelesul etnic (Țara Românească, a vorbi românește). Că la început termenul a avut o conotație etnică ne-o dovedește și faptul că în documentele slavone rumânii sunt numiți *vlahi*. Bineînțeles însă, nu toți vlahii au devenit „rumâni". Toate comunitățile vechi de moșneni și răzeși au rămas formate din oameni liberi, cărora chiar, ne arată hrisoavele, când erau chemați la mărturie la vreo judecată, li se zicea „boieri".

La celălalt capăt al romanității, în Franța medievală, întâlnim un fenomen similar, dar cu rezultate inverse în vocabular! Etnonimul *franc* – pentru tribul germanic care se impune ca element dominant în Gallia – a ajuns să însemne „liber" (ceea ce implică *a contrario* că şerbii se recrutau numai printre galo-romani!); a însemnat de asemeni „scutit de dări" – de unde numele de Villefranche dat oraşelor scutite de dări, echivalentul Sloboziilor noastre (fiindcă în româna veche se zicea „slobod", nu „liber", care e un neologism din secolul al XIX-lea; latinescul *libertare* dăduse în română *iertare*!). Termenul *franc* a intrat şi el în limba română în veacul al XIX-lea, dând o familie de cuvinte (ca franchețe, a franca o scrisoare etc.).

În Moldova, rumânilor li s-a zis mai curând *vecini*, iarăşi un cuvânt latinesc care în latina târzie (avem documente în Franța din secolul al VII-lea) i-a desemnat pe locuitorii unui sat dependent de o *villa*, de o mare proprietate.

Țiganii

Dar iată că, începând din ultimii ani ai veacului al XIV-lea, apare încă o categorie de locuitori, şi mai defavorizați, lipsiți şi de proprietate, de pământ ori de case, dar şi de libertatea de mişcare, cu un cuvânt, robi: țiganii.

Țiganii pot fi urmăriți în exodul lor de mii de kilometri şi sute de ani. A fugit din nordul Indiei un trib întreg, care n-a mai putut îndura regimul la care era supus acolo de clasele sociale superioare. Făceau parte probabil din casta *paria*, de membrii căreia cei din castele superioare nici n-aveau voie să se atingă. Şi (să fie doar coincidență?)

numele țiganilor, scris în primele noastre documente *ațigani*, e probabil derivat din verbul grecesc *athinganein* „a nu se atinge"! Au străbătut tot Orientul Mijlociu, respinși din loc în loc, războindu-se cât au putut cu persanii și cu turcii, până au ajuns în Europa, în imperiul bizantin, alungați din Asia Mică de turcii otomani. Nici aici n-au avut răgaz, în împărăția bizantină, redusă de-acum (în veacul al XIV-lea) la Grecia continentală și o fâșie de pământ corespunzând Turciei europene de azi și sudului Bulgariei – regiune căreia i se zicea Romania, căci bizantinii, perpetuând timp de o mie de ani pretenția că reprezentau imperiul roman, își ziceau romei. Din șederea lor în Romania și-au tras țiganii și numele de *romi*, la care țin astăzi. La noi au ajuns, tot refugiindu-se pâlcuri-pâlcuri; pe măsură ce treceau Dunărea, domnia și boierii, care duceau lipsă de brațe de muncă, i-au făcut robi, adică muncitori lipsiți de orice drepturi – și au fost împărțiți pe la moșiile boierești pentru tot felul de meserii și munci casnice, și de asemeni pe la mânăstiri, iar o mică parte – cei mai norocoși – au fost păstrați ca robi domnești, de pildă însărcinați cu căutarea aurului prin albiile râurilor! Aceștia erau numiți „aurari". Dintre robii boierești, unii erau lăsați să-și exercite meseriile cutreierând țara cu șatra lor, căci erau foarte îndemânatici ca fierari, tinichigii, potcovari, spoitori. Numai o dată pe an aveau datoria să se mai întoarcă la stăpân, spre numărătoare și pentru căsătorii. Mici grupuri de nesupuși au dăinuit sute de ani ascunși prin codri, deși într-o stare atât de groaznică de sărăcie și sălbăticie, încât li s-a zis „netoți". În Moldova, pe lângă sălașele țigănești și uneori amestecate cu ele, s-au

strâns sate de robi tătari, care cu timpul nu s-au mai deosebit de țigani decât prin tipul fizic.

Oastea

La armată – la „oaste" se zicea, tot un cuvânt latinesc –, vodă îi cheamă bineînțeles pe boieri, pe boierii mari și pe cei mici, iar dintre țăranii liberi pe cei care sunt în măsură să „armeze" un cal; ceea ce nu înseamnă că nu se găsesc adesea și „rumâni" în cadrul cetelor aduse de boieri. Aceasta este *oastea cea mică*, pe care o poate aduna repede domnul. Când acesta se așteaptă însă la o primejdie mare, de pildă când va afla că au pornit turcii asupra țării cu armată „câtă frunză, câtă iarbă", cum zic cântecele bătrânești, atunci el cheamă *oastea cea mare* – am zice în termeni moderni că „decretează mobilizare generală" – și atunci vin din țara întreagă toți bărbații în stare să poarte armele. Vin cel mai degrabă cei din orașe, fiind mai la-ndemână, în caz de urgență – orașele au apărut odată cu formarea celor două state dunărene, ba uneori chiar înainte de „descălecătoare", ca să numim întemeierea voievodatelor așa cum o numește legenda. Primii care le-au înființat, după pieirea urbelor romane, au fost sașii, mai întâi în Transilvania.

Orașele

În Țara Românească și Moldova, au venit sași și unguri de peste Carpați, aparent din inițiativă proprie, atrași de noi posibilități de negoț. Așa au apărut de pildă

Câmpulung în Țara Românească și Baia în Moldova, imediat populate și de români, bineînțeles, dar organizarea la origine a fost săsească. Aveau un fel de primari, *starostii*, care multă vreme au fost, pe rând, sași, unguri și români. Dăinuie și azi biserici catolice clădite pe vremea aceea. Prin urmare, n-am fost departe de a avea și în Țara Românească și Moldova, ca în Ardeal, o burghezie de origine săsească.

Astfel, cum am mai spus, orașele s-au născut de-a lungul drumurilor comerciale care străbăteau țara noastră, de la Dunăre și Marea Neagră către Ungaria și Polonia, și mai departe către Europa Centrală și Apuseană. De asemeni, se nășteau târguri pentru schimburile interne, pe măsură ce sporea numărul locuitorilor și se populau regiunile mai pustii din sud-estul ambelor țări române. Orașele noastre începuseră să prospere, iar voievozii, la început, au fost bogați, până când turcii ne-au luat porturile de la Dunăre și de la Marea Neagră, precum Cetatea Albă.

Drumurile comerciale dintre Asia și Europa apuseană treceau pe la noi, pentru că, de când arabii cuceriseră, în veacul al VIII-lea, tot litoralul sudic al Mediteranei (mai cu seamă, când vor ocupa turcii și jumătatea răsăriteană a litoralului nordic, distrugând imperiul bizantin), comerțul pe mare, în Mediterana, devenise prea riscant. Se foloseau deci și drumuri pe uscat și pe râuri, de la porturile Mării Negre până în Europa Centrală – marile escale fiind, în Transilvania, Brașovul și Sibiul, iar în Polonia, Lvovul.

Traficul direct pe mare între, pe de o parte, Arabia, Persia, India, iar pe de alta Occident nu se va relua, treptat, decât în veacul al XVI-lea, după ce portughezii vor

fi descoperit şi exploatat ruta oceanică, ocolind Africa pe la Capul Bunei Speranţe (îndrăzneaţa aventură de a căuta noi drumuri maritime spre Orient va duce şi la descoperirea Americii de către Columb).

Şi ce bunuri atât de preţioase se puteau schimba la asemenea distanţe? Apusenii căutau în Orient mai cu seamă mătăsuri, pietre scumpe şi mirodenii, în primul rând piper, care era atât de căutat în lumea feudală, încât a ajuns la un moment dat o adevărată monedă de schimb: atâţia stânjeni de stofă pe atâtea dramuri sau ocale de piper!... Ţările apusene, Anglia, Flandra, Franţa, Germania, Italia, exportau pânzeturi, scule, arme etc.

Când vor veni turcii – despre care vom vorbi îndată –, vistieria ţării noastre va sărăci, pentru că nu se va mai putea lua vamă de la marele tranzit de bunuri prin ţările române. Şi atunci vor decădea şi oraşele noastre care trăiau pe seama acestui comerţ intercontinental din epoca feudală.

Remarcă despre regimul feudal

E momentul să fac o observaţie cu caracter general, la care ţin. Aţi citit prin cărţile noastre de istorie românească sau aţi auzit mereu vorbindu-se despre epoca feudală, despre regimul feudal. Trebuie să cunoaştem bine sensul cuvintelor, să nu le folosim cu înţelesuri aproximative sau cu iz politic. În ultima vreme, bunăoară, când se spune la noi „epoca feudală", se vorbeşte de fapt despre regimul boieresc care a existat până în plin veac al XIX-lea. Este un abuz de limbaj. Sistemul feudal a fost un regim

politic care s-a născut în Franța pe vremea urmașilor lui Carol cel Mare (ziși Carolingienii), în secolele al IX-lea și al X-lea, în timpul neîncetatelor incursiuni, mai întâi arabe (sarazinii) la sud, apoi normande (vikingii) la nord, când puterea regelui, care nu-și mai putea apăra supușii, s-a fărâmițat, el cedând o parte din puterea politică și militară, ba chiar și din cea financiară și judiciară, unor șefi locali cum erau, de pildă, ducele Bretaniei, ducele Burgundiei, contele de Toulouse etc. Avem de-a face de atunci în Franța cu o organizare piramidală în care unitatea statală practic a pierit sau e prea firavă: atașamentul față de un om, unsul lui Dumnezeu, regele. Nu mai rămâne decât legătura de jurământ a feudalului (vasalului) către suzeran (atenție la deosebirea dintre „suveran" și „suzeran" – mai ușor de făcut în limba franceză: *souverain/suzerain*).

Acest sistem nu a existat la noi, adică boierii mari, chiar marele-ban al Craiovei, nu au fost niciodată supuși care și-ar fi moștenit funcția, cu dreptul de a strânge impozitele și de a împărți dreptatea pe moșiile lor. Foarte rar a dat voievodul român pentru o vreme asemenea drepturi unui boier de-ai lui sau unei mânăstiri pe care a vrut s-o cinstească în mod deosebit; s-a calculat că asemenea privilegii n-au depășit niciodată cam 20% din întinderea țării. Apoi, chiar titlul celui mai mare boier din țară, banul Craiovei, nu a fost niciodată ereditar. Nu se moșteneau titlul și dregătoria din tată în fiu. O singură dată, în veacul al XV-lea și la începutul celui de al XVI-lea – și încă nu neîntrerupt –, au fost trei generații de mari-bani din aceeași familie care au rămas cunoscuți sub numele de „boierii Craiovești". E incorect să vorbim de regim feudal

la noi, dacă luăm cuvântul feudal în sensul strict pe care l-a avut în Occident. În țările române, a existat un sistem preluat de la bulgari și de la Bizanț – o boierime foarte puternică, moștenindu-și apartenența de clasă, dar care n-a format niciodată acel sistem piramidal în care vasalul primește drepturi regaliene, adică dreptul de a culege impozite, de a împărți dreptatea pe pământul lui și de a păstra această autoritate din tată în fiu. Dacă am participat la sistemul feudal, această expresie trebuie privită în sensul mult mai larg, legat de faptul că voievozii noștri au fost, intermitent, vasalii regelui Ungariei sau ai regelui Poloniei, integrându-se astfel în lumea feudală de tip occidental. Dar, în interior, părerea mea e că n-am avut un regim feudal și e deci mai bine să lăsăm deoparte această expresie când vorbim despre regimul din țara noastră.

Pentru ca lucrurile să fie mai clare, să luăm în considerație cele trei caracteristici esențiale ale regimului feudal vest-european și să vedem dacă le regăsim la noi:

1. Suveranul (împăratul, un rege sau un duce) a pierdut unele dintre prerogativele sale asupra supușilor, delegându-le – de nevoie – marilor săi vasali, fiindcă el nu mai avea puterea de a apăra toată țara. De pildă, regele Franței nu mai are contact direct, decât în rare împrejurări, cu supușii săi din Bretania, Normandia, Burgundia, Provence sau Gasconia. Ei depind de-acum de ducele Bretaniei, al Normandiei, al Burgundiei, de contele de Provence sau de contele de Toulouse. Regele nu mai e cu adevărat *suveran*, ci doar *suzeran* al vasalului său, căruia i-a cedat aproape toate drepturile regaliene. Marii vasali (precum cei pe care i-am înșirat mai sus) au, la rândul lor, în subordine

vasali mai mărunți, tot nobili, câteodată mânăstiri sau, mai târziu, orașe, cărora, la rândul lor, le cedează anumite puteri administrative sau fiscale. Dacă suzeranul pleacă la război, vasalii au datoria – sfințită prin jurământul de credință, jurământul de vasalitate, cu un genunchi la pământ și mâinile în mâinile suzeranului – să-i vină în ajutor cu un anumit număr de cavaleri, de slujitori și de materiale, pentru ca, împreună cu cavalerii și slujitorii ce depind direct de rege, să alcătuiască oastea țării. Autoritatea statului e deci fărâmițată, avem o structură de stat piramidală.

2. A doua caracteristică (deja enunțată sumar) e cedarea principalelor drepturi regaliene, în special dreptul de a strânge impozite și de a împărți dreptatea. Suzeranul n-a păstrat decât o contribuție bănească relativ mică, precum și dreptul de a judeca în apel. Slăbiciunea sa militară făcea însă ca drepturile pe care le-a păstrat – și, în primul rând, convocarea la oaste – să fie lipsite de sancțiune, adică, dacă ar fi fost încălcate, cu greu ar fi putut regele să le impună.

3. În al treilea rând (*last but not least*, cum zic englezii), stăpânirea asupra unei regiuni, mai întinsă sau mai restrânsă, ca și titlul care consacra această stăpânire (duce, marchiz, conte, baron etc.) *erau ereditare*; iar întrucât fărâmițarea autorității regale fusese pricinuită la origine de incapacitatea puterii centrale de a apăra populația, pe tot teritoriul, contra ultimelor valuri barbare, fiecare dintre feudali, adică posesori ai unei „feude", ai unei concesiuni, își clădise unul sau mai multe castele sau cetăți pentru ca în ele și prin ele să-i ocrotească pe locuitorii ținutului lor... dar și, eventual, să-i jefuiască! – sau să se bată cu

alți castelani vecini pentru pricini legate de hotar sau de întâietate.

Dintre aceste caracteristici ale regimului feudal prea puține se regăsesc la noi în Țara Românească și Moldova. Boierii au avut mare putere, ei aveau moșii întinse, sute de șerbi și cete de slujitori, ei alegeau pe voievod și guvernau alături de el, ei erau șefi ai oștirii (spătari) sau comandanți ai cetăților de graniță (pârcălabi), dar n-au avut niciodată cetăți pe moșiile lor și nici n-au putut lăsa dregătoria lor unui moștenitor, așa încât numele dregătoriei să se prefacă în titlu ereditar.

De aceea – repet încă o dată – trebuie evitată folosirea calificativului de „feudal“ când se vorbește despre vechiul regim de la noi. E un abuz de limbaj, cu iz politic.

III. Românii sub „turcocrație". Apariția puterii otomane

Marea nenorocire a țărilor noastre este că, în momentul când, de bine de rău, sunt suficient de independente față de unguri sau poloni pentru a se dezvolta oarecum liber, apare o nouă putere, o putere formidabilă: turcii otomani. Câteva cuvinte despre acești turci otomani.

Am spus că și cumanii erau turci, și pecenegii au fost turci, dar în Anatolia, Turcia de astăzi, apare de la sfârșitul veacului al XI-lea și până în veacul al XIII-lea o mare putere, cea a turcilor selgiucizi, rude apropiate ale cumanilor de pe țărmul nordic al Mării Negre. Când aceștia sunt înlăturați de valul mongol despre care am vorbit de mai multe ori, statul înființat de ei se prăbușește și, în locul lor, un alt neam, tot de turci, care a preluat numele unuia dintre fondatorii lui, Osman (de unde s-au numit osmanlâi sau otomani), apare în Anatolia, pe teritoriul fostului imperiu bizantin.

Cum ajung pentru prima oară turcii otomani în Europa? E de reținut acest moment – dureros pentru noi, creștinii: primii turci care-au trecut Bosforul au fost aduși de un împărat bizantin al cărui nume sună frumos în urechile noastre: Ioan Cantacuzino (1341–1355). Disputele interne din imperiu – între familii, între facțiuni religioase – erau atât de violente, încât împăratul Ioan Cantacuzino se bate

cu propriul său ginere, Ioan Paleolog, iar, pentru această luptă între bizantini, împăratul cheamă în ajutor ostaşi turci otomani de dincolo de Bosfor. Turcii, odată ajunşi pe pământul Europei, la nord de Bosfor, nu vor mai pleca. Aşa începe încercuirea Constantinopolului încetul cu încetul, de către descendenţii lui Orkan, sultanul osmanlâilor care trece primul Bosforul.

Iată rezultatul certurilor dintre creştini. Acest subiect va reveni în mai multe rânduri; de pildă, Matei Corvin, rege de origine română al Ungariei, va fi mai preocupat de luptele cu vecinii din Europa decât de a-şi aduna forţele împotriva turcilor; iar Ştefan cel Mare nu va primi de la poloni ajutorul cerut în lupta contra turcilor.

Dacă bizantinii se bat între ei şi nu mai sunt în stare să ţină piept turcilor, cei care încearcă să oprească expansiunea otomană în Balcani în acel moment (1300–1350) sunt sârbii. Sârbii, după bulgari, formează al doilea mare stat care s-a constituit în Peninsula Balcanică la sfârşitul veacului al XII-lea, cu dinastia lui Ştefan Nemanja (fiul lui, Sfântul Sava, a devenit una dintre figurile cele mai venerate ale ortodoxiei). Ei ajung la un maximum de putere în veacul al XIV-lea, sub conducerea lui Ştefan Duşan, care domneşte de la 1331 la 1355, are ambiţia de a cuceri Constantinopolul şi chiar se intitulează împărat. Au avut şi sârbii cel puţin un suveran care s-a intitulat împărat. Din păcate pentru ei, poate şi pentru creştinătate, după moartea lui Ştefan Duşan, în 1355, regatul sârbesc (care cucerise şi Macedonia, Albania şi o parte din nordul Greciei, devenind un regat întins) se împarte în mai multe principate, peste fiecare domnind un despot. Atacul turcilor găseşte deci regatul sârb slăbit. La 20 iunie 1389, are

loc la Kosovopolje „Câmpia Mierlei" una dintre marile bătălii ale istoriei europene. Mai întâi un sârb reuşeşte să-l omoare pe sultanul Murad în cortul lui, dar în cele din urmă turcii îi înving pe sârbi şi-l omoară pe regele lor, Lazăr. De-atunci începe cucerirea Serbiei de către turci.

Atât de impresionantă a fost această bătălie de la Kosovopolje, încât a dat naştere unei epopei, o serie de poezii populare sârbeşti de o mare frumuseţe, una dintre cele mai frumoase epopei pe care le-a creat Europa: *Ciclul de la Kosovo*. Puterea sârbă intră de-atunci în declin, iar o parte dintre aceste despotate sârbeşti care-şi împart vechea Serbie a lui Duşan acceptă să devină vasale turcilor. Ce ciudat poate fi caracterul unui popor! Sârbul e un ostaş grozav, dar, odată ce a jurat că va fi credincios turcului, se bate alături de otomani. Un alt celebru ciclu de poezii populare sârbeşti e cel despre faptele de vitejie ale lui Marko Kraljevici. Kraljevici înseamnă fiu de crai. Marko Kraljevici este fiul unuia dintre craii aceia care s-au bătut la Kosovo, dar el a jurat pe urmă credinţă sultanului. Şi moare la Rovine, în lupta împotriva românilor! Totuşi, este marele erou popular al sârbilor. Dovadă că favoarea populară uneori n-are a face cu judecata posterităţii. Nu ştii de ce un viteaz este iubit în mod deosebit şi de ce îl adoptă poezia populară. Faimoasa *Chanson de Roland*, marea epopee franceză medievală, povesteşte faptele de vitejie din vremea lui Carol cel Mare. Nu ştim cine era acel Roland, unul dintre locotenenţii lui Carol cel Mare, dar marea poezie epică franceză din Evul Mediu nu s-a ataşat de personalitatea lui Carol cel Mare sau de a vreunui alt căpitan vestit. S-a ataşat, în schimb, de un necunoscut care a impresionat. La noi, s-a întâmplat la fel: cântecele bătrâneşti din vremea

lui Mihai Viteazul nu-l slăvesc pe Mihai, ci pe un anume Gruia lui Novac, care n-a lăsat urme în istorie, probabil fiul unuia dintre căpitanii lui Mihai, Novak, de origine sârbă sau bulgară! Să facem o comparaţie – poate uşor forţată, dar nu lipsită de sens – cu ce se întâmplă astăzi. Lumea e entuziasmată, de pildă, de Michael Jackson sau de cutare actor, nu se ştie de ce. E o chestiune de simpatie. La fel se întâmplă şi cu epopeile populare. Marii eroi ai epopeilor populare nu sunt întotdeauna cei pe care istoria îi va reţine ca mari căpitani, mari regi sau împăraţi. Sunt oameni iubiţi de popor. Aşa a fost acest Marko Kraljevici.

Mircea cel Bătrân

Am spus despre Marko Kraljevici că a murit la Rovine, dar încă n-am vorbit despre ce s-a întâmplat la Rovine. Trebuie să vorbim despre unul dintre marii domni ai Ţării Româneşti, care descinde din Basarab. Trec mai repede peste primii voievozi de după Basarab, pentru a ajunge la Mircea cel Bătrân. De ce i se zice „cel Bătrân"? Fiindcă mai târziu au fost alţi voievozi cu numele „Mircea", iar cronicarii, vorbind de Mircea, cel din veacurile anterioare, i-au spus „cel Bătrân" (şi marele nostru Eminescu s-a înşelat crezând că Mircea era bătrân când s-a bătut la Rovine cu sultanul). Mircea, la bătălia de la Rovine, era un voievod încă tânăr. Domneşte treizeci şi doi de ani, cu întrerupere de vreo doi ani, după faimoasa bătălie care a avut loc la o dată controversată: după o sursă sârbească (târzie) la 24 octombrie 1394, după o sursă bizantină contemporană, mai de încredere, la 17 mai 1395. După o sursă recent

descoperită, s-ar părea că ambele date sunt valabile: au fost două bătălii! Prima e probabil marea bătălie de la Rovine care rămâne unul dintre cele mai glorioase momente ale istoriei românilor. Trecuse Dunărea vestitul Baiazid zis Fulgerul (Yilderim/Ilderim), acela care îi învinsese pe sârbi la Kosovo, acela care îi va învinge pe cruciați doi ani mai târziu, care a cucerit o mare parte şi din Europa şi din Asia. Baiazid trece Dunărea, şi Mircea îl opreşte într-o bătălie atât de sângeroasă, încât, zice o cronică bulgărească, „râul [care străbătea câmpul de luptă] curgea roşu de sânge".

Primăvara următoare, sultanul revine în forță şi, la 17 mai 1395, are loc o nouă bătălie, în care Mircea, cu toate că a primit ajutor de la regele Sigismund al Ungariei, e învins. Sultanul îl lasă în scaun pe Vladislav, probabil văr al lui Mircea. Acesta din urmă însă nu e gonit din țară; îl vedem participând în anul următor cu un corp de cavaleri la cruciada de la Nicopole. Căci are loc atunci un eveniment de o mare importanță (şi de mare frumusețe, aşa-zicând, în termeni epici): cruciada de la Nicopole. Regele Ungariei, care va deveni împărat, Sigismund de Luxemburg, face propagandă în Occident pentru a primi ajutorul cavalerilor francezi, germani, ajutorul Apusului puternic. Şi, în cele din urmă, după ani de negocieri, se urneşte o mare armată de cavaleri din Franța, în frunte cu fiul ducelui Burgundiei, care este cel mai bogat şi puternic senior din tot Occidentul (de aceea i se şi zice *Le grand duc d'Occident*). E mai puternic decât regele Franței, fiindcă Burgundia, în momentul acela, poseda şi Flandra (Belgia şi Olanda de astăzi, care erau țările cele mai înaintate din punctul de vedere al producției postavurilor). Acest burgund e însoțit de mii de cavaleri apuseni şi, împreună

cu armata regelui Ungariei, ajunge în Bulgaria de astăzi, la Nicopole, pe Dunăre. Mircea se află şi el acolo, lângă regele Sigismund, zic unele surse, cu trei mii de călăreţi. Nu mai este domn (fusese vremelnic înlăturat de turci), dar are cavalerii care i-au rămas credincioşi. S-a bătut cu turcii şi a ştiut să-i învingă. În ajunul înfruntării, la întrunirea comandanţilor marii armate cruciate, Mircea îi sfătuieşte cum să atace uriaşa armată turcă. Nu „frontal", aşa cum obişnuiesc cavalerii francezi – care sunt învăţaţi cu armurile lor grele, cu caii lor grei, şi ei îmbrăcaţi în zale, închipuindu-şi că mătură totul în faţa lor. Nu frontal, ci atacul trebuie dat mai întâi de cavaleria uşoară, pentru a răspândi şi anihila pedestraşii aşezaţi în fruntea armatei turce. N-au vrut să-l asculte. Trufaşii cavaleri francezi, orgolioşi, l-au dat la o parte pe Mircea şi au atacat nebuneşte, frontal. A fost un dezastru cumplit pentru cavaleri, fiindcă turcii aşezaseră ţăruşi în pământ, pedestraşii trăgeau cu săgeţile sau intrau printre picioarele cailor şi tăiau caii sub genunchi, iar abia pe urmă, din trei părţi, au apărut stoluri-stoluri de călăreţi. În urma înfrângerii catastrofale, mii de cavaleri au fost luaţi prizonieri. Unii au fost ucişi în chiar seara bătăliei, sultanul răzbunând omorârea de către cruciaţi, în ajun, a unor turci prinşi la Rusciuc. Captivii cei mai de vază au fost păstraţi pentru a fi răscumpăraţi cu bani grei. Eşecul dezastruos al cruciadei a descurajat eventualele încercări ale Occidentului de a veni în ajutorul ţărilor creştine din această parte a Europei. Vina cade, înainte de toate, pe seama trufiei cavalerilor francezi.

Singurul noroc pe care l-am avut după tragedia de la Nicopole este că a apărut la răsăritul împărăţiei otomane –

de pe teritoriul unde se află acum Turkmenistanul şi Afganistanul – un alt mare cuceritor, tot de neam turc: Timur Lenk. În câţiva ani, devine stăpân, ca şi Genghis-han cu o sută de ani în urmă, peste o împărăţie a cărei putere nimeni n-o poate opri. Sultanul Baiazid îşi închipuie că e invincibil, şi duce război împotriva lui Timur Lenk. Marea bătălie se dă unde este astăzi capitala Turciei, la Ankara. Se vorbeşte de o încleştare între armate de sute de mii de oameni. În jurul lui Baiazid, se află, ca un fel de batalion de gardă, cavaleri sârbi, care vor rămâne până la ultimul moment alături de sultan. Dar bătălia e pierdută, iar Baiazid făcut prizonier şi dus într-o cuşcă cu gratii în ţara lui Timur Lenk, unde va muri doi ani mai târziu, în captivitate.

Mircea, care-şi redobândise domnia îndepărtându-l pe Vladislav cu ajutorul voievodului Transilvaniei, va profita de dispariţia lui Baiazid şi de faptul că trei dintre fiii lui se ceartă de-acum pentru tron. E prima dată, poate şi ultima, când un principe român intervine în mari afaceri politice internaţionale. A fost un moment de excepţie. Din nefericire, acel pretendent, Musa, pe care-l susţine Mircea, după ce domneşte câţiva ani la Adrianopol, nu iese în cele din urmă învingător, aşa încât cel care va învinge, Mehmed I, va reveni, în 1417, împotriva lui Mircea. Voievodul muntean pierde Dobrogea, pe care o cucerise, şi este silit, la rândul lui, pentru a-şi păstra domnia, să plătească tribut turcului.

Semnalez, în treacăt, un amănunt puţin cunoscut, dar deosebit de interesant: Mircea şi Musa erau oarecum rude! Mama lui Musa era fiica regelui sârb Lazăr, cel căzut în bătălia de la Kosovo – iar Mircea era nepotul acelui Lazăr

pe linie maternă! Crunta duşmănie dintre creştini şi musulmani cunoştea şi anumite limite, dictate de „interesul de stat": bietele domniţe erau jertfite pe altarul interesului statului – sau al dinastiei. (Şi împăratul Ioan Cantacuzino şi-a dat o fată sultanului otoman, iar ţarul Şişman al Bulgariei pe sora sa!) Poate că unele dintre acele domniţe, după ce vor fi vărsat lacrimi multe, vor fi fost cândva şi fericite în noua lor viaţă de sultane. N-avem de unde şti, ca să scriem romane.

De pe vremea lui Mircea cel Bătrân, pe care îl consider egal cu Ştefan cel Mare, a fost silită Ţara Românească să se supună turcului. Dar e de observat că turcii nu erau atunci tot atât de exigenţi ca foştii noştri suzerani creştini; se mulţumeau cu un tribut relativ mic şi cu câteva zeci de armăsari – aveam cai frumoşi pe vremea aceea în Valahia; au vrut la un moment dat să ia şi tineri, pe care să-i facă ieniceri, dar voievozii noştri s-au împotrivit, aşa că am scăpat de această obligaţie care a apăsat asupra sârbilor, bulgarilor, grecilor şi albanezilor.

În al doilea stat românesc, Moldova

Moldova, după cum am spus, s-a format cu vreo cincizeci de ani mai târziu decât Ţara Românească. Să trecem peste primii voievozi, pentru a ajunge la un voievod mare, oarecum contemporan cu Mircea cel Bătrân, şi anume Alexandru cel Bun.

Alexandru cel Bun domneşte de la 1400 la 1432, ceea ce pentru vremile acelea este o domnie lungă. A fost un bun gospodar, ţara s-a întins încetul cu încetul de la nucleul

unde se formase, regiunea din nord-vest, cu capitala la Suceava, cu marele oraş Baia. Baia în Evul Mediu înseamnă un loc unde erau mine (de la magh. *bánya*). Din regiunea aceea s-a întins din ce în ce mai mult, până la mare; se aflau deja români acolo, dar nu erau uniţi sub un singur sceptru, cum vor deveni în Moldova lui Alexandru cel Bun, care se întinde până la Cetatea Albă, mare cetate, veche de pe vremea bizantinilor, deţinută apoi de negustorii genovezi. În momentul când Moldova devine stăpână pe această regiune, Cetatea Albă este încă în mâna genovezilor, care acceptă însă suzeranitatea voievodului moldovean. Mai târziu, în vremea lui Ştefan cel Mare, deasupra unei intrări în cetate se va afla stema Moldovei, capul de zimbru sau, mai corect, de bour, stemă ce se mai vede şi astăzi.

Alexandru cel Bun este totuşi vasal al regelui Poloniei. Avem documente despre împrejurările în care a prestat jurământul împreună cu boierii lui, şi nu numai atât, avem o altă dovadă că şi-a îndeplinit îndatoririle de vasal şi a participat la o luptă celebră între poloni şi Cavalerii Teutoni. Aceşti urmaşi ai cavalerilor cruciaţi din Palestina erau stabiliţi în nordul Poloniei, justificându-şi prezenţa prin misiunea de a-i creştina pe acei păgâni care mai rămăseseră în nord-estul continentului: lituanienii. De-atunci a rămas în limba română expresia „liftă păgână“: la origine, era „litvă păgână“! Lituanienii rămân păgâni până pe la sfârşitul veacului al XIV-lea. Însă lituanienii sunt foarte buni ostaşi şi, în frunte cu voievodul lor, se întind peste regiuni de limbă rusă sau ruteană. Lituania, pe la 1350, îngloba teritoriile de astăzi ale Lituaniei, Bielorusiei,

sudul şi vestul Ucrainei (ţara Galiţiei). Era mai mare decât Polonia. Regele Poloniei a reuşit să încheie alianţă cu marele-duce al Lituaniei prin căsătorii şi, neavând urmaş în linie bărbătească, i-a urmat la tron Jagiello, voievodul lituanian care s-a creştinat. Aşadar, pe la 1390, unită cu Lituania, Polonia devine de două ori mai mare. Cu vremea însă, polonii (noi ziceam pe vremea aceea: *leşii*, după numele unui trib de-ai lor zis *leah*), mai de timpuriu creştinaţi şi mai înaintaţi în civilizaţie, vor asimila parţial Lituania şi vor fi principalul element în această uniune polono-lituaniană.

Duşmanul polonilor şi lituanienilor este ordinul cavaleresc german care s-a stabilit pe teritoriul numit, până la ultimul război mondial, Prusia Orientală, împiedicând accesul Poloniei la Marea Baltică. De-atunci se duc periodic lupte între Cavalerii Teutoni, temuţi războinici, şi regele Poloniei. La o mare bătălie care s-a dat la 1410 la Tannenberg sau Grünwald (ambele nume sunt valabile), Moldova lui Alexandru cel Bun a trimis un contingent de patru sute de călăreţi. Pare o cifră derizorie, dar pentru acea epocă nu însemna puţin.

Aceşti călăreţi, e interesant ce spune cronica, au fost cei care au hotărât soarta bătăliei, aplicând o tactică militară pe care o regăsim la Asăneşti, cei care, la 1205, la Adrianopol, ajutaţi de cavaleria cumană, îi înving pe cruciaţii francezi şi-l fac prizonier pe împăratul Baldovin al Constantinopolului. Atacă frontal, iar când ajung în faţa duşmanului se opresc brusc, cum fac încă şi azi arabii, şi se prefac că fug. Cavalerii, îmbrăcaţi în armuri, se iau după ei, dar, fiind greoi, se împrăştie. Cavaleria uşoară

se oprește brusc din nou și îi înconjoară, câte trei-patru împotriva unuia, și îi distrug pe cavaleri. Această tactică e încă o dovadă că de la cumani au deprins românii noștri în Evul Mediu arta militară: avem, la un interval de două sute de ani, exact aceeași tactică a cavaleriei ușoare pentru a hotărî soarta unei bătălii.

Alexandru cel Bun însă, cu toate că l-a ajutat încă o dată pe regele Poloniei în 1422, la sfârșitul domniei sale s-a aliat cu Ungaria și cu Ordinul Teutonic împotriva Poloniei, ca să pună stăpânire pe ținutul Pocuției, dat amanet de regele Poloniei unui predecesor al lui Alexandru, în schimbul unui împrumut de 3 000 de ruble de argint, niciodată restituit. Această nefericită „afacere" va strica periodic relațiile polono-moldovene timp de o sută de ani.

Înainte de a vorbi despre un nepot de fiu al lui Alexandru, Ștefan cel Mare, vreau să mai aruncăm o privire și asupra celeilalte provincii populate de români, Transilvania.

Dinastia angevină în Ungaria și starea românilor din Ardeal. Iancu de Hunedoara

Trebuie să ne facem o imagine a Transilvaniei în Evul Mediu, după ce fusese cucerită de unguri. Am spus deja că regii unguri, fiindcă neamul maghiarilor era prea răsfirat, iar românii erau și ei prea puțin numeroși pentru o mai bună exploatare a ținutului, l-au colonizat intens cu maghiari, secui și sași.

Cu timpul, starea românilor decade, iar când dinastia de origine maghiară, zisă arpadiană, se stinge şi e înlocuită cu o dinastie de origine franceză, lucrurile se înrăutăţesc şi mai mult. Aceşti regi sunt prea devotaţi papei şi învăţaţi cu structura feudală. Din momentul când preia puterea Carol Robert, cel care se bate cu Basarab în 1330, el înăspreşte persecuţia elementului românesc din Ardeal, românii nemaifiind admişi în ordinul nobiliar decât cu condiţia să fie catolici. Atunci, multe familii de cneji ori trec munţii către Valahia sau Moldova, ori sărăcesc şi ajung în rândul ţăranilor liberi – la început, mai târziu chiar iobagi, adică ţărani dependenţi. Unii dintre ei însă, trecând la catolicism, au dat familii mari aristocraţiei maghiare, ca de pildă familia Drágfi, care coboară din Dragoş al Moldovei – când urmaşii lui Dragoş au fost alungaţi din Moldova de Bogdăneşti, s-au întors în Maramureş, au rămas credincioşi regelui Ungariei şi au stat la originea unei familii nobile maghiare care a dat chiar un voievod al Transilvaniei la sfârşitul secolului al XV-lea. Au mai fost destule alte familii, şi voi da numai un nume ilustru: Corvineştii.

Un Voicu, cneaz român, bun ostaş, e luat pe lângă regele Ungariei, care-i dă ca feudă regiunea Hunedoara; fiul său, Iancu de Hunedoara, mai cunoscut în istoriografia universală cu numele de Ioan Hunyadi/Huniade pe care i-l dau ungurii, va fi unul dintre cei mai iluştri luptători împotriva turcilor. El, român, ajunge voievod al Transilvaniei, în tovărăşie cu un graf ungur, Nicolae de Újlak, şi, în cele din urmă, când moare tânărul rege al Ungariei, Ladislau, în bătălia de la Varna (1444), ajunge chiar guvernator al Ungariei.

Iancu e o figură măreaţă, care a reuşit mai multe expediţii contra împărăţiei turceşti. A cunoscut din nefericire şi înfrângeri, ca aceea de la Varna. Armata creştină înaintase prin Bulgaria cu prea mare îndrăzneală, bizuindu-se pe un ajutor al flotei veneţiene, care trebuia să împiedice trecerea turcilor din Asia Mică în Europa. Dar acest ajutor a fost zădărnicit de o acţiune contrară a veşnicilor adversari ai veneţienilor, genovezii. Încă o dată se vede cum zâzaniile şi duşmăniile între creştini au fost principalul aliat al turcilor în înaintarea lor în Europa.

O altă tentativă nefericită mai întreprinde Iancu în 1448, încercând să-şi coordoneze acţiunea cu lupta lui Gheorghe Castriota zis Skanderbeg, marele erou al rezistenţei albaneze, dar e înfrânt, din nou, la Kosovo.

Iancu, care măreşte castelul de la Hunedoara (extins de fiul său, regele Matei Corvin), e o personalitate atât de puternică, încât îşi poate permite să-i considere pe voievozii Ţării Româneşti şi ai Moldovei ca pe clienţii sau protejaţii lui. S-ar părea astfel că Vlad Dracul (tatăl lui Vlad Ţepeş) ar fi fost ucis din porunca lui Iancu, care s-a temut de o împăcare a lui Vlad cu turcii. Iancu de Hunedoara a avut un caracter destul de dur şi de autoritar. S-a certat şi cu despotul Serbiei, George Brancovici, lipsindu-se, în clipe grele, de un ajutor preţios, unul dintre motivele neînţelegerilor fiind şi zelul procatolic al lui Iancu.

Cu câţiva ani înainte ca Iancu să înceapă lupta împotriva turcilor, în 1439, se ajunsese, după lungi negocieri la Conciliul convocat de papa la Florenţa, la o înţelegere între catolici şi ortodocşii conduşi de Patriarhul de la Constantinopol şi de împăratul Ioan VIII Paleolog. S-a

convenit o formulă de unire pentru a pune capăt schismei intervenite în 1054. Printre semnatari se afla şi mitropolitul Damian al Moldovei, iar împăratul bizantin, care nu mai avea decât o fâşie de pământ în jurul capitalei Constantinopol şi o vagă suzeranitate asupra despotatelor din Epir şi Moreea, îşi pusese mare nădejde în această unire, convins că va însemna începutul unei vaste coaliţii creştine împotriva turcilor. Dar, abia întors la Constantinopol, s-a izbit de o atât de înverşunată împotrivire a preoţimii, a călugărilor şi chiar a oamenilor de rând, încât Unirea de la Florenţa a rămas literă moartă. Mulţimea manifesta violent pe străzile oraşului, strigând: „Mai bine turbanul sultanului decât tiara papei!"... Paisprezece ani mai târziu, dorinţa i s-a împlinit cu asupra de măsură, când, după căderea cetăţii, sultanul Mehmed II a dat voie asediatorilor cuprinşi de furie să ucidă două zile la rând toată populaţia oraşului.

Iancu crezuse şi el că Unirea de la Florenţa avea să dea un nou impuls ideii de cruciadă. El rămâne o figură de epopee, cunoscută şi în Occident. S-au scris chiar romane epice, în Spania, ca ecou al isprăvilor lui Iancu de Hunedoara în Balcani. S-a dovedit astfel de curând că el a fost modelul eroului unui roman de aventuri, foarte popular şi în Franţa până în veacul al XVIII-lea şi intitulat *Tirant le Blanc* – *le Blanc* fiind o greşeală de copist pentru originalul *le Blac*, adică Valahul!

În 1456, Iancu reuşeşte să despresoare cetatea Belgradului – pe vremea aceea, posesiune ungară –, asediată de Mehmed II, cuceritorul Constantinopolului (1453), dar la scurt timp moare de ciumă.

După moartea lui, urmează doi ani de dezordine în Ungaria, tronul fiind vacant. În cele din urmă, prin prestigiul de care se bucurase Iancu de Hunedoara, e ales rege al Ungariei fiul său Matei, în vârstă de numai cincisprezece ani. Va fi marele rege Matei Corvinul (1458–1490) – Mâtyás pe ungureşte, Mathias în latineşte (Corvin, fiindcă pe stema lui figura un corb cu un inel în cioc, după o legendă a familiei).

Vom reveni asupra lui după ce ne vom fi oprit un moment asupra situației Transilvaniei când se urcă Matei Corvinul pe tronul Ungariei. Transilvania era parte din regatul Ungariei, însă cu un statut special. Interesant din punctul nostru de vedere e că rangul cel mai înalt în provincie era cel de voievod, care nu e titlu unguresc, ci slav, şi care – cum am spus – numai la români a ajuns să însemne domn al unei țări.

Situația categoriilor sociale privilegiate (nobilii, saşii, secuii) pare să nu se fi modificat față de cea din veacul al XIV-lea, în schimb, din pricina neîncetatelor războaie şi a situației economice deteriorate, soarta țărănimii e jalnică.

Țăranii, cei care devin iobagi (< ung. *jobbágy*), adică țărani dependenți pe moşiile nobililor unguri sau ale bisericii, țăranii aceştia, fie că sunt români, fie că sunt unguri, se vor revolta la 1437 şi vor lupta câteva luni de zile împotriva nobililor, la Bobâlna, unde organizaseră un fel de tabără, după modelul revoltei „husite" din Boemia; sunt însă învinşi în cele din urmă, iar rezultatul a fost că situația lor s-a înrăutățit. Învingătorii – nobilii maghiari, saşii din

orașe și secuii – s-au înțeles între ei și au format ceea ce s-a numit pentru veacuri *Unio Trium Nationum*, adică „Uniunea celor trei națiuni". Să nu înțelegeți însă „națiune", acest termen latinesc, în sensul pe care-l are acum. El nu avea sens etnic. Prin *natio*, se înțelegea pe vremea aceea un fel de grup social privilegiat, și de aceea aceste trei națiuni reprezintă nobilimea maghiară, orașele săsești cu satele din jurul lor, tot săsești, și scaunele (comitatele) secuiești pe care le vedeți în arcul Carpaților. Iar românii, care formau majoritatea populației, sunt tratați ca o cantitate neglijabilă din punct de vedere politic. Se poate obiecta aici că Iancu de Hunedoara, un român, accede la rangurile cele mai înalte. Nu trebuie uitat însă că el era integrat în structura feudală ungară, fiind deja catolic, iar fiul său, care devine rege al Ungariei, este fiul unei nobile unguroaice, Erzsébet Szilágyi. Vom reveni asupra lui Matei Corvin după ce vom vorbi despre voievozii contemporani cu el.

Vlad Dracul și Vlad Țepeș

Am spus de la început că scopul cărții acesteia nu e de a-i înșira pe toți voievozii care se succedă certându-se pentru domnie. Ne vom opri numai asupra figurilor simbolice.

Dintre fiii lui Mircea cel Bătrân (i s-a zis și cel Mare, cu drept cuvânt), voi vorbi doar de Vlad Dracul, tatăl lui Vlad Țepeș. De ce i s-a spus „dracul"? Nu pentru că ar fi fost comparat cu Satana ori pentru că n-ar fi fost iubit de țară. I s-a spus Dracul, fiindcă acel Sigismund

de Luxemburg, despre care am arătat că a fost rege al Ungariei, apoi şi împărat – un rege relativ favorabil nouă, odată ce nu i-a persecutat pe ortodocşii din Ardeal, un suveran liberal pentru vremea lui (cu toate că, în urma Conciliului convocat de el la Konstanz, a fost ars pe rug reformatorul ceh Jan Hus!) –, Sigismund de Luxemburg a avut o anume simpatie pentru acest fiu al lui Mircea şi l-a luat într-un ordin de cavaleri, ordin feudal pe care-l înfiinţase şi care se numea Ordinul Dragonului.

A fost atunci un moment în Europa când au apărut mai multe „ordine" de acest fel: mai întâi, Ordinul Jartierei, creat de regele Angliei (mai există şi astăzi); imitat curând de regele Franţei – suntem în plin Război de O Sută de Ani. Era asemeni unui „club" select, o gardă de onoare formată din mari feudali în care regele are încredere şi care jură că-i vor fi credincioşi până la moarte. Regele Sigismund creează Ordinul Dragonului la un moment când nu e încă sigur de victorie împotriva altor pretendenţi la tron, iar pe marii feudali care i-au fost credincioşi îi face membri ai Ordinului. Toţi erau magnaţi unguri*, numai trei străini a ales Sigismund: pe despotul Serbiei, pe un prinţ al Galiţiei şi pe Vlad. Iar Vlad era atât de mândru că făcea parte din acest ordin de cavalerie, încât, odată ajuns domn al Ţării Româneşti, a pus să se bată pe monede şi să se sculpteze, ca o emblemă a lui, acel dragon – de unde în popor i s-a zis Vlad Dracul, adică

* Termenul *magnat*, din latina medievală, a desemnat în Ungaria şi Polonia marea nobilime (*magnates sunt comites et barones*) care beneficia de privilegii aparte. Corespondentul în Ţara Românească şi Moldova îl reprezentau marii boieri.

Dragonul. De aici vine şi numele de Dracula sau Drăculea pentru el şi pentru fiii săi. De aceea, Vlad Ţepeş a devenit pentru străini Dracula.

N-am să insist asupra lui Vlad Dracul, cu toate că a fost şi el o figură interesantă. A domnit de două ori şi a dus şi el război împotriva turcilor, dar s-a supus când a crezut că era în interesul ţării, şi de aceea a fost ucis din porunca lui Iancu de Hunedoara.

Mai important pentru istorie – din păcate şi pentru legendă – e fiul său, Vlad zis Ţepeş, un domn fără îndoială de o cruzime cumplită, care avea obiceiul de a-şi trage în ţeapă duşmanii sau pe cei care nu-l ascultau înlăuntrul ţării. Se zice că de îndată ce a venit în scaun, în 1456, a poruncit să fie adunaţi hoţii şi cerşetorii, i-a închis într-o casă şi, după ce i-a ospătat, le-a dat foc. Pe boierii răzvrătiţi sau neascultători îi trăgea în ţeapă.

Era un supliciu înfiorător: se înfigea un mare ţăruş în pământ, sau se tăia şi subţia un pom mic, iar în această ţeapă osânditul era, într-un fel, răstignit – lucru groaznic de povestit; se ungea ţeapa cu seu şi se introducea prin fund, însă cu încetul, pentru a nu provoca moartea imediată; nu trebuia ca ţeapa să străpungă ficatul sau inima, ci să iasă prin gât, lângă cap, iar omul stătea expus până-şi dădea sufletul, îi mâncau corbii ochii. Era, încă o dată, un supliciu groaznic despre care s-a aflat până departe şi se zvonea că Ţepeş ar fi tras în ţeapă mii şi mii de oameni.

Acestea fiind zise, trebuie amintit că veacul al XV-lea a fost un veac crud şi nemilos în toată Europa. Un singur exemplu: în 1415 se bat englezii cu francezii (dar să nu zicem englezii şi francezii, de fapt era o luptă între două

ramuri ale dinastiei franceze, o luptă între două familii feudale, nu între două naţiuni). În bătălia de la Azincourt (dacă aveţi cumva ocazia, într-o cinematecă, să vedeţi filmul realizat de Sir Laurence Olivier, *Henric al V-lea*, care reconstituie această bătălie, vă sfătuiesc să n-o rataţi; e, pentru mine, cea mai frumoasă şi veridică reconstituire cinematografică a unei bătălii medievale), la sfârşitul luptei, englezii au făcut şase mii de prizonieri, pe care au vrut să-i vândă, adică să-i ţină pentru răscumpărare, cum se obişnuia în tot Evul Mediu. Dar s-a zvonit că francezii s-au regrupat şi contraatacă. Atunci Henric V dă ordin să fie toţi decapitaţi, şi au căzut atunci pe acel câmp şase mii de capete. Grozăviile comise de Vlad Ţepeş trebuie relativizate, aşezându-le în contextul istoric.

Odată ajuns domn, în 1456, Vlad hotărăşte să scape de suzeranitatea otomană. Petrecuse ani de zile în Turcia, ca ostatic trimis de tatăl său, Vlad Dracul. Cunoaşte deci perfect limba şi moravurile turcilor. Îşi pune speranţe în ajutorul regelui Ungariei, Matei Corvin, cu care era şi rudă, soţia lui Vlad fiind o vară a lui Matei (nu ştim dacă de partea Corvin sau de partea Szilágyi). Vlad încetează să plătească haraciul anual, trece Dunărea şi face o incursiune cumplită prin Bulgaria. În 1462, vine însuşi sultanul Mehmed II, cuceritorul Constantinopolului, ca să-l pedepsească pe Vlad şi să supună iar Ţara Românească. Vlad Ţepeş ţine piept singur, cu mica lui oştire, căci nu primeşte ajutor de la regele Matei. Îndrăzneşte într-o noapte să atace chiar tabăra sultanului, dar nu izbuteşte să-i găsească cortul ca să-l ucidă. Se retrage apoi către munte, lăsând pârjol în urma lui. Sultanul e îngrozit de spectacolul ce i se

dezvăluie în drum spre Târgovişte: o pădure de ţepi în care atârnă leşurile turcilor prinşi într-o luptă, cu un an înainte. Cronicarul turc vorbeşte de groaza, dar şi de un fel de admiraţie a sultanului pentru un domn în stare de asemenea fapte.

Sultanul renunţă să ia cetatea de scaun, Târgovişte, se retrage către Brăila şi părăseşte ţara în care oastea mare piere de foame. Dar îl lasă la marginea ţării cu un corp de oaste pe fratele lui Vlad, Radu zis cel Frumos. Radu, în trei luni, va izbuti cu încetul să-i convingă pe cei mai mulţi dintre boieri că politica lui Vlad e dezastruoasă pentru ţară, că vecinii creştini nu ne ajută, nici ungurul, nici polonul, *nici măcar Ştefan al Moldovei*, şi că e deci mai cuminte să închinăm ţara, cum făcuse de altfel viteazul şi înţeleptul său bunic, Mircea Vodă. Turcul nu ne va preface ţara în paşalâc, cum a făcut cu toate ţările vecine de la sud, ci se va mulţumi cu făgăduiala supunerii şi cu plata unui tribut anual.

Vlad, părăsit de boieri, caută adăpost şi ajutor în Transilvania. Cum însă trăsese în ţeapă o mulţime de negustori saşi care nu ascultaseră de ordinul ce-l dăduse de a nu mai face „comerţ în detaliu" în ţară, ba întreprinsese chiar teribile incursiuni spre Braşov şi în împrejurimi, necruţând nici femei, nici copii (de-atunci trebuie să fi apărut legenda cu „puii de năpârcă"), saşii i-au făcut o reputaţie atât de rea, încât regele Matei, în loc să-i dea ajutor, l-a ţinut închis în cetăţuile lui timp de doisprezece ani.

De atunci datează portretul de la castelul Ambras în Austria, care ne este familiar şi care e probabil foarte

fidel – pentru un fizionomist, un tip de o înspăimântătoare asprime.

Când Matei Corvin se va fi hotărât, în sfârşit, în 1476, să poarte război împotriva turcilor şi va considera că are nevoie de Ţepeş, îl va pune din nou în scaun la Târgovişte, dar Vlad e ucis după puţine săptămâni, nu s-a lămurit în ce condiţii, probabil de boierii care se temeau de răzbunarea lui.

Aşa piere Vlad Ţepeş, figură ieşită din comun, dar care, pentru că vestea cruzimilor sale s-a aflat în lumea largă, a căpătat cu vremea o imagine negativă până la caricatură (ca în romanul irlandezului Bram Stoker, de la sfârşitul veacului al XIX-lea, care e la originea avalanşei de filme de groază cu eticheta „Dracula"; deformare – repet – caricaturală, pe care regimul de la Bucureşti a folosit-o în mod iresponsabil în scopuri comerciale).

Reputaţia lui Vlad Ţepeş s-a făurit pe trei căi: prin cronicile turceşti; printr-o relatare slavă, de origine nelămurită, *Povestire despre Dracula Voievod* – de fapt, elogioasă! –, despre care se zice că a ajuns carte de căpătâi a ţarului Ivan cel Groaznic; dar, mai cu seamă, prin cărţi scrise de saşi – care erau în mare duşmănie cu Ţepeş – şi răspândite în Germania, pare-se înadins, de Matei Corvin, spre a justifica faptul că nu a întreprins cruciada pentru care papa îi dăduse mari sume de bani – este cel puţin ipoteza interesantă pe care o sugerează istoricul Şerban Papacostea. Ne-am afla, după această ipoteză, în prezenţa unui prim caz cunoscut de „propagandă de stat", de „intoxicare prin media", profitând de apariţia în epocă a tiparului, care a permis să se răspândească larg povestiri fantastice originare

din mediul săsesc. Alți autori însă, pe baza unor documente, atribuie prima comandă a unei scrieri împotriva lui Vlad unui nobil german care fusese în litigiu cu el. Nu putem şti aşadar care dintre povestirile despre Vlad Țepeş se pot reține ca verosimile. Cert e că a folosit supliciul țepei la o scară neîntâlnită până atunci, ceea ce ar ajunge pentru a-i croi celebritatea; dar e posibil ca faima lui să vină şi mai mult de la anumite excentricități pe care i le atribuie povestirile, ca de pildă turbanul bătut în cuie în capul unui trimis turc care nu s-ar fi descoperit în fața lui Vodă! Ce să credem?

Matei Corvin

Să vorbim acum despre Matei Corvin. A fost unul dintre cei mai mari regi ai Ungariei, foarte priceput, foarte cult, a adus savanți şi artişti din Italia (e epoca Renaşterii în Ungaria). Pe plan intern, s-a sprijinit pe mica nobilime împotriva magnaților (care-i erau ostili, inclusiv propriul său unchi Szilágyi!) şi i-a ocrotit într-o oarecare măsură pe țărani.

Din păcate, prea ambițios şi însetat de putere, în loc să pornească război împotriva turcilor, s-a luptat cu regele Cehiei, voind să ajungă şi rege al Cehiei, ca pe această cale să intre în Confederația Germană, iar apoi să ajungă împărat. A purtat război cu împăratul Germaniei şi a ocupat Viena.

Deschid iar o paranteză. Cer iertare: nu trebuie să spunem „împăratul Germaniei“. Împărăția, până în secolul

al XIX-lea, se numea „Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană“ – acesta era numele oficial. Nu vorbiți nici de „împăratul Austriei“ – chiar sub Habsburgi – înainte de 1807, când Napoleon dărâmă vechea structură medievală. Împărat în Europa numai unul era și, din punct de vedere protocolar, el trecea înaintea tuturor suveranilor Europei, chiar atunci când – de pildă – regele Franței ajunsese un suveran mai puternic.

Matei Corvin își irosește puterile în lupte sterile împotriva vecinilor săi occidentali, în loc să poarte război cu turcii. Rezultatul a fost că, la treizeci și șase de ani de la moartea lui, regatul ungar, pe care ambiția sa îl voise atât de sus, se prăbușește la un singur atac al turcilor.

Slăbiciunea regatului ungar după Matei Corvin se explică și prin motive sociale: feudalitatea maghiară, după răscoala de la Bobâlna din 1437, nu numai că nu ușurase asuprirea țăranilor, dar o și înăsprise, în parte din cauza neîncetatelor războaie „moderne“, cu armele de foc și specialiștii mercenari care le mânuiau și care costau mulți bani.

În 1514, a izbucnit în Transilvania și în Ungaria o nouă mare răscoală antifeudală, sub conducerea unui fruntaș secui, Gheorghe Doja (Dózsa György). Ca și precedenta, răscoala a adunat țărănime din toate neamurile și, de asemeni, a fost înecată în sânge.

Țara a ieșit slăbită de aceste lupte lăuntrice, astfel că, la atacul turcesc din 1526, nobilimea s-a găsit singură în fața dușmanului.

Încă o dată trebuie remarcat că ne putem uneori pripi judecând istoria: la începuturile dominației otomane în Balcani și în Europa Centrală, s-a putut întâmpla ca țăranii

să fie mai puțin storşi de bani şi apăsați de corvoade sub noul stăpân „păgân" decât fuseseră sub stăpânul feudal.

Ştefan cel Mare

Dar să ne întoarcem asupra Moldovei, care cunoaşte în veacul al XV-lea cea mai însemnată figură din istoria ei: Ştefan cel Mare.

Alexandru cel Bun a avut mai mulți fii şi nepoți, iar Ştefan cel Mare este nepot de fiu al lui Alexandru cel Bun. Însă, după obiceiul, deja pomenit, ca marii boieri să aleagă succesorul la tron între fiii şi nepoții fostului voievod, a fost uns Ştefan domn, punându-se capăt unei perioade de lupte interne. Iar Ştefan cel Mare nu era nici măcar fiu legitim, ci, cum se spunea, fiu din flori, fiu nelegitim, şi, prin urmare, i-a fost mai greu să acceadă la tron. Totuşi, avea calități excepționale, nu numai de vitejie, dar şi de chibzuință şi de organizare, şi, spre fericirea Moldovei, în general a românimii, a avut o domnie lungă de patruzeci şi şapte de ani. Este cea mai lungă domnie înainte de cea a regelui Carol I în veacurile noastre. Se urcă pe tron în 1457, deci un an după Vlad Țepeş în Țara Românească, şi domneşte până în 1504. Moşteneşte o țară în plină organizare, dar care din punct de vedere economic începea să se dezvolte mai cu seamă datorită împrejurării că reprezenta o regiune de tranzit între Europa Centrală, Polonia şi porturile de la Marea Neagră. Iar faptul că Moldova avea două porturi importante, Chilia şi Cetatea Albă, îi aducea o substanțială sursă de venituri, prin vămi.

Chilia – după cum am spus – fusese a domnilor munteni, în înțelegere cu regii unguri. Ștefan cel Mare e cel care o cucerește de la munteni, atrăgându-și prin aceasta dușmănia lui Matei Corvin. Ștefan cel Mare este, pentru mica lui țară, un voievod bogat prin vămile pe care le ia de pe urma comerțului internațional. Vom vedea și tragedia care va decurge din pierderea, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, a acestor două cetăți, Chilia și Cetatea Albă.

Se tot spune că Ștefan cel Mare s-a bătut mereu cu turcii. Nu e chiar adevărat. S-a bătut împotriva tuturor celor care voiau să-i știrbească relativa independență. Astfel, s-a bătut și cu Matei Corvin, care, supărat că Ștefan luase Chilia de la munteni și unguri, a venit să-l silească să redevină vasal al regelui Ungariei. Îl bate pe Matei Corvin la Baia și-l silește să treacă îndărăt Carpații. Mai târziu, va avea să lupte și împotriva polonilor. Dar, bineînțeles, ce a rămas mai viu în memoria populară au fost luptele sale cu turcii, în special în 1475, când Moldova este invadată de o mare armată otomană condusă de Soliman-pașa, cel mai mare general al turcilor. Nu uitați că suntem sub domnia lui Mahomed (sau, în turcă, Mehmet) II care a cucerit Constantinopolul, deci momentul de maximă putere pe care o atinge imperiul otoman. Iar mica armată a lui Ștefan cel Mare învinge armata turcă la Vaslui. Faima lui Ștefan trece peste granițe; cronicarul polon Długosz spune că este cel mai mare suveran din toată Europa, iar papa îl proclamă *Athleta Christi*, adică „Atletul lui Cristos". Din păcate, turcii, furioși din pricina acestei înfrângeri, revin după un an cu însuși Mehmet II în fruntea lor. În plus, îi îndeamnă pe tătarii din Crimeea și din actuala Ucraină să atace Moldova de la răsărit. De

data asta, pentru a se putea apăra împotriva năvalei tătarilor, mai toți răzeșii din actuala Basarabie părăsesc armata lui Ştefan cel Mare pentru a se duce să-şi apere vetrele. Ştefan cel Mare rămâne cu mica lui armată formată aproape numai din boieri, slujitorii lui, şi din câteva cete din oraşe. Este învins la Războieni, în 1476. Totuşi, se retrage mai la nord, iar Mehmet II nu reuşeşte să cucerească cele două puternice cetăți, din care mai puteți vedea şi astăzi ruine, la Suceava şi la Cetatea Neamțului. După ce a pârjolit țara, pentru ca turcii să nu se mai poată aproviziona, Ştefan cel Mare rămâne voievod al Moldovei, iar Mehmet II se retrage.

După această aventură – ca să zic aşa –, Ştefan cel Mare îşi dă seama că trebuie să se înțeleagă cu turcii, dar, din păcate, lucrurile se înrăutățesc, căci câțiva ani mai târziu, în 1484, o nouă campanie a lui Baiazid II are drept scop, de data aceasta, cucerirea celor două porturi despre care am vorbit, Chilia şi Cetatea Albă. Şi cele două cetăți cad, probabil printr-o trădare a genovezilor care erau înăuntru şi care şi-au dat seama că nu se mai putea lupta împotriva imperiului otoman, nefiind suficient de bine ocrotiți de un mic voievod creştin. Pierderea, prin trădare, a Chiliei şi a Cetății Albe a reprezentat o catastrofă pentru dezvoltarea ulterioară a Moldovei. Au început să sărăcească oraşele mari, şi Moldova nu s-a mai putut dezvolta cum s-a dezvoltat Transilvania, cu cetăți, cu târgoveți bogați, cu comerț de tranzit etc. Anul 1484 reprezintă un moment, economic şi politic, crucial pentru dezvoltarea țărilor române.

Ştefan cel Mare rămâne pe tron până la bătrânețe. Se mai bate cu regele Poloniei, iar legenda Dumbrăvii Roşii povesteşte că, în urma luptelor, au murit atâția poloni

din şleahtă[*], încât se făcuse câmpia roşie, şi prizonierii au fost puşi să are, trăgând ei înşişi plugurile. Aceste întâmplări se pare că sunt adevărate. Deci chiar pe vremea lui Ştefan cel Mare, domnul şi dregătorii din sfatul lui îşi spun că nu sunt ajutaţi cu adevărat de regii creştini, turcul e departe, promite ocrotire împotriva altor duşmani, nu vine să construiască moschei la noi în ţară, ne lasă să fim autonomi, adică să avem regimul nostru, cu boierimea noastră, cu bisericile noastre – şi-atunci ne înţelegem cu turcul, plătindu-i doar un tribut pe an. La început, acest tribut a fost uşor, şi în Ţara Românească, şi în Moldova, dar foarte curând tributul a crescut, pe măsură ce turcii, opriţi în fructuoasele lor cuceriri, au avut mai mare nevoie de bani. Aici începe nenorocirea celor două ţări române.

Prima jumătate a veacului al XVI-lea este într-adevăr perioada când imperiul otoman îşi atinge, cu o repeziciune uimitoare, întinderea maximă: în anii 1516–1517, otomanii au cucerit Siria şi Egiptul, apoi Arabia, iar sub Soliman zis Magnificul (1520–1566) turcii au cucerit Ungaria, şi în Africa ajung până la graniţa Marocului. Cu vremea însă, aceste cuceriri, exploatate cu nemiluita, nu mai sunt „rentabile", ci se transformă într-o povară. De aceea, ţările române, cu pământul lor rodnic, cu mari turme de oi şi cirezi de bovine, au devenit indispensabile vistieriei împărăţiei, şi mai cu seamă aprovizionării capitalei, Constantinopol.

Ştefan cel Mare se zice că a clădit o biserică în fiecare an sau după fiecare izbândă, astfel încât s-au numărat

---

[*] Nume dat, în trecut, nobilimii polone; corp de armată alcătuit din nobili poloni.

patruzeci şi şapte de biserici clădite de el. Între frumoasele mânăstiri din Bucovina câteva sunt ctitoria lui, însă majoritatea zugrăvelilor, picturilor exterioare aparţin unei epoci imediat următoare, când pe tronul Moldovei se află un fiu al său, Petru Rareş.

Lui Ştefan îi urmează la domnie Bogdan, fiul său legitim, pe care îl impusese ca succesor pe când era pe patul de moarte, tăind capetele câtorva boieri recalcitranţi. Lui Bogdan i s-a zis Chiorul, fiindcă-şi pierduse un ochi într-o bătălie cu tătarii. Nu a fost un domn strălucit, însă nici unul rău; a domnit şaptesprezece ani şi s-a închinat turcilor.

Aici intervine povestea logofătului Tăutu, pe care-l trimite la Constantinopol cu birul, dovadă că se închină turcului. Nu s-a dus el personal, cum pretinde o legendă turcească – ce arată de unde vine numele de Bogdania dat Moldovei –, ci l-a trimis pe cel mai mare boier al său, logofătul Tăutu.*

Petru Rareş

După domnia lui Bogdan Chiorul, urmează scurta domnie a unui fiu al lui, pentru ca, în 1527, boierii să-l aleagă pe un frate vitreg al lui Bogdan, alt fiu al lui Ştefan cel Mare, însă copil din flori, Petru Rareş. El reprezintă în istoria Moldovei una dintre ultimele izbucniri de ambiţie

* În această naraţiune, se povesteşte cum logofătul s-ar fi ars cu cafeaua, dând-o pe gât ca pe ţuică. (Legenda conţine o inadvertenţă, în sensul că nu exista cafea pe vremea logofătului Tăutu, dar probabil că a fost o altă băutură caldă, asemănătoare cafelei.)

şi de dorinţă de independenţă. A fost un personaj extrem de interesant, însă din păcate cam nechibzuit. S-a bătut şi cu polonii, şi cu turcii, şi a intervenit activ în luptele din Transilvania împotriva partidei favorabile Habsburgilor, după cum vom vedea. (În vremea aceea, domnul Moldovei avea în posesie în Transilvania două puternice cetăţi, Ciceiul şi Cetatea de Baltă, plus câteva domenii.)

În cele din urmă, va veni însuşi ilustrul sultan Soliman Magnificul (sau Legislatorul) ca să-l detroneze, în 1538, prilej cu care teritoriul Moldovei e din nou ciuntit: turcii prefac în „raia", adică provincie administrată direct, tot sudul Moldovei, Bugeacul, şi ocupă şi cetatea Tighina pe Nistru, botezând-o Bender – cu împrejurimi, va forma o nouă raia în coasta Moldovei. Voievozii moldoveni sunt de acum sub supraveghere apropiată şi permanentă, după cum turcii au de asemeni trei „capete de pod" şi în Ţara Românească: Brăila, Giurgiu şi Turnu (viitorul Turnu Măgurele).

După trei ani, neastâmpăratul voievod se va împăca cu sultanul şi va domni a doua oară încă cinci ani, până va pieri, victimă a unui complot boieresc.

Cu domnia lui Petru Rareş avem impresia că se încheie o întreagă epocă a istoriei noastre, când românii, timp de peste două sute de ani, se structurează temeinic pe plan intern şi se afirmă pe plan internaţional. Oameni ca Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare sunt figuri de dimensiune europeană, care ştiu să îmbine vitejia în luptă cu abilitatea politică necesară în faţa unor puteri mai mari. După mijlocul veacului al XVI-lea însă, împrejurările vor fi prea vitrege: odată cu căderea regatului ungar şi cu supunerea tătarilor faţă de turcii otomani,

țările noastre vor fi practic încercuite și reduse la paralizie pe plan militar – în afară de scurta și epica izbucnire din vremea lui Mihai Viteazul. S-a adăugat și revoluția tehnică a dezvoltării armelor de foc, care cer mijloace bănești disproporționate față de posibilitățile țărilor mici, precum și participarea unor ostași specializați, mai greu de recrutat în ținuturile exclusiv agricole.

Veacurile al XIV-lea și al XV-lea rămân veacurile mari ale istoriei românilor. Instinctul poetic nu l-a înșelat pe Eminescu când a ales Rovine pentru splendida lui evocare din *Scrisoarea III*.

Sub domnia lui Petru Rareș, s-au început acele minunate fresce exterioare din mânăstirile Moldovei, din care nu ne-au rămas decât circa o zecime. S-a zis că aveau un tâlc ascuns, un înțeles de rezistență tăcută împotriva turcului: să se vadă în afară, de către tot creștinul, ce este creștinismul. Și la aproape toate aceste biserici se găsește o frescă în care se arată cetatea Constantinopolului asediată de păgâni, ca și cum ar reprezenta un asediu al cetății imperiale din vremea veche, din anii 600, Bizanțul asediat de persani – arată însă ca asediul orașului, care avusese loc cu mai puțin de un veac în urmă, și îi vedem pe turci cu tunurile și turbanele lor. Istoricii de artă nu sunt toți de aceeași părere privitor la semnificația acestei reprezentări a asediului Constantinopolului. Unii cred că e simbolică: această cetate, ca o cetate celestă, nu poate cădea. Alții susțin că, dimpotrivă, Rareș a vrut, reprezentând actuala cădere a Capitalei imperiale în mâna turcilor, să arate tuturor cum i-a pedepsit Dumnezeu pe creștini când n-au știut să se unească.

Oricum ar fi, lucru ciudat, încă nelămurit, e faptul că, după vreo cincizeci de ani, zugrăvirea exterioară a bisericilor va înceta cu totul. Unii autori au sugerat că ar fi intervenit o interdicție din partea Porții Otomane.

Dar constat că n-am spus încă de ce i s-a zis guvernului turc „Poarta Otomană" sau numai „Poarta" sau mai târziu și „Sublima Poartă": fiindcă la intrarea în curțile palatului sultanului, a Seraiului, la Constantinopol, se află o poartă mare, artistic împodobită, prin care nu putea trece nimeni, nici măcar ambasadorii străini, fără învoire specială și fără alai; de unde, acea Poartă a ajuns să simbolizeze guvernul sultanului – după cum vedeți astăzi că se vorbește în mod curent de „Casa Albă" pentru președinția Statelor Unite ale Americii, sau de „Downing Street" pentru cabinetul prim-ministrului britanic, sau de „Quai d'Orsay" pentru Ministerul francez de Externe.

Sfârșit de veac tulbure în Moldova

După Petru Rareș, a urmat în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, o perioadă extrem de tulbure, lupte nesfârșite între diverșii pretendenți la domnie, intervenție din ce în ce mai frecventă a Porții în alegerea domnilor. Mai rău: ajung „în scaun" unii aventurieri străini care nu sunt „os de domn", ca Ioan Iacob Heraclid (Despot Vodă), adevărat personaj de roman de aventuri, a cărui origine balcanică nici n-a putut fi bine stabilită; a studiat medicina la Montpellier, în sudul Franței, a fost primit la Curtea regelui Franței, a călătorit prin Germania,

unde ar fi îmbrățișat protestantismul, a trecut prin Polonia și, prin intrigi străine (în special, sprijinul Habsburgilor), ajunge să domnească doi ani în Moldova, unde încearcă să favorizeze pătrunderea protestantismului. A fost, în cele din urmă, răsturnat de boierii moldoveni și a murit accidental la arestarea sa.

E de reținut numele lui Alexandru Lăpușneanu, fiu natural al lui Bogdan Chiorul – și căsătorit cu o fiică, Ruxandra, a lui Petru Rareș. El a inspirat celebra nuvelă a lui Costache Negruzzi *Alexandru Lăpușneanu*, prima capodoperă în proză a literaturii române moderne. A rămas cunoscut în istorie pentru marele număr de boieri pe care i-a tăiat ca să-și asigure domnia. Istoriografia modernă a modificat puțin imaginea înfiorătoare a eroului lui Negruzzi. A fost un domn evlavios, ctitor de biserici și binefăcător al mânăstirilor de la Sfântul Munte (Athos).

E de reținut și numele lui Ioan Vodă cel Cumplit, care, în scurta lui domnie (1572–1574), a încercat și el o eroică rezistență împotriva dominației turcești, eroică, dar nechibzuită, căci n-a fost coordonată cu alte tentative sau coaliții antiotomane. Era și el copil din flori (al lui Ștefăniță, fiul lui Bogdan Chiorul, cu o armeancă). „Cel Cumplit", adică „cel Groaznic", i-au zis cronicarii, mai toți din tagma boierească, fiindcă și el a tăiat mulți boieri. La o ultimă înfruntare cu turcii, undeva în sudul Moldovei, trădat de o parte dintre boieri, a căzut în mâinile turcilor, care l-au condamnat la o moarte înfiorătoare: a fost legat, de mâini și de picioare, de cămile, care, trăgând prin biciuire fiecare în altă parte, i-au sfâșiat trupul.

La sfârşitul secolului al XVI-lea, accede la tron un neam de mari boieri, coborâtori pe linie maternă din Bogdăneşti, Movileştii. Ei vor da Moldovei (şi Țării Româneşti) şapte domni şi vor reprezenta un moment interesant în istoria noastră, atât pe plan politic, cât şi pe plan cultural, din cauza influenței apusene ce o aduc prin strânsele lor legături cu marea aristocrație polonă.

Astfel, o fiică a lui Ieremia Vodă Movilă, căsătorită cu un mare nobil polon, va fi bunica regelui Michał Wiśniowiecki; iar o alta, căsătorită cu un Potocki (se pronunță Potoțki), tot un nume cu rezonanță în Polonia, va fi strămoaşa regelui Stanisław Leszczynski, a cărui fiică, Maria, va deveni soția regelui Franței, Ludovic XV – astfel că în sângele lui Ludovic XVI, decapitat în 1792, curgea o picătură de sânge movilesc! Dar, mai cu seamă, un fiu al lui Simion Movilă (domn în Țara Românească în 1601), Petre, va deveni unul dintre personajele-cheie în dezvoltarea modernă a Rusiei. Crescut în şcoli iezuite din Polonia, dar rămas credincios ortodoxiei, el va ajunge mitropolit al Kievului, pe vremea aceea sub stăpânire polonă, şi va juca (nu fără aprigi rezistențe) un rol esențial în reformarea Bisericii ruse, precum şi în afirmarea doctrinei ortodoxe pretutindeni, prin a sa *Mărturisire ortodoxă*. Atât de slăvit i-a fost numele după moarte, încât trei oraşe din Ucraina şi Rusia poartă azi încă numele de Moghilev (căci porecla Movilă s-a pronunțat şi la noi uneori Moghilă).

Țara Românească
de la Neagoe Basarab la Petru Cercel

Am amintit în treacăt că în Țara Românească medievală se pot distinge trei regiuni cu tradiții și interese oarecum diferite, deci cu partide de boieri urmărind politici antagoniste: 1. partea centrală, în jurul regiunii Argeșului, unde se afirmase întâi puterea Basarabilor; 2. Oltenia, care a păstrat în tot decursul istoriei noastre o coloratură aparte (să fie oare urmarea unei mai intense colonizări romane?); 3. în fine, cele trei județe din răsărit: Buzău, Râmnicul Sărat, Brăila. La sfârșitul veacului al XV-lea, a cunoscut o mare ascensiune în treburile țării o familie de boieri olteni, care reușește să ajungă la bănia Craiovei timp de trei generații. A rămas cunoscută sub numele de „boierii Craiovești". Iată că în 1512, după câțiva ani de lupte interne, doi frați Craiovești izbutesc să ridice în scaunul domnesc pe un frate vitreg al lor, Neagoe, considerat fiu natural al unui Basarab – va rămâne în istorie cu numele de Neagoe Basarab (nu pronunțați Neagòe, ca și când ar fi vreun erou de-ai lui Caragiale, un nea Goe!, ci Neàgoe, căci e doar forma slavonă a numelui neaoș românesc Neagu).

Neagoe Basarab a fost o personalitate de prim-plan, om energic și de înaltă cultură, căsătorit cu o prințesă Brancovici, din vechea familie de despoți ai Serbiei, Despina Milița (*despina* înseamnă domniță!), soră vitregă cu soția lui Petru Rareș al Moldovei, Elena Brancovici. E cazul aici să amintesc că Serbia medievală, care apucase să întemeieze un stat cu câteva veacuri înainte de Țara Românească și primise mai de timpuriu altoiul culturii bizantine, ca

şi, prin coasta Adriatică şi prin proximitatea Veneţiei, o anumită influenţă italiană, a avut un aport neîndoielnic la dezvoltarea culturală a Ţării Româneşti în primele două veacuri ale existenţei sale. Domnii noştri s-au „revanşat" când Serbia a fost redusă la starea de paşalâc, iar relativa avuţie a domnilor români şi dorinţa lor de a veni în ajutorul ortodoxiei au făcut din ei, timp de veacuri, marii ctitori şi ocrotitori ai aşezămintelor creştine din Balcani şi de la Locurile Sfinte.

Neagoe Basarab s-a distins prin două înfăptuiri majore: 1. biserica episcopală de la Curtea de Argeş (cu puternice influenţe orientale în ornamentaţie), sfinţită în prezenţa mai multor înalţi ierarhi ai bisericii din Răsărit, a fost considerată atunci ca o minune a Orientului. (A fost restaurată cu exces de zel sub domnia regelui Carol I, ceea ce i-a luat din farmec, mai cu seamă că vechile chilii şi dependinţe au fost înlocuite cu clădiri noi, fără legătură stilistică cu biserica; în fine, în interior, frescele lui Neagoe Basarab au fost înlocuite cu portrete moderne ale regelui Carol şi reginei Elisabeta.); 2. cartea de sfaturi către fiul său Teodosie, cunoscută sub numele de „Învăţăturile" lui Neagoe Basarab, care e un preţios document despre morala, moravurile şi instituţiile acelor vremi şi e scrisă cu duh isihast.

Sunt semne că Neagoe ar fi vrut să reia cu ajutor apusean lupta împotriva turcilor. A murit însă prea tânăr pentru a da chiar un început de realizare planurilor sale, după cum nici n-a putut asigura domnia fiului său Teodosie, mort şi el prea timpuriu.

O îndrăzneaţă încercare de luptă antiotomană a mai încercat ginerele său, Radu de la Afumaţi, al cărui mormânt

îl puteți admira în Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, cu înșirarea tuturor luptelor și izbânzilor sale, rămase însă zadarnice. Radu cade și el victimă a unei partide boierești care considera că lupta împotriva turcilor, în împrejurările de-atunci, ducea țara la pieire. E ucis într-o biserică de doi boieri, de altfel rude cu el.

Perioada imediat următoare coincide cu prăbușirea regatului ungar și maxima afirmare a puterii otomane. Se înțelege deci că veleitățile de independență ale ambelor voievodate sunt cu totul iluzorii. Afară de mica graniță a Moldovei cu Polonia, țările noastre sunt de acum încercuite din toate părțile de puterea otomană: cea mai mare parte a Ungariei e prefăcută în pașalâc, ca și Banatul, Serbia și Bulgaria; la nord, Transilvania e și ea vasală turcilor, iar la răsărit, tătarii din Bugeac și Crimeea le sunt de asemeni vasali.

În acest context, turcii intervin din ce în ce mai des la noi în schimbările de domnie, iar zvârcolirile interne ale Țării Românești apar derizorii. Să reținem totuși numele unor domni sau domnițe: Mihnea cel Rău, Mihnea Turcitul, Mircea Ciobanul, Doamna Chiajna – care (ca și Lăpușneanu în Moldova) au tăiat atâția boieri, încât s-a crezut un timp în istoriografia noastră că boierimea din epoca medievală fusese exterminată în ambele țări și că boierimea din secolul al XVII-lea reprezintă o serie cu totul nouă. Este o viziune exagerată – în sânul marii boierimi a existat totuși continuitate.

O amintire mai bună a lăsat Pătrașcu cel Bun, care a domnit de mai multe ori și care reține atenția noastră

mai cu seamă fiindcă e tatăl prezumtiv a doi voievozi interesanți fiecare în felul său: Petru Cercel și Mihai Viteazul.

Lui Petru i s-a zis Cercel, fiindcă, refugiat în Occident pentru a căuta sprijin în favoarea pretențiilor sale la domnie, a stat o vreme la Curtea Franței, pe lângă regele Henric III, Curte extrem de rafinată și luxoasă, unde se ivise la bărbați moda (care a reapărut și astăzi printre tineri!) de a purta cercei. Regele Franței – de pe vremea lui Francisc I și a sultanului Soliman Magnificul, Franța se aliase cu Turcia împotriva Casei de Austria – a intervenit pe lângă sultan ca să-i dea lui Petru Cercel domnia Țării Românești. Petru nu s-a putut însă menține în scaun decât doi ani, fiind răsturnat (în 1585) de același domn pe care-l înlocuise, Mihnea zis Turcitul. Ar fi vrut, se zice, să clădească un palat frumos la Târgoviște și să introducă moravuri apusene (era însoțit de un secretar italian). Petru Cercel a fost un personaj fascinant, adevărat erou de roman cavaleresc. Și-a sfârșit viața într-un naufragiu în Marea Egee.

Frate vitreg cu el era Mihai Viteazul. Înainte însă de a evoca figura lui Mihai Viteazul, să vedem pe scurt ce s-a întâmplat în Transilvania în acest veac al XVI-lea, căci aici au avut loc schimbări esențiale.

Transilvania în veacul al XVI-lea. Urmările dezastrului de la Mohács

Două evenimente din prima jumătate a secolului al XVI-lea – fără legătură între ele – vor avea consecințe de mare importanță asupra situației din Transilvania: primul

e prăbuşirea regatului ungar în bătălia de la Mohács, în 1526; al doilea e apariţia în Germania, în jurul anului 1520, a mişcării religioase de revoltă împotriva autorităţii papale şi a moravurilor ce apăruseră cu vremea la Roma, mişcare iniţiată de călugărul Martin Luther şi care va căpăta curând numele generic de *protestantism*. Propagându-se cu o repeziciune uimitoare în mai toată creştinătatea, va da naştere la din ce în ce mai multe ramuri, la din ce în ce mai multe variante teologice, considerate toate, nu numai de Biserica catolică, ci şi de Bisericile ortodoxe, ca fiind nu doar *schismatice* (adică despărţite de trunchiul comun), ci şi *eretice*, fiindcă ar fi rupt cu unele dintre dogmele Părinţilor Bisericii, considerate esenţiale, de neatins.

Una dintre cauzele înfrângerii de la Mohács fusese şi ezitarea (să-i zicem trădare?) atât a banului Croaţiei, cât şi a voievodului Transilvaniei, Ioan Zápolya (Szapolyai, de altfel şi el de origine croată), care n-au venit la vreme în ajutorul armatei regale. Exista, de pe atunci, o ostilitate foarte răspândită în nobilimea ungară împotriva perspectivei unei succesiuni a coroanei ungare în favoarea Habsburgilor – cum fusese convenit, mai înainte, între regele Ungariei şi Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol Quintul, cumnat al regelui. După moartea regelui Ludovic II pe câmpul de luptă, s-a deschis succesiunea la tronul Ungariei, iar pătrunderea turcilor până în inima ţării nu a împiedicat împărţirea – imediată – a nobilimii maghiare în două tabere: cei care acceptau urcarea pe tron a Habsburgului şi cei, grupaţi în jurul lui Ioan Zápolya, care-l voiau pe acesta rege, chiar cu preţul unui ajutor din partea turcilor. Şi ajutor de la turci însemna atunci supunere. A început o lungă luptă între partizanii lui

Ferdinand şi partizanii lui Zápolya (cărora, am văzut deja, li s-a alăturat un timp şi Petru Rareş – un timp numai, căci apoi a trecut de partea lui Ferdinand, ceea ce a provocat reacţia sultanului în 1538). În cele din urmă, au intervenit iarăşi, masiv, turcii, în 1541, au ocupat Buda şi au făcut din Ungaria centrală paşalâc. De atunci, timp de o sută cincizeci de ani, Ungaria e împărţită în trei: la vest de Buda, precum şi în mare parte a Croaţiei şi toată Slovacia, până în regiunea Satu Mare, rămân stăpâni Habsburgii; Ungaria centrală şi Banatul cad sub administraţie turcească directă; Transilvania, Maramureşul şi Crişana centrală (regiunea avea în acea vreme numele latinesc *Partium*) au fost partea lui Ioan Zápolya, apoi a fiului său minor Ioan Sigismund, însă nu cu titlu de rege, ci numai de principe al Transilvaniei, vasal al sultanului şi supus unui tribut, ca şi domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei. Transilvania, mai populată şi mai bogată – şi, în plus, mai ferită de atacurile turceşti –, a avut în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea o soartă mult mai bună decât ţările de la sud şi est de Carpaţi, ba chiar se poate spune că, din cauza conjuncturii internaţionale (cum vom vedea), a cunoscut atunci momente de afirmare politică şi de înflorire culturală – cel puţin pentru cele trei „naţiuni" privilegiate.

Protestantismul. Schimbări mari în Europa

Al doilea element, pătrunderea protestantismului, e un fenomen de dimensiune europeană – şi, mai târziu,

mondială, căci, odată cu reforma Bisericii cerută de Martin Luther, începe cu adevărat o nouă fază în istoria întregii civilizații occidentale.

Primele efecte ale mişcării inițiate de Luther vor fi politice; pe măsură însă ce protestantismul se va întinde, vor apărea schimbări profunde în mentalități, în cultură, şi chiar în economie, căci s-a putut susține cu argumente destul de convingătoare că mentalitatea protestantă a jucat un rol hotărâtor în naşterea capitalismului.

Pe plan politic, mai bine de o sută de ani se vor purta războaie în toate țările occidentale, mai cu seamă în Germania şi Franța, între catolici, care reprezintă încă majoritatea populației, şi protestanții care sunt din ce în ce mai numeroşi şi se revoltă împotriva anumitor greşeli ale papalității.

Interesant, din punctul de vedere, să spunem, al filozofiei istoriei, e să vedem că încetul cu încetul, când se împart între catolici şi protestanți aceste țări din Occident, aproape toate țările protestante vor fi de origine germanică şi aproape toate țările de origine latină vor rămâne catolice. Se poate deci observa că elementul etnic are o anumită greutate, un anumit impact asupra alegerilor culturale şi religioase pe care le facem. Au fost excepții, bineînțeles: în Elveția, de pildă, există populații francofone care sunt protestante, iar în Germania o parte care a rămas catolică, în Bavaria, pe Valea Rinului, dar, în genere, linia de despărțire între catolicism şi protestantism a avut o bază etnică.

Ce se întâmplă când protestantismul ajunge şi în estul Europei? La un moment dat, e cât pe ce să devină protestanți şi polonii. În Cehia (unde apăruse cu un veac

înainte un mare reformator, Jan Hus, condamnat ca eretic de Conciliul de la Konstanz și ars pe rug în 1415, ceea ce provocase un lung război civil cu repercusiuni până în țările noastre), s-a dat o mare luptă între catolici și protestanți. Și la noi, în Transilvania, elementul etnic va juca un rol determinant. Astfel, una dintre bisericile protestante, cea luterană, va avea câștig de cauză în lumea sașilor, iar calvinismul, care se naște în Elveția francofonă, inițiat de un francez, Calvin, e îmbrățișat de o mare parte a secuilor, pe când mulți dintre magnații unguri rămân catolici; desigur, masa populară română e ortodoxă. Așa se face că, la mijlocul veacului, în Transilvania întâlnim patru religii sau, mai corect, patru ramuri ale creștinismului. Dar iată că apare și o a cincea: se răspândește în Ardeal o credință, persecutată în alte țări pentru erezie, anume *antitrinitarismul*, care refuză noțiunea de Sfântă Treime. În Transilvania, din pricina confuziei politice, există și o oarecare lipsă de constrângere din partea domniei. Așadar, în veacul al XVI-lea asistăm la un fenomen interesant: Transilvania apare unui observator străin ca un fel de oază de toleranță religioasă, unde pot conlocui, fără să fie siliți să-și schimbe religia, catolicul, protestantul luteran, protestantul calvinist și cel unitarian. Aceste patru credințe erau numite *recepte*, adică admise oficial, protejate. În schimb, ortodocșii români erau doar tolerați, tacit. De ei nu se va preocupa deocamdată nimeni, până își vor da seama Curia romană și Habsburgii că masa românească ortodoxă putea fi folosită ca aliat împotriva protestantismului.

Efervescenţa politico-religioasă – apărută ca urmare a influenţei Renaşterii italiene, pe care o favorizase Matei Corvin, şi după introducerea tiparului – a avut efecte profunde asupra vieţii culturale, mai cu seamă în mediul săsesc. E de reţinut, din nou (v. *supra*, p. 49), numele braşoveanului Johannes Honterus – cu patronim latinizat după o modă răspândită pe atunci în Europa de Nord. Om de mare influenţă printre saşi, el a introdus reforma luterană la Braşov, în 1542. Trezirea aceasta culturală se transmite şi în mediul maghiar, în special la Cluj (Gáspár Heltai).

Asemenea vastă mişcare nu putea să nu se răsfrângă şi asupra românilor, mai cu seamă că prozelitismul protestant era foarte activ. Un mijloc indirect de influenţă a fost tiparul, cu primele traduceri de texte religioase în română. Una dintre marile reforme aduse de protestantism a fost înlocuirea latinei, în slujba religioasă, cu limbile locale. Astfel, imprimeriile săseşti din Ardeal i-au îndemnat şi pe români să traducă în română, din slavonă, cărţile bisericeşti. Diaconul Coresi, care-şi începuse opera de tiparitor în Ţara Românească, s-a mutat în Transilvania, unde condiţiile tehnice erau mai bune şi unde era ajutat de fruntaşii saşilor. Curând însă autorităţile bisericeşti ortodoxe, atât în Ardeal, cât şi în Ţara Românească şi Moldova, s-au alarmat de subtilele interpretări eretice care se strecurau în textele româneşti cu prilejul traducerii, vădit influenţate de gândirea protestantă. Această temere a frânat un timp elanul traducerilor, cu atât mai mult cu cât coincidea cu violenta reacţie din Moldova lui Lăpuşneanu, după domnia lui Heraclid Despotul, reacţie care

i-a lovit nu numai pe protestanți, siliți să se boteze din nou, după „pravoslavnica lege“, ci și colonia armeană, deja importantă în Moldova (aici, motivarea era nu numai religioasă – Biserica armeană fiind considerată eretică de ortodocși –, ci și economică, din cauza reușitei comerciale a armenilor).

Trebuie adăugat însă că pornirea către o literatură religioasă în limba română a continuat, cu toată această puternică rezistență a ortodoxiei împotriva insinuării ideilor protestante în scrierile religioase, ducând, în veacul următor, la frumoase realizări și în Țara Românească, și în Moldova.

Pe plan politic, acea liberalizare a gândirii în Transilvania se combină în mod straniu cu o situație și mai rea pentru țărănime. Am vorbit în treacăt despre marea revoltă din 1514, condusă de Gheorghe Doja, care, după înfrângerea răscoalei, a fost executat în torturi groaznice (așezat pe un tron de fier încins și cu o coroană de fier înroșit pe cap). Represiunea a fost condusă de Ioan Zápolya. Țărănimea e după aceea și mai strivită de dări și corvezi – chiar și secuii – și, în orice caz, lipită de glie, adică țăranului nu-i este îngăduit să se mute de la un stăpân la altul. Dominația nobiliară în provincie devine și mai apăsătoare, iar slăbirea – apoi dispariția – puterii regale înlătură și ultima contrapondere la puterea nobilimii.

Noua dietă, adică Adunarea Stărilor, era larg dominată de nobilimea maghiară și, fără aprobarea ei, noul principe transilvan se găsea, practic, în neputința de a guverna. Dieta îl alegea pe principe, dar, în urma acceptării suzeranității Porții, principii, ca și în Țara Românească și în Moldova, trebuiau confirmați de sultan. Constatăm chiar, în 1571,

că Ştefan Báthori fusese desemnat de Poartă înainte de a fi ales de Dietă. Ştefan Báthori este al treilea din neamul lui care urcă pe tronul transilvan, şi vor mai fi încă patru după el. Să reţinem din domnia lui că a încercat să frâneze decăderea catolicismului (între altele, i-a adus pe iezuiţi în Transilvania) şi – fapt excepţional – că a fost ales şi rege al Poloniei (1576), rămânând acolo până la moartea sa, în 1586, ceea ce a dus la un anume dezinteres în ce priveşte principatul.

După moartea lui Soliman Magnificul (1566), pe tronul otoman se succedă o serie de sultani mediocri, care, în plus, sunt confruntaţi cu mari dificultăţi la graniţa estică a împărăţiei: războaie cu persanii, aflaţi într-o epocă de grandoare sub domnia lui Şah-Abbas. Profitând de aceste împrejurări, noul împărat Rudolf II Habsburg (încoronat în 1576), îndemnat şi de papa, se hotărăşte să iniţieze o nouă încercare de alungare a turcilor din Europa şi caută să realizeze o mare coaliţie, cu Spania, Veneţia, alte ducate italiene, eventual Polonia şi, în orice caz, cu ţările din linia întâi care erau tocmai Transilvania, Moldova şi Ţara Românească.

Acesta este contextul internaţional în care apare la noi figura fulgurantă a lui Mihai Viteazul.

Mihai Viteazul şi vitejii lui

S-au spus şi se spun prea multe despre Mihai Viteazul. În jurul lui, s-a născut o legendă în care nu se mai poate deosebi adevărul istoric de elementele adăugate de-a lungul

timpului. Că a fost un căpitan strălucit şi un geniu politic sunt lucruri incontestabile. Victoriile lui asupra turcilor au avut ecou până departe (regele Franței, Henric IV, scria ambasadorului său la Constantinopol ca să ceară informații asupra valahului). În țările balcanice, printre greci, bulgari, sârbi au apărut cântece populare despre faptele de arme ale lui Mihai Viteazul. Dar, lucru paradoxal, la noi în țară nu a fost iubit. De ce? Fiindcă acest viteaz a vrut mai întâi să-şi adune o armată puternică, iar rezultatul eforturilor sale militare a fost o gravă înrăutățire a stării țăranilor. În vremea sa, sfârşitul veacului al XVI-lea, nu mai puteai constitui o armată din țărani, odată ce apăruseră tunurile şi puştile. Aveai deci nevoie de lefegii, adică de mercenari care să ştie să mânuiască armele de foc. Iar acest fenomen nu se petrece numai la noi, ci şi în Occident.

Un singur exemplu: în 1525, Francisc I al Franței se luptă cu Carol Quintul, rege al Spaniei – devenit şi împărat. Bătălia se dă între Spania, care de-acum posedă colonii în America de Sud şi primeşte an de an zeci de corăbii încărcate cu aur şi argint, şi regatul Franței, care e cel mai populat şi mai închegat din Europa. La bătălia de la Pavia, unde este făcut prizonier Francisc I, se înfruntă 25 000 de oameni de partea franceză cu 25 000 de cea spaniolă. E interesant de ştiut ce sunt aceşti participanți la bătălie. Avem de-a face cu de-abia 5 000 de cavaleri francezi şi 5 000 de spanioli, dar spaniolii au 20 000 de lefegii, de mercenari germani, iar francezii 20 000 de mercenari elvețieni. Aşa încât s-a putut spune, mai în glumă, mai în serios, că bătălia de la Pavia a fost un fel de răfuială între mercenarii germani şi mercenarii elvețieni.

Mihai Viteazul şi-a purtat războaiele cu boierii din jurul lui, cu cetele pe care aceşti boieri le-au putut aduna de pe anumite moşii, cu câţiva moşneni, dar mai cu seamă, din păcate, cu lefegii străini, iar aceştia costau scump. Avem păstrate toate statele de plată, ştim exact cine au fost. Ştim câţi mercenari sârbi, albanezi, unguri sau secui a avut Mihai Viteazul.

Despre Mihai Viteazul am spus deja că era considerat copil din flori al lui Pătraşcu cel Bun. Dar e foarte interesant de ştiut – lucrul a fost demonstrat de curând de mai mulţi istorici, cu argumente convingătoare – că mama lui era o Cantacuzină, adică o coborâtoare din vestita familie bizantină care a dat doi împăraţi în veacul al XIV-lea şi care se număra printre marile familii nobile ale Bizanţului. Decăzuţi, după cucerirea Constantinopolului de către turci, ascunşi timp de două-trei generaţii, reapar la începutul veacului al XVI-lea la Constantinopol; în special un personaj extraordinar, Mihail Cantacuzino, poreclit Şaitanoglu sau Şeitanoglu, adică, în turceşte, „fiul Satanei". Se zice că mama lui Mihai Viteazul ar fi fost sora lui Şeitanoglu. În orice caz, e aproape sigur acum, după documente recent descoperite, că a fost o Cantacuzină venită să facă mare negoţ în Ţara Românească, iar cu banii şi insistenţele rudelor ei pe lângă marele-vizir a fost ales Mihai domn.

La sfârşitul veacului al XVI-lea, domnul nu mai era ales de boieri. Intervenea şi sultanul dacă voia, aşa încât Mihai Viteazul este oarecum, la început, un om al acestor greci de la Constantinopol şi al sultanului, dar, fiind ambițios şi mare strateg, a vrut imediat să poarte război. Reamintesc conjunctura internațională în momentul acela: o perioadă de criză la Constantinopol, cu lupte în Asia şi cu succesiuni la tron nu prea bine stabilite; şi, în acelaşi timp, de partea creştinilor, un împărat la Praga (Praga era atunci reşedința împăratului) care hotărăşte să reia ostilitățile împotriva turcilor şi trimite de-acum mesageri pe lângă principele Transilvaniei, care era iar un Báthori, Sigismund Báthori, şi pe lângă cei doi voievozi din Țara Românească şi din Moldova (în Moldova, Aron zis Tiranul, în Țara Românească, Mihai) pentru a-i convinge să facă o coaliție împreună cu el şi să plece la război. Epopeea lui Mihai Viteazul începe într-un context european în care împăratul hotărăşte să inițieze o cruciadă, cu bani şi de la papa, împotriva otomanilor.

Campaniile lui Mihai Viteazul nu reprezintă aşadar un act nesăbuit, al lui şi al boierilor lui, pentru a scăpa de asuprirea turcilor. Nu e mai puțin adevărat însă că această apăsare devenise din ce în ce mai grea. Împărăția turcă a ajuns la un maximum de extindere teritorială şi începe să sărăcească. E un fenomen economic dovedit acum. De pildă, asprul turcesc îşi pierde din valoare, în termeni moderni se devalorizează. Rezultatul este că sultanul cere un bir din ce în ce mai mare (haraciul), înzecit,

însutit, în Țara Românească și-n Moldova. Consecința socială e că țăranii trebuie să plătească impozite (cum zicem astăzi) atât de ridicate, încât nu le mai rămâne nimic din recoltă. Au ajuns la sapă de lemn și, ca să poată trăi, mulți dintre țăranii liberi, moșneni și răzeși, preferă să fie șerbi ai unui boier pentru a nu mai plăti ei birul și pentru a avea pe cineva care să-i protejeze. Vedem deci în veacul al XVI-lea cum începe un fenomen foarte dureros, anume că dintre țăranii liberi tot mai mulți devin șerbi ai marilor boieri. Dar și marii boieri sărăcesc și vor să scape de turci, ei fiind răspunzători de strângerea birului. Războiul purtat de Mihai Viteazul nu poate fi desprins de contextul internațional și de marile greutăți economice care cereau eliberarea de sub jugul otoman.

Înainte de a începe lupta împotriva turcilor, Mihai, din îndemnul împăratului, trebuie să încheie un tratat cu principele Transilvaniei. Tratatul din 1595 ni se poate părea astăzi umilitor, în sensul că principele Transilvaniei, acest Sigismund Báthori, un tânăr megaloman, nepot al regelui Ștefan Báthori, care-și zicea și el crai, adică rege, a vrut să fie principe peste cele trei voievodate românești; și, prin urmare, atât munteanul, cât și moldoveanul, când și-au trimis boierii să iscălească tratatul cu Sigismund Báthori, au semnat de fapt un tratat de vasalitate, e clar. Principele Sigismund Báthori devine principe și în Transilvania, și în Moldova, și în Țara Românească, voievozii acestor două ținuturi fiind vasalii lui. S-a zis: cum se poate ca boierii noștri trimiși de Mihai Viteazul să fi semnat așa ceva? L-au trădat pe Vodă! Sau n-au știut ce iscăleau! Nicidecum. Au semnat, pentru că aveau și ei interesul s-o

facă. Erau doisprezece mari boieri, mitropolitul şi doi episcopi. Interesul mitropolitului şi al episcopilor era legat de faptul că principele Transilvaniei a dat mitropolitului Munteniei jurisdicţie şi asupra ortodocşilor din Transilvania. Boierii, la rândul lor, au cerut în acest tratat ca voievodul lor să nu-i mai „taie“ (decapiteze) fără învoirea principelui Transilvaniei – exact ceea ce doriseră *maiores terrae*, mai-marii ţării, din 1247, înainte de descălecat, când cereau regelui Ungariei să nu poată fi „tăiaţi“ de vasalul regelui fără a avea dreptul de a merge în apel la Curtea regelui. Tratatul mai prevedea că puterea, zicem azi „puterea executivă“, trebuia exercitată de voievod împreună cu cei doisprezece mari dregători din Sfat.

Clerul şi boierii au avut deci interes în iscălirea acestui tratat, iar Mihai Viteazul nu a avut altceva de făcut decât să accepte, fiindcă avea nevoie şi de ajutorul financiar al lui Báthori şi de ajutorul lui militar. Abia semnat acest tratat, a şi început războiul, turcii trecând Dunărea, având în fruntea lor pe cel mai vestit căpitan al lor, Sinan paşa. Atunci are loc faimoasa bătălie de la Călugăreni, din 13/23 august 1595*, la jumătatea drumului dintre Giurgiu şi Bucureşti. Românii, deocamdată, s-au găsit singuri. A fost

* Din 1582, la îndemnul Papei Grigore XIII, în Apus, calendarul iulian (de la Iulius Caesar), care cu vremea adusese o întârziere de 10 zile faţă de timpul astronomic, a fost înlocuit cu calendarul gregorian. S-au adăugat atunci 10 zile faţă de calendarul iulian, apoi după 1700, 11 zile, după 1800, 12 zile, după 1900, 13 zile. Bisericile din răsărit, în general, n-au urmat reforma, unele nici azi (la ruşi sau la sârbi, de pildă). Noi am adoptat calendarul gregorian în 1924. (Cel care scrie aceste rânduri e destul de vârstnic ca să fi trăit evenimentul când era copil!)

o victorie, dar, ca şi la Rovine, o victorie care nu alunga duşmanul din ţară. Armata turcă nu era complet distrusă şi nu s-a retras peste Dunăre, astfel încât Mihai Viteazul e hotărât să se tragă către munte şi să aştepte ajutorul lui Sigismund. Sigismund Báthori vine cu ajutor, şi de-acum amândoi pornesc la luptă, cu forţe oarecum egale, şi reuşesc să-l alunge pe turc peste Dunăre. Bineînţeles că Sigismund, în Occident, şi-a atribuit tot meritul acestei victorii. S-a întors la el în Transilvania, acceptând însă, la cererea lui Mihai, ameliorări în tratatul cu Ţara Românească, renunţând de pildă la controlul vistieriei ţării.

În anul următor însă, turcii reiau ofensiva, de astă dată direct către centrul Ungariei, obţinând în toamna 1596 o victorie asupra armatelor imperiale, ceea ce-i sileşte pe austrieci să facă momentan pace cu turcii. Acelaşi lucru reuşeşte să-l facă şi Mihai, care e recunoscut din nou de sultan ca domn al Ţării Româneşti, în schimbul plăţii haraciului. Dar, în acelaşi timp, semnează un tratat cu împăratul (1598), de astă dată direct, nu prin intermediul lui Sigismund Báthori. Megaloman, caracter instabil, Sigismund Báthori abdică din cauza conflictelor cu marea nobilime din Transilvania. În locul lui Sigismund vine un văr de-ai lui, cardinalul Andrei Bâthori, care nu mai urmează aceeaşi politică, nu mai vrea să facă alianţă cu împăratul Rudolf, Ţara Românească şi Moldova. El este prieten cu polonii, iar polonii doresc în momentul acela pace cu turcii, pentru a purta război în altă parte, împotriva germanilor sau a ruşilor. Aşadar, polonii fac pace cu turcii şi-l alungă din Moldova pe aliatul lui Mihai, Ştefan Răzvan (alt bastard, fiul unei ţigănci, răspunzătoare, probabil, de introducerea la noi a acestei porecle iraniene,

Rezvan, echivalentul Arhanghelului Gabriel!), şi-l impun în Moldova pe Ieremia Movilă, care este un fel de client al regelui Poloniei. De aceea, Mihai trece munţii (octombrie 1599) şi îl învinge pe Andrei Báthori la Şelimbăr, lângă Sibiu. E de remarcat că aceia care i-au tăiat capul lui Andrei Báthori au fost secui. Deschid iar o paranteză. E, repet, o greşeală să privim trecutul din perspectiva prezentului. Dacă acum conflictele au, în mare parte, cauze etnice, pe atunci conflictele aveau mai curând cauze sociale (şerbii împotriva boierilor sau a nobililor etc.) sau religioase. Or, după cum am spus, de când a apărut mişcarea protestantă, toată Europa catolică e un vast câmp de luptă între catolici şi protestanţi. În cazul de faţă, secuii au trecut în mare măsură la calvinism, iar noul lor principe e catolic, în plus şi înalt prelat, cardinal. Dar mai cu seamă – mai cu seamă! – motivul de îndârjire a secuilor împotriva lui Ştefan Báthori e că, abia suit în scaun, restabileşte grele impozite pe care predecesorul său le suprimase. Iată de ce aceşti ţărani secui sunt de partea lui Mihai şi contra lui Báthori.

Uciderea acestuia, în orice caz, nu fusese ordonată de Mihai. Cronica spune că, văzând capul însângerat al lui Báthori pe care secuii îl aduceau triumfători, Mihai ar fi exclamat: „Sărmanul popă!“

Mihai stăpân pe Transilvania şi Moldova

Când Mihai Viteazul cucereşte Transilvania, bineînţeles că îi favorizează pe ortodocşii români, în special preoţimea, dar nu a avut vreme să ducă prea departe

această favoare. Pentru a putea guverna provincia, avea nevoie de sprijinul Dietei, dominată de nobilimea maghiară. A trebuit chiar să ia măsuri împotriva țăranilor care se revoltaseră. Când va intra în triumf la Alba Iulia, Dieta îi va recunoaşte calitatea de *locum tenens* al împăratului (cel care ține locul împăratului), dar Mihai, în diplomele sale româneşti (*recte* slavone), şi-a zis Domn al Țării Româneşti şi al Transilvaniei. Cum ar fi evoluat lucrurile dacă stăpânirea lui Mihai ar fi durat e greu de imaginat. Fapt e că a fost sfătuit şi de boierimea munteană, care se simțea probabil mai la adăpost în Ardeal şi a început să râvnească la bunuri şi privilegii de care se bucurau grofii unguri, ceea ce va fi mai apoi unul dintre principalele motive de ostilitate a nobilimii maghiare. În timpul scurtei sale domnii în Transilvania, Mihai a desfăşurat o foarte subtilă politică de echilibru între diversele forțe şi tendințe. Se poate distinge o apropiere față de instanțele catolice şi, între protestanți, o preferință pentru luteranism față de calvinism.

Lucrurile însă se precipită. Îngrijorat de veştile pe care le avea despre un plan al Poloniei de a-l răsturna în însăşi țara lui, în Țara Românească, pentru a-l instala pe un frate al domnului Moldovei, pe Simion Movilă, trece repede munții în Moldova (mai 1600) şi-l alungă de-acolo pe Ieremia Movilă. Timp de câteva luni, Mihai Viteazul este stăpân şi pe Moldova; iar pe monedele lui scrie că-i Voievod al Munteniei, al Transilvaniei şi al Moldovei. Primul moment când se află uniți toți românii sub acelaşi sceptru.

Momentul a fost efemer. Magnații unguri au început să se răzvrătească, polonii au intrat în forță în Moldova

(conduşi de un personaj ilustru al istoriei lor, cancelarul Jan Zamoyski) şi au izgonit garnizoana pe care o lăsase Mihai, aşa că după câteva luni Mihai pierde Moldova. Totodată, într-o luptă nefericită, la Mirăslău (septembrie 1600), va pierde şi Transilvania. Şi iată că în toamna lui 1600 Mihai Viteazul nu mai este domn nici în Ţara Românească, căci polonii au pătruns şi acolo şi l-au pus în scaun pe Simion Movilă. Mihai face atunci un demers disperat: se duce la Praga la împărat, ca să-l convingă că e cel mai capabil de a fi aliatul lui.

De atunci avem imaginea lui Mihai Viteazul – s-a aflat la palatul lui Rudolf II un pictor renumit care a vrut să reprezinte o alegorie în care regele Cresus din legenda greacă îşi împarte averile, dar acest „Cresus" este împăratul Rudolf II, iar lângă el vedem, în zale, un personaj despre care ştim că este Mihai Viteazul, alături de fiica lui, Florica, o frumuseţe de fată, pe care-o adusese cu el la Praga. Împăratul îi promite că-l va ajuta din nou şi ordonă generalului armatei sale imperiale, un albanez, Gheorghe Basta, să facă alianţă cu Mihai Viteazul şi să recucerească Transilvania de la unguri, care-l rechemaseră pe Sigismund Báthori. Se dă o nouă bătălie, la Gorăslău (3 august 1601), unde Basta şi Mihai Viteazul sunt învingători, dar Basta hotărăşte să-l ucidă pe Mihai Viteazul, sub cuvânt că Mihai Viteazul nu acceptă viitorul său plan de bătălie.

Basta voia probabil pentru el voievodatul Transilvaniei. În orice caz, prin înşelăciune, câteva zile mai târziu (19 august 1601), îl cheamă pe Mihai Viteazul în cortul său, iar dincolo de cort se găsesc ascunşi mercenari valoni. Aceştia-l ucid pe Mihai Viteazul, care se apără cu sabia (era

stângaci), dar cade străpuns de mai multe sulițe. Să fi fost și împăratul înțeles să-l suprime pe Mihai, considerându-l prea ambițios și temându-se că risca să zădărnicească planul habsburgic de a anexa Transilvania? Nu e clar.

Capul lui Mihai Viteazul este adus în țară pe ascuns de unul dintre boierii săi, care se pare că îi era frate vitreg: Radu Florescu. Frații Buzești, desăvârșiți viteji între boierii mari ai Țării Românești, alungaseră între timp din scaun pe Simion Movilă. Iată sfârșitul tragic al lui Mihai Viteazul.

Dar nu s-a isprăvit încă lupta împotriva otomanilor. Succesorul lui Mihai Viteazul, Radu Șerban (1602–1610), care și-a zis Radu Șerban Basarab pentru că se trăgea dintr-o soră a lui Neagoe Basarab, se luptă și el alături de imperiali împotriva turcilor, cu succes, timp de câțiva ani. Atunci a avut loc acel episod vrednic de legendă, când marele-stolnic Stroe Buzescu, trimis cu un corp de oaste să oprească o năvală a tătarilor, îl provoacă pe hanul tătar la luptă și, după un duel ca-n povești între cei doi, îl răpune pe tătar, iar năvălitorii o iau la fugă. Dar și Buzescu e grav rănit. Dus la Brașov (vă închipuiți în ce condiții la vremea aceea!, pe cărări în munți și în păduri – calea obișnuită era Valea Neajlovului), moare acolo, căci doctorii erau pe-atunci neputincioși în fața rănilor infectate.

Iată un lucru la prima vedere surprinzător: multă vreme, Radu Șerban a rămas mai prezent decât Mihai Viteazul în memoria populară. Iarăși, trebuie să ne situăm în contextul istoric. Mihai Viteazul nu a fost popular. În 1595, dăduse o lege, care s-a numit „legătura lui Mihai“, după care țăranii nu mai puteau să fugă de pe o moșie pe alta, ci trebuiau să rămână acolo unde erau, cu alte cuvinte

i-a legat de pământ pe ţărani; mai precis, măsura îi privea, în primul rând, pe stăpânii ai căror şerbi fugiseră de pe moşia lor, interzicându-le de a mai încerca să-i găsească la alt stăpân şi să-i recupereze. Măsura avea un scop exclusiv economic şi fiscal. Mai trebuie adăugat că Mihai a favorizat extinderea marilor moşii boiereşti în dauna ţărănimii libere, el însuşi – atât în timpul când a ocupat înalte dregătorii, cât şi ca domn – cumpărând zeci de sate. De aceea n-a fost iubit Mihai. Aici este şi o explicaţie pentru care în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea foarte puţin se vorbeşte despre Mihai Viteazul la noi. A trebuit să vină Nicolae Bălcescu, în veacul al XIX-lea, pentru a redescoperi figura voievodului.

IV. Ev Mediu prelungit în țările române

Privire asupra Transilvaniei în secolul al XVII-lea

După episodul Mihai Viteazul, luptele, cum am văzut, continuă, dar nu numai între turci și imperiali, ci și între diversele partide maghiare, unele fiind sprijinite de austrieci, altele căutând ajutor la Poartă. Cu toate acestea, în perioada când turcii sunt mai puțin prezenți în Europa, câțiva principi transilvani reușesc să se mențină mai multă vreme la putere, ba unii chiar să se amestece în politica Europei Centrale și Occidentale. Dintre familiile de magnați unguri care au dat atunci principi Transilvaniei, merită reținute cel puțin trei nume: Báthori (pe care l-am întâlnit deja), Bethlen și Rákóczi. În Războiul de Treizeci de Ani (care începe în 1618 în Cehia ca un război între catolici, susținuți de împărat, și principii protestanți, și se termină abia în 1648 după intervenția Franței catolice de partea protestanților – pentru a pune frâu puterii Habsburgilor în Germania), Gabriel Bethlen, care domnește șaisprezece ani, va juca un rol important, astfel încât Transilvania a apărut atunci occidentalilor ca o țară de oarecare însemnătate politică. Între timp însă, românii, chiar când participă ca ostași, rămân în umbră, având doar dreptul să-și păstreze credința ortodoxă, dar nu să și participe la viața

politică, în afară de puţini dintre ei, integraţi nobilimii maghiare.

Din familia Rákóczi, Gheorghe I şi Gheorghe II domnesc succesiv între 1630 şi 1660, iar ambii întreţin raporturi strânse cu voievozii din Ţara Românească şi Moldova; sub Gheorghe Rákóczi II, în 1659, are loc chiar o scurtă şi ultimă încercare de răzvrătire împotriva turcilor, la care participă şi Mihnea III Radu în Ţara Românească şi Constantin Şerban în Moldova. Turcii restabilesc grabnic situaţia, schimbând domnii în toate cele trei ţări române.

Asediul Vienei în 1683 şi urmările sale. Pacea de la Karlowitz (1699)

La sfârşitul secolului, are însă loc un eveniment cu urmări cu totul neprevăzute: într-un ultim elan de agresivitate, turcii, în 1683, sub impulsul unui mare-vizir din dinastia albaneză Köprülü, pornesc o mare ofensivă împotriva Habsburgilor şi împresoară Viena. (Armatei turceşti au trebuit să i se alăture, în silă, şi domnii Ţării Româneşti şi Moldovei, Şerban Cantacuzino şi Gheorghe Duca.) După ce a intervenit însă în luptă regele Poloniei Jan Sobieski, turcii au fost înfrânţi, s-au retras de la Viena şi, încetul cu încetul, austriecii, aliaţi cu polonii şi veneţienii, mai târziu şi ruşii, pornesc o lungă contraofensivă – războiul ţine şaisprezece ani! – cu continue succese de partea imperialilor, iar, în cele din urmă, în 1699, se încheie Pacea la Karlowitz (pe sârbeşte Sremski Karlovci).

Principalul negociator al acestei păci a fost Alexandru Mavrocordat, mare-dragoman al Porții, ajuns un fel de viceministru de externe. Prin legăturile sale cu ambasadorii străini de la Constantinopol, devenise un personaj de anvergură europeană, îndrăznea să poarte corespondență cu împăratul (care de altfel l-a făcut „conte al Sfântului Imperiu", titlu foarte râvnit în toată Europa). Mavrocordat reuşeşte să-i convingă pe imperiali că turcii vor pace, pe turci că imperialii vor pace, şi, în cele din urmă, se semnează Tratatul de la Karlowitz, dezastruos pentru turci: Veneția păstrează Moreea (Peloponezul) şi o parte din coasta dalmată; Polonia, Pocuția şi o parte din Ucraina; Rusia, Azovul; iar austriecii capătă toată Ungaria, Slovenia, o parte din Croația şi din Serbia, şi toată Transilvania – după lungi tratative directe cu „stările" din principat.

Şi, fiindcă de mai mulți ani în centrul atenției se află gravele evenimente din fosta Iugoslavie (în urmă, drama din provincia Kosovo şi intervenția Europei Occidentale şi a Americii prin NATO), vreau să semnalez un fapt de excepțională dimensiune petrecut în cursul acelui război, acum trei sute de ani: la un moment, armatele austriece, care înaintaseră prea departe în Balcani, au fost silite de o contraofensivă turcă să dea îndărăt cu câteva zeci de kilometri. Atunci – suntem în 1690 – sârbii, care se încumetaseră să ajute armatele imperiale, s-au temut de răzbunarea turcilor şi, în frunte cu patriarhul lor, Arsenie, au părăsit cu sutele de mii căminele lor de veacuri, pentru a se pune la adăpostul graniței austriece. Această uriaşă deplasare a rămas cunoscută la sârbi cu numele de „Marea migrație". Aprecierile numerice variază între 200 000 şi

500 000 de oameni. Singura cifră mai precisă dă 37 000 de familii. Or, o zadruga sârbească în acele vremi n-avea, ca o familie modernă, cu bunici şi copii cu tot, vreo cinci-şase membri, ci mai curând zece-cincisprezece, ceea ce mă face să înclin mai curând către cifra de cinci sute de mii (care corespunde probabil cu populaţia Munteniei întregi pe vremea aceea). Atunci s-au golit mai tot Kosovo şi cea mai mare parte a Serbiei medievale. Austriecii i-au colonizat pe aceşti refugiaţi, parte în Banat, parte în Voivodina, parte în Croaţia, în regiunea care s-a numit mai târziu Krajna. Aici se află originea multora dintre conflictele de azi.

„Unirea" cu Roma

De prin anii 1690, se petrece şi în Transilvania o schimbare de importanţă majoră: începând de-acum, „stăpânul" e la Viena. Ţelul urmărit de Rudolf II cu o sută de ani în urmă, pe vremea lui Mihai Viteazul, este atins abia acum. Iată ce lungi pot fi scadenţele în istorie!

Bineînţeles, austriecii nu puteau impune schimbări radicale în noua provincie. Exista o Dietă în care domina nobilimea maghiară, şi de asemeni cu greu s-ar fi putut atinge de privilegiile seculare ale saşilor şi secuilor. Dar împăratul Leopold, care era un catolic convins şi militant, s-a gândit că în Transilvania, unde protestanţii – aparţinând celor trei confesiuni: calvinistă, luterană şi unitariană – erau de acum majoritari, singurul mijloc de a avea din nou o majoritate catolică era de a-i aduce pe românii ortodocşi sub obedienţa papei. După trei ani de dificile

negocieri cu mitropolitul Atanasie, s-a ajuns, în 1701, la acceptarea de către Biserica română transilvană a punctelor Unirii stabilite la Florența în 1439, în schimbul făgăduirii, pentru preoțimea ortodoxă, a unor privilegii egale cu ale preoților catolici. Iezuiții jucaseră un rol esențial în negocieri.

De atunci îi întâlnim în Transilvania pe cei ce s-au numit *uniații*. La început, toată Biserica a trecut la uniatism. Cu trecerea anilor, s-a constatat însă că stăpânirea austriacă nu-și respecta toate angajamentele, fiindcă nu îndrăznea să treacă peste rezistența îndârjită a „Uniunii celor Trei Națiuni". Într-adevăr, toată politica Habsburgilor – nu numai actul Unirii ortodocșilor – s-a izbit atunci în Transilvania de o violentă opoziție din partea nobilimii maghiare, majoritar protestantă, și nu numai a nobilimii. S-a ajuns astfel la o adevărată răscoală populară condusă de principele Francisc Rákóczi II și care a luat o mare extindere, fiind sprijinită de Franța lui Ludovic XIV, pe atunci în război cu Casa de Austria (Războiul de Succesiune la coroana Spaniei, care s-a sfârșit prin urcarea pe tronul Spaniei a dinastiei franceze Bourbon, care mai domnește și azi). Revolta lui Rákóczi a ținut din 1703 până în 1711 și a fost foarte populară, mai cu seamă printre secui, inspirând poeme și un marș rămas celebru (reluat de compozitorul francez Berlioz în lucrarea *Damnațiunea lui Faust*). În 1711, majoritatea nobilimii maghiare s-a împăcat cu Habsburgii, Rákóczi însă s-a exilat, urmat de un grup de partizani fideli, și a murit în exil.

Au fost și români printre partizanii lui Rákóczi, în special dintre cei ostili Unirii cu Roma. Mai găsim și azi familii ardelene purtând patronimul Curuțiu. *Curuți* (< magh. *kuruc*) era numele luptătorilor din partida lui Rákóczi.

Când românii au văzut că nu erau respectate făgăduielile făcute în momentul Unirii, o parte din preoțime, în cele din urmă peste jumătate din Biserică – îndemnați și de frații din Țara Românească și Moldova și de insistente misiuni ale Bisericii ruse – au revenit la ortodoxie, cu toate măsurile de o cumplită brutalitate pe care le luau autoritățile pentru a opri acest proces. (Faptul că atunci armata austriacă a dărâmat biserici și a tras cu tunul în sate nu justifică măsurile de prigoană pe care le-au luat comuniștii *români*, două veacuri mai târziu, pentru a-i sili pe uniți să se lepede de credința lor, revenind la ortodoxie. Cu aplicarea la nesfârșit a legii antice „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte", nu se va înainta niciodată către civilizație.)

Existau de-atunci în Transilvania două Biserici, aproape egale: Biserica unită (sau uniată, sau greco-catolică) și Biserica ortodoxă. Cea din urmă nu mai avea însă mitropolit (depindea de un mitropolit sârb), iar uniații se găseau într-o situație mai favorabilă decât ortodocșii. Pentru a fi cu desăvârșire imparțiali, trebuie să recunoaștem că, deși s-au exercitat presiuni revoltătoare asupra Bisericii ortodoxe ca să treacă la „uniatism", rezultatele, pentru românime, ale Unirii cu Roma au fost benefice. Câteva zeci de ani mai târziu, un episcop unit, Inochentie Micu-Klein, care se luptase pentru a obține într-adevăr drepturile promise, și în cele din urmă fusese exilat la Roma, a primit totuși, ca o compensație, dreptul de a trimite tineri preoți să studieze la Roma și la Viena. Iar acești tineri, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, se întorc entuziasmați de descoperirea făcută. Mai întâi, mândria de a fi de origine

romană. Tinerii uniați vor aduce, primii, elemente de occidentalizare în țările române. Cei dintâi învățați români care scriu istorie, care fac gramatici, literatură și știință în limba română sunt dar foștii elevi uniați de la Roma și din alte mari centre din Apus. Citez numai câteva nume, pe care le cunoașteți din cărți (în care nu se precizează însă niciodată că erau greco-catolici!): Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu-Klein; ei răspândesc ideea de romanitate, de origine nobilă a neamului, ceea ce va constitui „ideea-forță" care va trezi pasiunea națională la noi.

Putem găsi astăzi un cusur pasiunii lor de atunci: dorința de a afirma originea latină a limbii noastre a produs o vreme excese de „latinizare" a limbii, și în ortografie, și în vocabular, care, îndepărtându-se, până la caricatură, de graiul popular, risca să sape o prăpastie între masa populară și cei școliți și să producă o limbă artificială, inaptă creației literare autentice. Din fericire, cu vremea, a învins bunul-simț, iar excesele „școlii latiniste" s-au șters.

Marea răscoală din 1784

Între timp, situația țăranilor români, indiferent că erau ortodocși sau uniți, continua să fie jalnică și se va ajunge în 1784 la o mare răscoală țărănească împotriva clasei maghiare dominatoare, răscoală condusă de trei țărani mai cu vază, porecliți Horia, Cloșca și Crișan. Horia, cel mai îndrăzneț, s-a dus de mai multe ori la împărat (Iosif II,

fiul Mariei Tereza, care trecea drept un suveran luminat – se crease tocmai expresia „despot luminat") şi a crezut în asigurările primite privind soarta iobagilor. Când Horia a văzut că aceste făgăduieli nu erau respectate, a ridicat steagul revoltei şi a început o răscoală pe scară mare a țărănimii, cu atacuri împotriva conacelor grofilor unguri. Mişcarea a fost înăbuşită în sânge de armata austriacă. Dintre cei trei conducători ai răscoalei, Crişan s-a sinucis în temnița lui, iar ceilalți doi au fost traşi pe roată, pedeapsă groaznică, în care osânditului i se frâng picioarele şi toate oasele cu răngi de fier – în prezența a mii de țărani, ca să vadă cum sunt pedepsiți cei ce îndrăznesc să se ridice împotriva ordinii stabilite. (Guvernator al Transilvaniei, însărcinat cu restabilirea ordinii, era atunci baronul Brukenthal, ale cărui prețioase colecții de artă pot fi şi azi admirate în frumosul său palat de la Sibiu.)

Ne aflăm în ajunul Revoluției Franceze, există de-acum în toată Europa o mişcare liberală şi o presă independentă, astfel încât „revolta valahilor" din imperiu a avut, pentru prima oară, un larg ecou în Europa apuseană.

Aşadar, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, țărănimea română continuă să fie asuprită, dar există acum o intelectualitate, şi la uniați, şi la ortodocşi (care se trezesc stimulați de activitatea Bisericii unite), iar aceşti învățați români încep să trimită la Viena proteste şi cereri de libertate mai mare şi de egalitate pentru români. Intelectualii români trimit împăratului, în 1791, o petiție, rămasă cunoscută sub numele *Supplex Libellus Valachorum*, adică expunerea revendicărilor românilor din Ardeal, revendicări foarte clar exprimate, cu argumente istorice, juridice,

demografice şi care relevă influenţa probabilă a ideilor Revoluţiei Franceze. Acest *Supplex* a rămas fără răspuns favorabil, iar situaţia românilor nu s-a îmbunătăţit decât foarte încet. De pildă, preoţii greco-catolici au căpătat treptat drepturi egale cu cele ale preoţilor protestanţi sau catolici. Apoi, s-au deschis din ce în ce mai multe şcoli, au plecat din ce în ce mai mulţi studenţi în Occident. Nu putem spune că, cu vremea, nu a existat un progres.

Trebuie să ne întoarcem acum – cu aproape două veacuri în urmă – în Ţara Românească şi Moldova, care, sub un control mult mai apăsător din partea Porţii Otomane, cunosc o evoluţie foarte diferită.

Veacul al XVII-lea în Ţara Românească şi Moldova

În veacul al XVII-lea, în Ţara Românească şi Moldova nu mai avem figuri strălucite de conducători de oşti. După Radu Şerban, un singur domn, Mihnea III Radu, în 1658, va îndrăzni pentru câteva luni să se alieze cu Gheorghe Rákóczi II, voievodul Transilvaniei, şi să poarte război cu turcii, însă fără rezultat. De-acum voievozii noştri au înţeles că trebuie să plece capul, nu mai au aproape deloc armată pământeană, ci doar lefegii. Apar însă, în ambele ţări, câteva figuri care au jucat un rol important în cultură: Matei Basarab, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu în Ţara Românească şi Vasile Lupu în Moldova.

Matei îşi zice Basarab, fiindcă este înrudit cu Craioveştii pe linie maternă. Era, de fapt, un Brâncovean; înainte

de a fi domn, i se spunea Aga Matei din Brâncoveni. Este un bun ostaş, domneşte timp de douăzeci şi unu de ani, iar domnia lui a fost liniştită, a clădit multe biserici, a refăcut alte biserici vechi. Spre nenorocirea ţării însă, nu i-a dat pace vecinul lui din Moldova, Vasile Lupu, care era de origine albaneză; tatăl său fusese boierit în Moldova. Şi-a zis Lupu şi s-a prenumit Vasile, fiindcă „Vasilevs" înseamnă rege în greaca bizantină. Era deci ambiţia lui nebunească să reînvie imperiul bizantin. Avea o Curte bogată, foarte pretenţioasă, oarecum de parvenit, însă domnia lui a dat strălucire Moldovei; străinii erau uimiţi văzând ce Curte cu lux occidental, ce podoabe, ce tacâmuri de argint avea voievodul Moldovei. Din păcate, ambiţia l-a făcut să-şi dorească fiul domn în Ţara Românească, pentru ca el să domnească, de fapt, peste ambele principate, şi de aceea cele două principate, deja sleite de puteri, în loc să fie aliate, se bat. Vasile Lupu invadează Ţara Românească de mai multe ori. În bătălia de la Finta (1653), ultima dintre cei doi voievozi, învinge Matei Basarab, acum în vârstă de şaptezeci de ani. În ambele armate luptă mulţi lefegii şi aliaţi străini: poloni de partea muntenilor, cazaci de partea lui Vasile Lupu, care-şi măritase o fiică cu fiul hatmanului cazacilor, Bogdan Hmelniţki.

Mercenarii lui Matei Basarab – în majoritate sârbi – se vor revolta în ultimul an al domniei sale, din pricina lefurilor, ucigând mai mulţi înalţi dregători (între care Ghinea vistierul şi marele-spătar Preda Brâncoveanu, bunicul viitorului domn Constantin Brâncoveanu) şi provocând mari tulburări în toată ţara, dovadă că şi în popor mocneau profunde nemulţumiri împotriva regimului

boieresc. Răzmerița nu va putea fi domolită decât după luni de zile, cu ajutor de la Gheorghe Rákóczi II al Transilvaniei.

Dacă cei doi domni nu mai sunt în măsură să joace un rol politic şi militar în afară, în schimb au o remarcabilă activitate pe plan cultural – şi vor fi urmați în aceeaşi direcție de câțiva dintre succesorii lor, astfel încât veacul al XVII-lea ne apare, retrospectiv, ca un secol de mari prefaceri culturale şi de frumoase realizări artistice.

Avânt cultural în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea

E momentul să facem o pauză în înşirarea evenimentelor, pentru a evoca pe scurt unele aspecte ale vieții culturale.

E clar că la noi există de la începuturi două culturi, cu anumite interpenetrări, însă deosebite: o artă populară cu străvechi rădăcini şi, în paralel, o cultură mai recentă, de origine bizantină, transmisă – nu întotdeauna, dar de cele mai multe ori – prin intermedieri slave, bulgăreşti sau sârbeşti.

În tezaurul popular (costum, țesături, scoarțe, habitat, cântece, legende, poezii), specialiştilor le e foarte greu să stabilească originile, influențele, inovațiile locale... Ce ne vine din moştenirea autohtonă, preromană (s-a observat, de pildă, la croiala iilor că este aceeaşi cu cea pe care ne-o arată Columna Traiană la femeile dace!), ce vine de la aportul mediteranean al coloniştilor romani (e surprinzător cazul acelui descântec românesc *identic* cuvânt cu cuvânt cu un descântec citat de un autor galo-roman tardiv),

ce ne-au adus slavii şi ce le-am dat noi lor – căci în muzică şi port popular, de pildă, ce a dat şi ce a primit fiecare e adesea foarte greu de deosebit.

Alături de acest „stoc" local, ne vin deodată (aparent nu înainte de secolul al XIII-lea) modele bizantino-slave în arhitectură, pictură religioasă, literatură, care, în manifestările culte, ne fac să aparţinem civilizaţiei bizantine în formele ei tardive. Noi le vom imprima curând diferenţieri caracteristice, fie prin creaţie pură, fie prin influenţă apuseană gotică, fie prin trecătoare influenţe turco-arabe (mânăstirea Curtea de Argeş) sau armene (biserica Trei Ierarhi din Iaşi). În Ţara Românească, fidelitatea faţă de modelul clasic bizantin e mai evidentă, model apărut deja pe vremea împăratului Iustinian cu monumentala biserică Sfânta Sofia, prefăcută în moschee, azi muzeu – stil aflat în ruptură totală cu arta greacă antică, al cărui tip nemuritor a rămas Parthenonul de la Atena. Noua artă creştină îşi avea rădăcinile în Syria şi în Iran.

În schimb, în Moldova apare influenţa gotică, admirabil îmbinată cu modelul bizantin sud-dunărean. Şi mai marcată e pecetea gotică la bisericuţele de lemn din Maramureş, care-şi înalţă îndrăzneţele turle de şindrilă spre cer.

În literatură, poezia şi legendele autohtone rămân doar orale până la sfârşitul veacului al XVI-lea, literatura scrisă fiind exclusiv slavonă, fenomen care, în interpretarea mea, are şi implicaţii sociale. Dar iată că apare ceva nou odată cu tiparul şi cu primele traduceri religioase în limba română. Tiparul fusese prima oară introdus în Ţara Românească de un ilustru refugiat muntenegrean. Dar adevăratul

inițiator al tipăriturilor românești va fi diaconul Coresi. Cei precum Coresi și alți editori după el sunt conștienți, și o spun, că scriu pentru toată suflarea românească, pentru toți cei ce vorbesc românește, din Banat și până la Nistru. E una dintre primele dovezi că muntenii, ardelenii și moldovenii, deoarece vorbesc aceeași limbă, se simt un singur neam, care „de la Râm" se trage.

Notați acest aspect, fiindcă nu e subliniat îndeajuns: suntem singura țară mare din Europa a cărei *unitate e exclusiv întemeiată* pe limbă (de altfel, pe vremuri chiar cuvântul limbă era sinonim cu neam sau popor). Mai toate celelalte state europene s-au constituit pe baza unei istorii comune, de cele mai multe ori cu populații de limbi sau dialecte diferite (ca Franța, Spania, Italia, Elveția, Anglia etc.).

Încetul cu încetul, vor apărea scrieri în limba română, religioase mai întâi, istorice mai apoi, opera cronicărească, prin Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, Ion Neculce, fiind mai bogată și mai de calitate în Moldova decât în Țara Românească. În Țara Românească a rămas de cele mai multe ori anonimă, cunoscută numai prin titlul lucrării (*Letopisețul cantacuzinesc*, *Istoria Țării Românești* etc.) – se rețin abia câteva nume, la început Goran din Olănești, spre sfârșit un Radu Popescu, frații Greceanu, care sunt și traducători, la îndemnul lui Șerban Cantacuzino, ai Evangheliilor.

Renașterea, mișcare spirituală și artistică apărută în mai multe țări apusene, dar mai întâi concomitent în Italia (mai precis în Toscana) și în Țările de Jos în veacurile al XIV-lea–al XV-lea, apare tardiv și la noi. Imboldul inițial

venise de la redescoperirea, entuziastă, a culturii greceşti şi romane, redescoperire la care au participat în veacul al XV-lea şi numeroşii învăţaţi greci fugiţi către Apus după căderea Constantinopolului.

La noi, influenţa renascentistă a pătruns prin Ungaria lui Matei Corvin, prin Polonia, adusă de Movileşti şi de tinerii boieri care apucau să studieze la universităţile polone. O oarecare influenţă italiană ne parvine şi prin grecii din insule, de veacuri în legătură cu Italia, sau chiar prin cei de la Constantinopol, de unde o anumită elită îndrăzneşte să-şi trimită odraslele la învăţătură la Universitatea de la Padova, posesiune veneţiană, reputată pentru liberalismul învăţământului, care atrăgea şi protestanţi, şi ortodocşi (acolo studiase Alexandru Mavrocordat, viitorul mare-dragoman). Acolo se va afla, pentru scurtă vreme, şi viitorul mare-stolnic Constantin Cantacuzino, fratele lui Şerban Vodă Cantacuzino.

Un periplu care îl duce şi mai departe, atât în Occident, cât şi în Orient, va face Nicolae Spătarul (căruia îi zicem Milescu după numele luat de fratele său şi urmaşii acestuia, iar „Spătarul" şi-a zis fiindcă fusese scurt timp mare-spătar în Ţara Românească). Bănuit de ambiţii domneşti, fusese însemnat la nas (i s-a zis „Cârnul"), căci tradiţia voia ca un om cu gravă cicatrice să nu poată accede la domnie. Nicolae Spătarul se va retrage în Rusia, unde poliglotul nostru va face o carieră neaşteptată la şcoala slavo-greco-latină înfiinţată de Petru Movilă, şi va inspira atâta încredere ţarului Aleksei Mihailovici, încât îl va trimite în ambasadă în China, cu un întreg alai. Ani de zile va ţine această expediţie. Spătarul se va întoarce fără a-l fi putut

vedea pe împăratul Chinei, fiindcă n-a acceptat, nici în ruptul capului, ceremonia pe care voia să i-o impună protocolul imperial chinez: ar fi trebuit – el, reprezentantul unui suveran ce se considera egal cu împăratul Chinei – să se ploconească în fața acestuia cu capul până la pământ. S-a întors însă cu o relatare despre drumul parcurs prin Siberia și Mongolia și despre moravurile chinezești, care mai e și astăzi unul dintre cele mai prețioase documente asupra Chinei acelor vremuri. În istoriografia rusă, e cunoscut doar cu numele de „Nikolai Spatar" – nicăieri nu e menționat că era român. Onestitatea intelectuală ne silește să spunem că și el, ca și Constantin Cantacuzino, era, cel puțin dinspre tată, de origine greacă.

Efectele Renașterii în Țara Românească și Moldova au rămas puțin vizibile: câteva elemente de ornamentație arhitecturală, mai nimic în pictura bisericească (pictură de șevalet, pictură „civilă" nici nu se practica), probabil o mai profundă influență în orchestrarea muzicală (la noi, ca și la ruși). Influență în literatură nu prea se putea de atunci exercita, atâta vreme cât scrierile în românește se limitau încă la scrieri bisericești sau traduceri de legende venite din Orient, ca *Alexandria* sau *Varlaam și Iosafat*. Dar răspândirea scrisului își croiește încetul cu încetul calea, provocând la domnii Munteniei și Moldovei dorința de a crea centre de învățământ, de unde vor ieși, la sfârșitul secolului al XVII-lea la București și la începutul secolului al XVIII-lea la Iași, vestitele școli domnești – despre care vom mai vorbi.

Influențele renascentiste, mai cu seamă în forma, finală, a artei baroce, vor fi, bineînțeles, mult mai vizibile în Transilvania, atât în arhitectura religioasă, cât şi în arhitectura civilă, şi nu numai în mediile săseşti şi ungureşti, ceea ce era firesc datorită legăturilor cu Occidentul ale Bisericii catolice şi ale celei protestante, ci şi – cu vremea – la români, în special la noile biserici greco-catolice.

A mai intervenit şi alt obstacol în pătrunderea ideilor şi artelor apusene la sud şi răsărit de arcul carpatic: o intervenţie din ce în ce mai apăsătoare a Porţii Otomane în viaţa cotidiană a românilor, pe măsură ce primejdia înaintării austriecilor era mai evidentă. Prezenţa unor occidentali la Curtea voievozilor noştri era prost văzută, iar plecarea coconilor (fiilor) domnului sau a tinerilor boieri la studii în străinătate, practic interzisă. Antonio del Chiaro, secretar italian al lui Constantin Brâncoveanu, va povesti că, îndată după sosirea la Curtea de la Bucureşti a vreunui străin angajat, acesta primea în dar câţiva stânjeni de postav ca să-şi croiască straie ca pământenii, să nu fie văzut umblând afară „îmbrăcat nemţeşte". Iar când, la iniţiativa unui boier Colţea, care fusese ofiţer în armata lui Carol XII al Suediei, s-a clădit un foişor de foc în centrul Bucureştilor (lângă actuala Piaţă a Universităţii şi în faţa spitalului care mai poartă numele de Colţea), turcii au cerut să fie şterse frescele exterioare, în care apăreau uniforme suedeze! În mod paradoxal, *portul şi moravurile în ţările române au fost mai strâns legate de Constantinopol, de la sfârşitul secolului al XVII-lea încolo*, decât în Evul Mediu.

Turcii ne impun domni străini

După cum am mai spus, chiar din veacul al XVI-lea suzeranul otoman începuse să numească domni în Principate, fără învoirea boierilor, adică fără a fi „aleşi de ţară". În veacul al XVII-lea, practica devine curentă. Aşa ajung la domnie câteva dinastii străine, dintre care una, de pildă, se va împământeni foarte repede: Ghiculeştii. În 1658, Gheorghe Ghica, albanez ajuns boier moldovean sub Vasile Lupu, şi el de origine albaneză, e impus boierilor ca domn de marele-vizir Mehmed Köprülü – el însuşi de origine albaneză, însă albanez musulman, pe când Ghica era creştin. Va domni, scurtă vreme, în Moldova şi în Ţara Românească, şi îi va urma fiul său, Grigore I (Grigoraşcu Vodă); vor fi mai mulţi din această familie în veacul următor, în epoca zisă „fanariotă", despre care vom vorbi îndată, şi încă trei în veacul al XIX-lea, când vor fi atât de bine împământeniţi prin căsătoriile lor cu femei din vechea boierime şi prin atitudinea lor patriotică, încât vor fi consideraţi ca „domni pământeni", în opoziţie cu domnii fanarioţi.

Au fost, de asemeni, doi domni Duca, în secolul al XVII-lea, greci de origine obscură, şi doi Rosetti, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, dintr-un neam ilustru la Constantinopol (la noi, li s-a zis un timp Ruset sau Rusăt: Antonie Vodă Ruset). Nu vă mai încarc memoria cu alte nume, dar reţineţi că, în general, în veacul al XVII-lea Poarta îşi permite să numească domni în ţările române fără a mai cere învoirea boierilor, astfel încât începutul perioadei fanariote n-a fost resimţit ca o schimbare de regim.

Înainte de a ajunge la epoca fanariotă, trebuie vorbit despre doi ultimi şi iluştri domni pământeni în Ţara

Românească, Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu, şi despre unul în Moldova, Dimitrie Cantemir.

Şerban Vodă Cantacuzino

Îi spun „pământean“ şi lui Şerban Cantacuzino, fiindcă ilustrul său neam bizantin se asimilase atât de bine în ţara noastră, încât se afla în fruntea partidei boiereşti care lupta pentru a restrânge influenţa familiilor greceşti de curând „aciuate“ în ţara noastră (pe când capul partidei progreceşti era marele boier Gheorghe Băleanu de autentică obârşie românească!). E drept că tatăl lui Şerban Vodă, marele-postelnic Constantin Cantacuzino (nepot de fiu al lui Şeitanoglu), se însurase cu o fată a lui Radu Şerban Basarab, aşa încât fiii lui se simţeau oarecum moştenitori ai vechilor noştri domni.

Constantin postelnicul a fost o frumoasă figură de mare dregător înţelept, preţuit de domni, în special de Matei Basarab. Din nefericire, în 1663, Grigoraşcu Vodă Ghica, venind în scaun, ascultă de unele zvonuri viclene cum că fiii postelnicului râvnesc domnia şi pune să fie sugrumat bătrânul sfetnic. De unde s-a iscat o cruntă duşmănie, de tip *vendetta*, între Cantacuzini şi Ghiculeşti. Iar când ajunge la domnie Şerban Cantacuzino, în 1678, se răzbună cumplit pe boierii partizani ai lui Ghica. (Am şi eu, din partea mamei, un strămoş, Vâlcu Grădişteanu, care a fost tras în ţeapă la mânăstirea Snagov din porunca lui Şerban Cantacuzino – cu toate că era rudă cu el! Iată deci că un domn luminat, ctitor de biserici şi mânăstiri,

putea fi cumplit la mânie; *se mai trăgea în țeapă* la sfârșitul secolului al XVII-lea!... Dar e drept că în toată Europa supraviețuiesc încă moravuri cumplite: un rege strălucit ca Ludovic XIV al Franței folosește metode sălbatice, și în războaiele din Germania, și înlăuntru, contra protestanților.)

Despre Șerban Vodă, se zice că nutrea speranța de a relua lupta împotriva turcilor, dar tocmai în timpul domniei sale (1678–1688) imperiul otoman are o ultimă zvâcnire de agresivitate și ajunge să asedieze Viena, în 1683, episod despre care am vorbit. Șerban Vodă, ca și domnul Moldovei și principele Apafi al Transilvaniei, fusese nevoit să însoțească armata turcă cu mica lui oștire; și s-a zis că trăgea cu tunul cu ghiulele umplute cu paie, ca să nu facă rău creștinilor asediați. Se mai află și azi lângă Viena o cruce de piatră ridicată de el pentru creștinii din armata turcă. Dar suntem încă departe de o luptă fățișă împotriva turcilor. În octombrie 1688, Șerban Vodă moare subit – s-au ivit fel de fel de zvonuri despre moartea lui.

Dintre frații săi, stolnicul Constantin Cantacuzino va fi un mare învățat, cu studii la Padova, iar spătarul Mihai Cantacuzino, după un hagialâc la mânăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, va fi ctitorul mânăstirii de la Sinaia, a cărei construcție în munții împăduriți, la 1 000 de metri altitudine, într-o trecătoare prea puțin umblată pe atunci, a fost, am zice azi, o adevărată performanță. El a clădit de asemenea, la București, spitalul Colțea și biserica din fața acestuia, unde i s-a ridicat, în veacul al XIX-lea, o statuie.

Tot în vremea lui Șerban Cantacuzino are loc și începutul unei revoluții... agricole și alimentare: se introducea

la noi cultura porumbului, plantă descoperită de spanioli cu peste un veac şi jumătate în urmă, în Mexic. Românul constată că făina scoasă din bobul de porumb e aidoma mălaiului de mei din care-şi făcea mămăliga încă din vremea romanilor (e atestat documentar), şi poate chiar dinainte. Meiul a rămas de veacuri cereala de predilecţie a românului, cred, şi din motivul că e cea cu germinaţia cea mai rapidă: dacă-l semeni la 1 mai, îl poţi secera la 15 iunie. Într-o ţară bântuită de năvăliri sălbatice şi de războaie, dacă ai norocul să fie pace în acele şase săptămâni, ai pus deoparte hrana de bază pe tot anul. Dacă năvălesc turcii sau tătarii, îngrămădeşti sacii şi copiii în căruţă şi fugi la munte. Porumbul însă aducea deodată o serie de noi foloase: randamentul la pogon e mai mare, gustul mălaiului e mai bun, iar grăuntele se potriveşte mai bine pentru hrana cailor şi orătăniilor – dar, mai cu seamă, coceanul poate fi pus pe foc şi, chiar uscat, poate hrăni boii toată iarna. De aceea, încet-încet, în tot veacul al XVIII-lea cultura porumbului se întinde în întreaga ţară, până devine, an de an, cultura principală atât în Ardeal, cât şi dincoace de Carpaţi, căci obiceiurile alimentare sunt foarte statornice la un popor. În Ţara Românească, i se va zice porumb (din cauza asemănării ştiuletelui cu pasărea!), în Moldova păpuşoi, iar în Ardeal, cu un nume slav, cucuruz.

Unii autori consideră că introducerea culturii porumbului ar fi una dintre cauzele creşterii populaţiei în ţările române în secolul al XVIII-lea, în ciuda vitregiei vremurilor.

Constantin Brâncoveanu, iscusit om politic, ctitor şi martir

La moartea lui Şerban Cantacuzino, s-au adunat marii boieri ca să aleagă un nou domn – de data asta, n-a intervenit Poarta. Considerând că fiul lui Şerban e încă un copil, boierii îl aleg pe nepotul răposatului domn, pe Constantin Brâncoveanu, om matur şi experimentat, care deţinuse mai multe dregătorii. El a vrut să-şi spună mai întâi, după maică-sa, Cantacuzino-Brâncoveanu, dar tot neamul cantacuzinesc, prea mândru, s-a împotrivit cu indignare, zicând că a vrut să se facă armăsar când era doar catâr! Atunci a urcat cu o generaţie mai sus, a luat numele bunicii (Elina lui Radu Şerban Basarab) şi şi-a zis: Basarab-Brâncoveanu...

Nu voi insista asupra domniei lui Constantin Brâncoveanu, dar e de ştiut că a fost un domn înţelept, şiret totodată, ascunzându-şi acţiunile faţă de turci, austrieci şi ruşi; a căutat, de asemeni, să-şi impună candidaţii în scaunul Moldovei, a fost deci un om ambiţios şi iscusit, şi a domnit douăzeci şi cinci de ani – e ultimul domn din ţările noastre care reuşeşte să rămână în scaun atâta timp. După el, va veni lungul şir de domni fanarioţi, pe care, în general, turcii nu-i vor lăsa în scaun decât vreo doi-trei ani la rând.

În timpul domniei sale, a refăcut multe dintre clădirile şi bisericile înălţate din vechime de neamul său, a construit multe noi monumente şi chiar a „inventat" un stil (cunoscut azi sub numele de „stil brâncovenesc") în care intră, pe lângă vechea tradiţie locală sau balcanică, şi o

anumită influență italiană, adusă bunăoară de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. Mânăstirea Horezu, în Oltenia, sau palatul Mogoşoaia de lângă Bucureşti (frumos restaurat în secolul al XX-lea de prințesa Martha Bibescu, e azi singurul monument civil mai vechi şi mai arătos din raza Bucureştilor) sunt reprezentative pentru stilul brâncovenesc.

A fost deci, din punct de vedere cultural, o domnie de cea mai mare importanță, continuând şi încurajând dezvoltarea unor forme de expresie autohtone – deja sub unchiul său, Şerban Cantacuzino, se începuse traducerea Bibliei în româneşte şi se înființase Şcoala Domnească.

Sfârşitul domniei lui Brâncoveanu, trebuie să recunoaştem, ne mai impresionează şi azi. Turcii l-au bănuit că ar unelti împotriva lor, încercând să se alieze în secret cu austriecii sau cu ruşii. Vom vedea mai jos ce se întâmplă în 1710–1711 în Moldova, când Dimitrie Cantemir trece fățiş de partea lui Petru cel Mare al Rusiei. Brâncoveanu, mai prudent, refuză să participe la această alianță, dar suspiciunea persistă după ce doi veri ai săi, Cantacuzini, trec la ruşi (unde vor da naştere unei spițe de prinți ruşi Cantacuzino). Turcii sunt încredințați că şi Brâncoveanul e de partea apusenilor, în special a austriecilor, odată ce împăratul i-a conferit titlul de „principe al Sfântului Imperiu". El, de fapt, o ştim acum, a dus în mai multe rânduri tratative secrete şi cu țarul Rusiei, şi cu împăratul, dar s-a ferit să facă pasul hotărâtor câtă vreme i s-a părut că turcul e încă prea tare. Ba chiar, în august 1690, a trecut Carpații către Ardeal, alături de principele transilvan proturc Thököly şi i-a învins pe austrieci la Zărneşti, pe

când ginerele lui Şerban Vodă, Constantin Bălăceanu, murea ca general în armata austriacă!

Acum, în 1714, s-a zvonit chiar că unchii săi Cantacuzini, Mihai spătarul şi Constantin stolnicul, îngrijoraţi că Brâncoveanul nu mai asculta de sfaturile lor înţelepte, l-ar fi pârât la Constantinopol. Atunci Poarta, în primăvara lui 1714, trimite la Bucureşti un capugiu* ca să-l aducă la Constantinopol pe Brâncoveanu cu toţi ai lui. Iată în ce stare de slăbiciune se află de-acum Ţara Românească, la numai un veac după faptele de vitejie ale lui Mihai Viteazul şi ale lui Radu Şerban Basarab: e de ajuns să sosească un capugiu turc însoţit doar de câţiva ostaşi, să vină în palatul lui Brâncoveanu, să-i pună pe umăr panglica neagră, semn că este „mazilit", şi să nu mişte nimeni, toată familia lui Brâncoveanu să fie urcată în rădvane şi dusă la Constantinopol – fără nici un semn de împotrivire din partea curtenilor, din partea celor din jurul lor. Episodul e grăitor în privinţa gradului de decădere militară şi politică la care ajunseseră ţările noastre.

Brâncoveanu e dus la Constantinopol, închis în Cetatea celor Şapte Turnuri (Iedikulé), supus la chinuri ca să spună unde-şi ascunde averile – căci se ştia că era foarte bogat –, iar în ziua de 15 august 1714, ziua Adormirii Maicii Domnului, marea sărbătoare creştină, în faţa sultanului, a tuturor vizirilor, paşalelor şi a unor martori străini, este adus Constantin Brâncoveanu, în cămaşă lungă albă, cu cei patru fii ai lui şi cu sfetnicul său cel mai

---

* Capugiul (portar al seraiului din Constantinopol) era însărcinat deseori de sultan cu anumite misiuni în ţările noastre, în special cu mazilirea sau decapitarea domnilor.

apropiat, Ianache Văcărescu. Acolo e călăul, cu securea şi cu un butuc. Cade mai întâi capul lui Văcărescu, apoi vine rândul fiului mai mare al lui Brâncoveanu, urmează cel de-al doilea, apoi al treilea. Fiecăruia la rând i se spune că, dacă trece la islam, dacă „se turceşte", cum se zicea, scapă cu viaţa. Al patrulea, un copil de doisprezece-treisprezece ani, răspunde că vrea să se turcească pentru a scăpa de moarte. Tatăl îl dojeneşte atunci aspru: „Mai bine să mori de o mie de ori decât să te lepezi de credinţă." Cel mic retractează şi spune că va muri şi el creştin, pune gâtul pe butuc, şi cade şi tânărul cap în nisip. După care l-au tăiat şi pe al bătrânului domn. Moartea aceasta cutremurătoare a impresionat întreaga Europă – l-a impresionat şi pe bardul popular care l-a cântat peste veacuri pe „Brâncoveanu Constantin / Boier vechi şi Domn creştin..."

Dimitrie Cantemir, intelectual de talie europeană, dar politician nerealist

Pentru a înţelege instalarea, mai târziu, a regimului fanariot, trebuie să evocăm şi un scurt moment din istoria Moldovei, scurt, dar de însemnătate majoră: domnia lui Dimitrie Cantemir în 1710–1711.

Dimitrie Cantemir era fiul unui voievod ales, Constantin Cantemir, care fusese un simplu ostaş, provenit din răzeşimea moldoveană din Tigheci, la graniţa Bugeacului tătăresc, foarte viteaz; el fusese mai întâi mercenar la polonezi, ajuns la cele mai înalte grade militare, apoi boierit în ţară şi, în cele din urmă, înălţat la domnie de către boierii

moldoveni, la bătrâneţe, în 1685, oarecum accidental, fiindcă nu se putuseră înţelege asupra vreunui candidat coborâtor din foştii domni sau ieşit din marea boierime. Domneşte din 1685 până în 1693 şi, cu toate că a fost atâta vreme în slujba Poloniei, îi ţine piept regelui Jan Sobieski când acesta încearcă să cucerească Moldova (de atunci datează legenda „Sobieski şi plăieşii").

Constantin Cantemir a avut doi fii, care au domnit apoi pe rând, Antioh şi Dimitrie. Acesta din urmă era de o inteligenţă ieşită din comun. Cronicarul povesteşte cum bătrânului domn, *care nu ştia carte*, îi plăcea să-l pună pe copil să-i citească din slovele vechi. Dar, după o străveche rânduială, domnul a trebuit să-l trimită pe tânărul Dimitrie ostatic la Constantinopol, ca garanţie că voievodul nu se va răzvrăti împotriva turcilor; la fel fuseseră ostatici, chiar din veacul al XV-lea, Vlad Ţepeş şi fratele său, Radu cel Frumos. Dimitrie stă ostatic la Constantinopol douăzeci de ani. Învaţă toate limbile vorbite curent acolo la vremea aceea: araba, persana şi turca, bineînţeles; limbile clasice (greaca, latina); greaca modernă; dintre limbile apusene: italiana, germana şi ceva franţuzeşte – astfel că, adăugând româna şi rusa, pe care o va învăţa în exil în Rusia, avem ceea ce se numeşte un adevărat poliglot. Cunoaşte cultura bizantină, fireşte; cunoaşte perfect cultura islamică, trăind în mediul ei (e inventatorul unui mod de transcriere a muzicii turceşti! se mai ştie şi azi în Turcia că notele muzicale turceşti sunt o invenţie a lui „Cantemiroglu", adică a fiului lui Cantemir Vodă tatăl); latina şi greaca antică le cunoaşte temeinic din cărţi; cunoaşte ceva şi din cultura apuseană, căci e citit şi îi frecventează

pe ambasadorii străini: olandez, englez, francez, german... Când a ajuns să fie apreciat la Curtea Otomană, marele-vizir a crezut că el e omul potrivit să fie trimis domn în Moldova, pentru că se zvonea că țarul Petru (căruia i se va spune „cel Mare"), după ce l-a învins pe regele Suediei Carol XII, ilustru căpitan, se pregătea de război împotriva turcilor.

Dar iată că, abia ajuns în scaun la Iaşi, Cantemir caută să ia legătura cu țarul, pentru ca împreună să pornească un război de eliberare de sub dominația turcă. În 1697, în vârstă de douăzeci şi patru de ani, asistase, în rândurile armatei otomane, la înfrângerea de la Zenta în fața imperialilor, înfrângere sfârşită în adevărată derută, de unde Cantemir trăsese concluzia pripită că puterea otomană era definitiv decăzută. Prin emisari de-ai lui, aleşi din mica boierime care-i era mai credincioasă, încheie, în primăvara lui 1711, un tratat cu Petru cel Mare, prin care pune Moldova sub protecția țarului, într-un cuvânt făcea din Moldova o țară vasală Rusiei. Noi, care ştim ce a urmat vreme de trei veacuri, ne dăm seama ce imprudență comitea: dacă ruşii ar fi ieşit învingători atunci, Moldova toată ar fi avut, cu timpul, soarta Ucrainei, a Georgiei sau a Basarabiei, prefăcute în simple provincii sau *gubernii* ale imperiului rus.

Închipuiți-vă că de pe atunci s-au găsit câțiva mari boieri, ca Iordache Rosetti sau Lupu Costache, care au înțeles că politica lui Cantemir era nesocotită, că puterea rusă în plină expansiune reprezenta de acum pentru neatârnarea țării o şi mai mare primejdie decât dominația turcă, şi au făcut tot ce au putut pentru a sabota acțiunea

domnului şi întreaga expediţie. Ţarul Petru soseşte cu armata sa la Iaşi, unde Cantemir a adunat în pripă 20 000 de oameni, nu prea bine pregătiţi, dar iată că aprovizionarea – se folosea atunci cuvântul turcesc *zaherea* – cu care fusese însărcinat marele-vornic Lupu Costache, aprovizionare de altfel greu de adunat într-o ţară bântuită de secetă, nu soseşte. Armata rusă, cu contingentul moldovenesc, coborând pe Valea Prutului, e încercuită de turci la Stănileşti, iar după două zile capitulează – nu învinsă de arme, ci de foame. Ţarul încheie atunci o pace cu vizirul turc – o pace în condiţii relativ uşoare: ruşii cedează doar portul Azov de la Marea Neagră, pe care-l cuceriseră abia de puţini ani. Se zice că ţarul l-a cumpărat pe vizir cu bani grei, ţarina, prezentă, cedând şi toate bijuteriile ei. Important pentru noi e că Dimitrie Cantemir, trădător în ochii turcilor, a putut să se retragă în Rusia cu toată familia lui şi cu vreo 5 000 de moldoveni, boieri, curteni, simpli ostaşi voluntari. Destui dintre ei, nefericiţi pe-acolo, s-au întors după câţiva ani în Moldova – între ei boierul Ion Neculce, viitorul cronicar, de la care aflăm multe despre această mare aventură.

Cantemir a rămas în Rusia până la moartea sa, în 1723, tot nădăjduind că ţarul va relua lupta împotriva otomanilor, ceea ce nu s-a întâmplat atunci. Ţarul l-a ţinut pe Cantemir la mare cinste, făcându-l prinţ rus, sfetnic de taină şi membru în „senatul“ său. De atunci ne-a rămas celebrul portret pe care-l vedeţi în toate cărţile de istorie, unde ne apare fără barbă, în ţinută apuseană, cu armură, perucă franţuzească şi baston de mareşal – căci Petru cel Mare începuse deja în chip autoritar occidentalizarea

Rusiei. La noi, înainte de pribegirea lui, îl vedem pe Cantemir ca pe toţi voievozii noştri, cu barbă, işlic şi caftan... Şi trebuie să ne dăm seama că, fără acea nefericită bătălie de pe Prut şi cei doisprezece ani de pribegie în Rusia, Cantemir n-ar fi lăsat operele care au făcut faima sa în toată Europa, precum *Istoria imperiului otoman* sau *Descrierea Moldovei*, ambele scrise în latineşte (iar ultima destinată Academiei din Berlin, al cărei membru fusese ales). Aşadar, în perspectiva timpului, trebuie să recunoaştem că exilul lui Cantemir a avut urmări pozitive pentru posteritatea sa. Să mai adăugăm şi celebritatea fiului său, Antioh, geniu precoce, care a fost primul poet rus de stil occidental, şi, fiind trimis, tânăr încă, ambasador al Rusiei la Paris, apoi la Londra, a făcut mult pentru faima tatălui său, favorizând publicarea în engleză şi franceză a *Istoriei imperiului otoman* şi intrând în legătură cu cărturari de renume, de pildă, la Paris, cu Voltaire.

Paşalâc, sau ţară autonomă cu domni străini?

Aceste două momente cruciale în desfăşurarea raporturilor noastre cu Poarta Otomană, trădarea lui Dimitrie Cantemir în 1711 şi destituirea şi tăierea capului lui Brâncoveanu în 1714, au avut drept urmare înăsprirea controlului otoman asupra ţărilor române. Nemaiavând încredere în domnii pământeni pe care şi-i alegeau boierii noştri, turcii au hotărât de-acum să numească ei domni, alegându-i dintre marii lor slujitori greci proveniţi din acea oligarhie – aristocraţie a banului şi a naşterii – care se

reconstituise în cartierul Fanar al Constantinopolului. De-atunci începe ceea ce s-a numit la noi în țară „Epoca fanariotă" – de la 1711 în Moldova, de la 1716 în Țara Românească, după ce turcii i-au tăiat și pe succesorul lui Brâncoveanu, pe vărul său Ștefan Cantacuzino, împreună cu tatăl său, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, și cu unchiul său, marele-spătar Mihai Cantacuzino. Dacă-i adevărat că ei uneltiseră căderea Brâncoveanului, atunci au plătit la rândul lor.

Pentru a înțelege mai bine situația Principatelor și dilema care se ridica, trebuie spus în două cuvinte ce era un pașalâc turcesc și ce era un ținut sub protectoratul Porții Otomane. Am văzut cum au căzut rând pe rând țările creștine din jur: două țarate bulgărești, regatul sârb după faimoasa bătălie de la Kosovo, rămășițele imperiului bizantin, în cele din urmă și regatul ungar – toate prefăcute în provincii ale imperiului otoman, guvernate fiecare de un *pașă*, general și guvernator turc, de unde numele de *pașalâc* pe care-l dăm fiecărei mari împărțiri administrative (turcii le numeau mai curând *vilayet*). În aceste pașalâcuri, deci în Grecia, Albania, Bulgaria, Macedonia, Serbia, Bosnia, turcii puteau stabili coloniști turci, puteau clădi moschei, puteau face, prin tot felul de metode, prozelitism musulman – ceea ce a avut urmări durabile, perceptibile și azi în mai multe zone din Balcani: două treimi din Albania, jumătate din Bosnia, o parte din Bulgaria și din Macedonia au fost islamizate, de unde, până azi, conflictele dramatice din Bosnia, din Kosovo etc.

De ce au rămas Țara Românească și Moldova, mai apoi și Transilvania, cu o guvernare autohtonă și n-au fost

transformate în paşalâc şi guvernate direct de administratori turci? Aici istoricii nu sunt toţi de aceeaşi părere – nu există explicaţie unică şi satisfăcătoare. Unii spun că rezistenţa îndârjită a unor voievozi ca Mircea cel Bătrân, Vlad Ţepeş, Ştefan cel Mare sau Petru Rareş e cauza. Alţii, că turcii au înţeles interesul de a avea un fel de „zonă-tampon“ între ei şi regatele ungar şi polon, ţinuturi fără prezenţă militară turcă directă care să îngrijoreze acele două state creştine, dar care, tributare Porţii Otomane şi silite să-i fie credincioase, nu mai prezentau o primejdie pentru Constantinopol. O a treia explicaţie originală a sugerat-o, în perioada interbelică, istoricul Petre P. Panaitescu: turcii ar fi constatat că ţinuturile administrate de ei sărăciseră în scurtă vreme, nemaiputând fi folosite ca surse de aprovizionare a împărăţiei şi în special a Capitalei, Constantinopol. În schimb, ţările române, lăsate în semiindependenţă, în orice caz sub ocârmuire autohtonă, puteau rămâne grânarul Constantinopolului, ceea ce au fost într-adevăr timp de veacuri, Poarta impunând un monopol la export pentru grâne, vite, lemne, miere şi ceară – la preţuri stabilite de ea.

Probabil că toate explicaţiile au un sâmbure de adevăr, dar cred că dorinţa de a avea spre nord o zonă relativ neutră – mai întâi faţă de Ungaria, apoi faţă de Polonia, în sfârşit faţă de Rusia şi Austria – trebuie să fi fost determinantă. S-a adăugat, în epoca fanariotă, un motiv suplimentar, mai puţin evident, şi în orice caz nemărturisit, dar de mare importanţă pentru turci: *domnii fanarioţi trimişi la Bucureşti şi Iaşi erau folosiţi ca informatori* privind cele ce se petreceau în Apus, în Polonia, în Rusia. Prin

cunoaşterea limbilor, prin lectura şi interpretarea ziarelor din Occident, prin negustori şi prin agenţi de-ai lor, domnii fanarioţi au fost, timp de generaţii, *spionii oficiali* ai Porţii privind treburile apusene. Iar când devii informator, tentaţia de a face dublu joc e mare!

Veacul fanarioţilor (1711-1821)

Aşa-numita „epocă fanariotă" a fost foarte hulită în veacul al XIX-lea şi în veacul al XX-lea. Dar trebuie spus că a fost cel mai mic rău dintre relele posibile, fiindcă în momentul când turcii s-au temut că noi am fi putut trece de partea Austriei sau a Rusiei, n-aveam şanse să redevenim independenţi. Puteam ori să fim paşalâc, ori să avem guvernatori greci veniţi de la Constantinopol. A doua variantă era de preferat, cu atât mai mult cu cât primii domni fanarioţi nu au fost răi. Nicolae Mavrocordat avea o bunică muşatină şi se considera os de domn. Tatăl său, vestitul mare-dragoman Alexandru zis Exaporitul, adică „deţinătorul tainelor", un fel de „secretar de stat" (n-avea voie să fie ministru, dar era al doilea în ministerul de externe otoman), era un om de o mare iscusinţă şi inteligenţă, încât el a negociat Tratatul de la Karlowitz, din 1699, prin care turcii părăseau toată Ungaria şi Transilvania, precum şi părţi din Serbia şi Croaţia. Iar turcii nu i-au tăiat capul. Au tăiat capul ministrului turc, dar el a rămas în viaţă, şi amândoi fiii săi, Nicolae şi Ioan, vor deveni voievozi ai Ţării Româneşti şi Moldovei. Soţia sa, Sultana Hristoscoléos, era fiica domniţei Casandra a Moldovei,

strănepoată a lui Ştefan cel Mare. Aceşti Mavrocordaţi s-au considerat deci „os de domn“, nu se aflau ca nişte străini la noi în ţară. Interesant este că toate familiile fanariote care au venit pe urmă, în afară de un fel de nebun care s-a numit Nicolae Mavrogheni (1786–1790), toate aceste familii care au ajuns să dea domni la noi erau înrudite cu Mavrocordaţii, ca şi când ar fi fost „os de domn de gradul doi“, chiar şi Ghiculeştii, care domniseră deja în secolul al XVII-lea, şi cele două familii de origine română, Racoviţă şi Callimachi (Călmaşul). Epoca fanariotă n-a început deci printr-o ruptură totală cu trecutul. Boierii noştri, sau chiar poporul, nu au simţit o schimbare de regim. Cu vremea însă, situaţia a devenit din ce în ce mai grea. Toţi aceşti domni fanarioţi care, ca să ajungă domni, dădeau bani la Poartă, ba şi peşcheşuri pe la viziri, au adus din ce în ce mai mulţi oameni de-ai lor, din Fanar, rude sau creditori.

Fanarul era un cartier din Constantinopol, în afara zidurilor oraşului, spre golful care se numeşte Cornul de Aur. Se pare că numele de Fanar vine de la franţuzescul „fanal“, adică un far care s-ar fi aflat acolo pe timpul aşa-zisului Imperiu Latin, după cruciada de la 1204. În acest cartier al Fanarului, turcii, câteva decenii după cucerirea Bizanţului, când au început să repopuleze Constantinopolul, au permis grecilor să revină. Bunăoară, au lăsat mai întâi ţăranii din jurul oraşului să vină să-şi vândă marfa, să aprovizioneze, să hrănească noua populaţie turcească de funcţionari, ostaşi, meseriaşi şi negustori. Iar ţăranii greci, când erau opriţi la porţile oraşului de vameşul

turc care-i controla şi-i întreba: „Unde mergi?", răspundeau în limba lor: „(merg) în oraş", pe greceşte: *is tin pólin*! De unde a ieşit numele actual al Constantinopolului: Istanbul! Grecilor care cu vremea au fost consideraţi folositori bunului mers al Capitalei şi al împărăţiei, li s-a îngăduit deci să se aşeze în această mahala a Fanarului, care a devenit un fel de „ghetou" grecesc la Constantinopol. Aici vin unele familii vestite pe vremea Bizanţului, cum au fost Cantacuzinii, Nottara, Ralli. Majoritatea însă sunt familii care fac comerţ şi acum se îmbogăţesc, iar, pe de altă parte, Poarta – adică sultanul şi vizirii săi – alege dintre ei administratori ai împărăţiei. De ce? Fiindcă turcii, din cauza unei interpretări integriste a religiei lor, nu învaţă limbile creştinilor, considerate ca „spurcate"! Au deci nevoie de aceşti greci care au învăţat limbi apusene, italiana, franceza, precum şi latineşte, şi-i folosesc ca tălmaci şi „funcţionari", cum am zice azi. La mijlocul secolului al XVII-lea, ei înfiinţează postul de „mare-dragoman", adică mare-interpret pe lângă sultan şi marele-vizir, post care chiar de la al doilea lui titular, Alexandru Mavrocordat, capătă o importanţă nebănuită, din cauza pătrunderii în mai toate secretele guvernului şi a legăturilor cu toţi trimişii puterilor străine (să nu le zicem tuturor „ambasadori", în acele vremi titlul era rezervat numai pentru două-trei mari puteri).

Primii doi domni Mavrocordaţi au fost mai întâi mari-dragomani, pentru a fi apoi numiţi de Poartă voievozi în Ţara Românească sau Moldova – şi a devenit aproape o regulă: fanariotul ambiţios, care visa să ajungă domn în ţările române, ştia că trebuie să ajungă întâi mare-dragoman.

În veacul al XVIII-lea – de la 1711, în Moldova, respectiv de la 1716, în Țara Românească – încep vremuri foarte grele pentru țările noastre. De aceea a apărut ideea că tot răul vine de la domnii fanarioți, ceea ce în parte e nedrept. Nu ei au fost cauza răului, ci acel regim turcesc dur și corupt, caracteristic perioadei de decadență a imperiului otoman. Din nevoia de a stoarce bani pe orice cale, s-a ajuns la vânzarea tronurilor de la Iași și București pe bani grei. Și la suma „oficială" se adăugau daruri, *peșcheșuri*, către marele-vizir sau alți demnitari care înlesniseră „târgul". Domnul, plin de datorii, își aducea creditorii cu el, îi făcea boieri la noi în țară, ca să se căpătuiască. S-a ajuns astfel la o situație și mai grea decât în veacul al XVII-lea, cu o și mai mare sărăcire a păturii țărănești, ba și cu nemulțumirea boierilor pământeni.

Întru apărarea domnilor fanarioți, trebuie să semnalăm și câteva aspecte pozitive – și este meritul lui Nicolae Iorga de a fi fost primul care a subliniat faptul. Unii dintre acești domni fanarioți au fost oameni de cultură și s-au arătat dornici de a introduce unele reforme în administrarea țării, în special, de pildă, Grigore II Ghica și vărul său Constantin Mavrocordat. Acesta din urmă, om de înaltă cultură și de netăgăduită cinste, a domnit de zece ori (în ambele țări române) și s-a preocupat de soarta poporului. El e domnul care a suprimat la noi șerbia. Mai întâi în Țara Românească, în 1746, apoi în Moldova, în 1749, după îndelungi sfătuiri cu Adunările de stări, a decretat că țăranii care lucrau pe moșiile altora nu mai erau legați de glie, și de asemeni a limitat numărul de zile de clacă la șase pe an în Țara Românească și douăsprezece în Moldova

(trebuie subliniat că în țările învecinate – Transilvania, Polonia, Rusia, chiar şi în Prusia Orientală – numărul zilelor de clacă urca uneori la mai multe pe săptămână! De altfel, şerbia în aceste țări n-a fost desființată decât în veacul următor). Trebuie însă adăugat că, prin uşurarea controlului statului, peste capul boierimii, şi concomitent cu creşterea exigențelor băneşti ale turcilor, reforma a fost interpretată de duşmanii lui Mavrocordat ca o înăsprire a regimului fiscal, şi pesemne că la fel o vor fi interpretat adesea şi țăranii, care fugeau de recensământ, astfel încât s-a putut crede multă vreme că populația țărilor, sub Mavrocordat, scăzuse efectiv la jumătate. De fapt, fusese numai fuga de recensământ.

Constantin Mavrocordat a reformat şi cinul boieresc: conform noii sale orânduiri, nu mai erau considerați boieri decât dregătorii de diverse ranguri, de la Curte sau din țară, iar dacă într-o familie nu se mai alegeau dregători două generații la rând, membrii acelei familii decădeau la rangul de *mazili*, categorie mai puțin privilegiată, între boieri şi moşneni (răzeşi). Cu acest regim, boierimea a devenit mai dependentă de domnie.

În orice caz, Constantin Mavrocordat, în cele zece domnii, nu s-a îmbogățit. Ultima oară când i se dă domnia, în Moldova, în 1769, din cauză că a început un nou război cu ruşii, iar Poarta are nevoie de un bun administrator, e atât de sărac, încât sultanul îi dă mai multe pungi de bani ca să-şi poată pregăti plecarea! Mavrocordat soseşte în Moldova, încearcă să apere cu armată turcă granița, dar nu reuşeşte, cade prizonier şi e omorât de un soldat rus, care-l loveşte în cap cu patul puştii. Comandantul rus, cam ruşinat, i-a făcut totuşi o înmormântare domnească.

O generație după el, mai avem doi domni Mavrocordați, amândoi numiți Alexandru. Al doilea fuge în Rusia, în 1786, pe vremea Ecaterinei II, și cu el încetează dinastia domnilor Mavrocordați. Fanarioții au început să trădeze Poarta!

După „trădarea" Mavrocordaților, regimul fanariot mai durează vreo treizeci și cinci de ani, cu domni din familiile Moruzi, Ipsilanti, Hangerli, Șuțu, Caragea și Callimachi (aceștia de origine moldoveană, Călmașul, cu numele elenizat). Opresiunea, corupția, nedreptatea sunt din ce în ce mai stridente, mai greu de suportat – și de atunci se păstrează amintirea că toate nenorocirile țării vin de la regimul fanariot. La acreditarea acestei versiuni au contribuit în veacul următor și boierii pământeni, care încercau prin această afurisire retrospectivă să se spele de păcatul de a fi îndurat acel regim... Și uneori de a fi profitat de el.

Totuși, în acest răstimp se cuvine semnalată cel puțin o cârmuire mai umană în Țara Românească, cea a lui Alexandru Ipsilanti (1774–1782) care, împreună cu sfetnicul său, Ienăchiță Văcărescu, mare boier, dar și mare învățat, a gospodărit bine țara în cursul unei domnii relativ lungi pentru acele vremi. De altfel, fanarioții au adus o tradiție de *evergeți*, adică de donatori pentru binele obștesc, în special pentru îngrijirea bolnavilor. În vremea lor s-au întemeiat mai multe spitale, gerate de *eforii* înzestrate cu întinse moșii – lucruri admirate de unii călători occidentali.

De semnalat de asemeni că în cursul a două dintre ultimele domnii fanariote, a lui Ioan Caragea în Țara Românească (1812–1818) – cel vestit din cauza ciumei din zilele lui! – și a lui Scarlat Callimachi în Moldova

(1812–1819), s-au alcătuit primele două coduri de lege (*Condica de legi*) relativ moderne din țările noastre – întâiul, rămas apropiat de tradiția bizantină, al doilea, mai influențat de dreptul austriac.

Un alt aspect care trebuie subliniat este efortul în domeniul culturii. S-a constatat de curând că în epoca fanariotă s-au tipărit mai multe cărți în limba română decât în grecește. Pe de altă parte, cele două Școli Domnești, înființate dinainte la București și Iași, au devenit în epoca fanariotă instituții de învățământ superior la care au venit să studieze tineri din tot sud-estul european. Profesorii, mai toți greci, erau oameni învățați, școliți în universități apusene, iar unele cursuri s-au predat și în italiană sau franceză. Una dintre realizările cu importante consecințe a fost introducerea studiului limbii franceze, care devenise *lingua franca* – adică mijlocul general de comunicare – în Europa apuseană.

Un alt canal de penetrație a influenței franceze a fost, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, instituția secretarilor francezi ai domnilor. Sub cuvânt că le trebuia în cancelaria lor un bun redactor în limba franceză, domnii fanarioți au început să aibă pe lângă ei secretari propuși de ambasadorul Franței la Constantinopol, dintre care unii au fost oameni de distinsă cultură, care au comunicat în Apus vești despre țările noastre; alții au rămas în țară și s-au amestecat cu boierimea noastră. Unii au fost poate și cei care au introdus francmasoneria la noi – fenomen despre care vom mai vorbi.

Un lucru, în sfârşit, nu trebuie uitat pentru a înţelege starea economică precară reprezentată de veacul fanariot: acest regim a apărut guvernului turc ca o necesitate din cauza noului pericol pe care-l reprezenta pentru imperiul otoman subita agresivitate a puterilor creştine, în speţă Austria şi Rusia. Aduceţi-vă aminte: 1. pasul uriaş pe care-l fac Habsburgii între asediul Vienei în 1683, când însăşi capitala lor e în primejdie, şi Pacea de la Karlowitz, când dobândesc Ungaria şi Transilvania; 2. tentativa lui Petru cel Mare, sprijinit de Dimitrie Cantemir, în 1711. Or, în toată epoca fanariotă războaiele între aceste trei puteri s-au ţinut lanţ, de cele mai multe ori pe teritoriul ţării noastre, aducând de fiecare dată convoiul lor de mizerii, fără să mai vorbim de rechiziţiile turceşti.

Iată un „calendar" succint al războaielor austro–ruso–turce după Pacea de la Karlowitz şi încercarea neizbutită a lui Petru cel Mare din 1711:

— 1716–1718, război austro–turc, încheiat cu Pacea de la Passarowitz (în sârbă Požarevac). Turcii cedează banatul Timişoarei *şi Oltenia*. După ce au dobândit Banatul, care, ca toate fostele posesiuni otomane, era în mare parte depopulat, austriecii au purces la o intensă colonizare a ţinutului în special cu germani din regiunea Suabiei, apoi cu germanofoni din Lorena (după ce au trebuit să cedeze, în 1738, acest ducat Franţei – *recte* temporar socrului regelui Franţei, Stanisław Leszczynski). Această populaţie de limbă germană şi religie catolică a căpătat la noi denumirea generică de *şvabi*.

— 1735–1739, război austro–ruso–turc. Ruşii înaintează în Ucraina către Marea Neagră; austriecii sunt mai puţin norocoşi, iar prin Pacea de la Belgrad trebuie să restituie Ţării Româneşti Oltenia. În decursul a peste douăzeci de ani de ocupaţie, austriecii au introdus însă câteva reforme administrative, şi în orice caz ne-au lăsat recensăminte preţioase, pe care nu le-am avut înainte, sub dominaţie turcă. Românii însă nu s-au împăcat bine cu stăpânirea austriacă – în afară de câţiva boieri „colaboraţionişti". A existat o temere de a fi despărţiţi de fraţii de dincolo de Olt, iar, în cercurile bisericeşti, o teamă faţă de presiunea catolicismului – astfel încât Pacea de la Belgrad, negociată pentru partea otomană de Ioan Vodă Mavrocordat, a fost bine primită.

— 1768–1774, război ruso–turc (deja pomenit în legătură cu moartea lui Constantin Mavrocordat). Pacea se încheie la Küciük-Kainardji. Ruşii înaintează până la Bug şi obţin libertatea de navigaţie pe Marea Neagră, precum şi drept de intervenţie în treburile ţărilor române. Boierii români se folosesc de împrejurare ca să înainteze rapoarte politice la Sankt-Petersburg, cu o serie de revendicări care sunt precursoarele programului politic al patrioţilor români din veacul următor: revenirea la vechile rânduieli ale ţării, domni pământeni etc.

„Răpirea" Bucovinei (1775). Pierdem pentru prima oară Basarabia (1812)

Din nefericire, Pacea de la Küciük-Kainardji a avut şi o urmare neprevăzută şi dramatică: Austria, ca preţ al

intervenţiei sale diplomatice, a obţinut de la Poartă, în 1775, cesiunea unei porţiuni a nordului Moldovei, chipurile pentru a-i uşura trecerea către sudul Poloniei, pe care-l căpătase la o primă dezmembrare a Poloniei în 1771, porţiune ce capătă de acum numele de Bucovina („pădure de fag", în limbile slave). Domnul Moldovei era atunci Grigore III Ghica. A protestat la Poartă împotriva acestei ciuntiri a ţării, contrară înţelegerii tradiţionale între puterea suzerană şi ţara „protejată". A fost în zadar. Nu chiar în zadar, căci marele-vizir a trimis un capugiu care l-a sugrumat pe Grigore Vodă în palatul lui (1777).

Provincia Bucovina a fost bine administrată – ca toate ţinuturile guvernate de austrieci –, însă, fiind prea puţin populată, administraţia a favorizat imigrarea rutenilor, deja prezenţi, dar în număr mic, astfel încât, cu vremea, ponderea populaţiei s-a schimbat în dauna românilor, cu atât mai mult cu cât tot pe acolo se va scurge, după 1830, marea migraţie evreiască din Galiţia şi Rusia.

Între 1787 şi 1792, are loc un nou război austro–ruso–turc. Austriecii, care înaintaseră adânc în ţările noastre, s-au retras subit, din cauza problemelor ivite în Occident odată cu Revoluţia Franceză (Pacea de la Şiştov, august 1791). Ruşii încheie, la rândul lor, Pacea la Iaşi (ianuarie 1792). *Atunci atinge pentru prima oară Rusia ţaristă graniţa Nistrului.* Vedeţi deci că nu am fost dintotdeauna vecini cu ruşii. Am fost vecini cu rutenii şi, mai la răsărit, dincolo de stepe multă vreme pustii, cu cazacii, dar ruşii moscoviţi abia după Petru cel Mare au început să se apropie de Marea Neagră, şi, în toate războaiele pe care le-am pomenit, de fiecare dată înaintează, ocupând ţinuturi odinioară dependente de tătarii din Crimeea sau chiar direct de turci

(Ucraina apuseană). Aşa ajung pe rând la Nipru, la Bug, iar acum, în 1792, la Nistru. Ei ar fi vrut ca pasul următor să fie anexarea ambelor „Principate dunărene", cum ni se zice de-acum în cancelariile europene. Până atunci, din cauza ambiţiilor rivale ale Austriei, ruşii nu se încumetau să râvnească şi la Ţara Românească. Dar iată că, odată cu războaiele Revoluţiei Franceze şi ale lui Napoleon, Austria e reţinută mai mult de evenimentele care au loc în Apus. Rusia profită de ocazie şi dezlănţuie un nou război cu turcii, ocupând ambele principate timp de şase ani (1806–1812). Negocierile de pace tărăgănează luni şi luni de zile – în cele din urmă, au loc la Bucureşti, în Hanul lui Manuc, de curând construit de un negustor armean, figură de mare aventurier. Acum, ruşii se grăbesc, căci se vădeşte că Napoleon se pregăteşte să atace Rusia. Anglia, care e sufletul rezistenţei antinapoleoniene, se străduieşte din răsputeri să-i aducă pe ruşi şi pe turci la masa negocierilor. Şi atunci, asistăm la o incredibilă greşeală a diplomaţiei lui Napoleon: postul de ambasador al Franţei la Constantinopol e deocamdată vacant, iar noul ambasador desemnat călătoreşte ca un crai şi soseşte când pacea e semnată (16/28 mai 1812)! Ruşii au renunţat la Ţara Românească, chiar şi la jumătatea apuseană a Moldovei, *dar capătă Moldova dintre Prut şi Nistru*, pe care o vor boteza Basarabia (nume purtat în Evul Mediu doar de extremitatea sudică a ţinutului). Şase săptămâni mai târziu, „Marea Armată" a lui Napoleon intră în Rusia – dar diviziile ruseşti, care făceau faţă armatelor turceşti de la Dunăre, sunt de-acum în drum spre Rusia şi vor participa, pe râul Berezina, la dezastrul armatei napoleoniene în retragere.

De aproape două sute de ani, istoricii, diplomații, oamenii politici își pun întrebarea: cum au putut face turcii o pace atât de păguboasă cu numai câteva săptămâni înainte de atacul lui Napoleon contra Rusiei? Bineînțeles, chestiunea s-a pus îndată și la Constantinopol. Şi s-a găsit pe loc un țap ispășitor în persoana marelui-dragoman Dimitrie Moruzi, fiu de domn fanariot și candidat la domnie, vinovat chipurile de a fi sfătuit încheierea păcii. Lucrul e poate adevărat. Ştim însă astăzi, prin publicarea unor documente din arhivele otomane, că guvernul turc a avut atunci în mână toate elementele pentru a cântări alternativa: însărcinatul cu afaceri al Franței (locțiitorul ambasadorului) înmânase ministrului turc de externe o notă din partea guvernului napoleonian îndemnând stăruitor Poarta să nu încheie pacea, atacul împotriva Rusiei fiind iminent. Nota a fost îndelung discutată în Divan, cu sultanul, marele-vizir, toți „responsabilii" și, după matură chibzuință, s-a luat hotărârea de a semna îndată pacea, *o eventuală victorie a lui Napoleon* apărând acelor guvernanți turci, probabil pe drept cuvânt, ca *reprezentând o mai mare primejdie* pentru împărăția turcă decât vecinătatea Rusiei.

Aşa a început drama Basarabiei, acum aproape două sute de ani. Să-i învinuim doar pe fanarioți?

Sunt și astăzi istorici care susțin că grupul de familii fanariote care vreme de sute de ani au uneltit în culisele puterii otomane – plătind adesea cu capul ambiția și îndrăzneala lor – au urzit un complot „cu bătaie lungă", în care scopul era să sape în ascuns puterea otomană până ar fi

fost în măsură să reconstituie, sub conducerea lor, o împărăție creștină cu toate popoarele ortodoxe din regiune. Fapt e că grecii (toți grecii, nu numai fanarioții!), prea mândri de trecutul lor bizantin, au avut întotdeauna un complex de superioritate față de popoarele vecine, inclusiv, bineînțeles, față de români, și era deci firesc să nu țină seama de interesele locale, regionale, deoarece numai ei (nu-i așa?) erau chemați să conducă toate națiunile ortodoxe. La perpetuarea acestei mentalități a mai contribuit și faptul că, la puțin timp după cucerirea Constantinopolului, în 1453, sultanul Mehmed chemase pe noul patriarh Ghenadie (care se opusese Uniunii de la Florența) și-i încredințase păstorirea tuturor creștinilor din fostul imperiu bizantin și din Balcani, astfel încât, în mod paradoxal, Biserica de la Constantinopol a avut mai multă influență politică sub turci decât în perioada anterioară.

Popoarele creștine se revoltă împotriva turcilor. Eteria și Tudor Vladimirescu (1821)

La începutul secolului al XIX-lea, încep revolte de mai mare amploare printre popoarele creștine din Balcani. Imboldul a venit în parte de la Revoluția Franceză, care trezise la mai toate popoarele setea de libertate și adusese noțiunea de egalitate socială.

Primii care se răscoală sunt sârbii, mânați pe rând de doi conducători ieșiți din țărănimea înstărită de crescători și negustori de porci – căci țara nu mai are nici aristocrație feudală, pierită odată cu căderea statului medieval (în

afară de cei ce s-au turcit sau au fugit, dintre care mulți la noi), deocamdată nici burghezie (care se va naște în mare parte printr-o imigrare aromână). Primul, Gheorghe Petrovici, poreclit Karagheorghe (Gheorghe cel Negru), se proclamă principe al sârbilor în 1808, dar e învins și, în cele din urmă, eliminat de un rival, Miloș Obrenovici, mai diplomat și mai șiret, care obține în 1817 o cvasiindependență, el devenind un fel de pașă, adică țara rămâne sub suzeranitate otomană, fără mari schimbări, plătind tribut, dar fără prezența trupelor turce. Miloș capătă în fața marilor puteri titlul de principe, Serbia peste care domnește e însă departe de a-i cuprinde pe toți sârbii. Miloș duce, aparent, o viață îmbelșugată de chiabur; în realitate, ca și pașalele cărora le succedă, cam confundă vistieria statului cu caseta lui particulară și cumpără întinse moșii în Țara Românească. Urmașii lui vor da mai mulți principi, apoi regi – dinastia Obrenovici, cu soții alese din boierimea română, Keșcu, Catargi – alternând cu descendenții Karagheorghevici, care în 1903 vor rămâne singuri, măcelărind tot neamul Obrenovici.

Mai importantă pentru urmările de la noi din țară a fost revolta grecilor, care începe în 1821, concomitent în Grecia propriu-zisă și la noi, în Principate. De ce? Din cauza domnilor fanarioți și chiar a unor boieri români care au crezut că, aliindu-se cu grecii, vor ajunge să aibă mai multă libertate în Țara Românească și în Moldova. Asistăm deci la o dublă acțiune împotriva turcilor: în Grecia propriu-zisă (condusă de un descendent din domni fanarioți, Alexandru Mavrocordat, care a devenit celebru prin apărarea orășelului Missolonghi) și în țările române (unde vine din Rusia alt fiu de domn fanariot, Alexandru Ipsilanti).

Nu numai dintre boierii români s-au înscris unii în această „Eterie“ grecească (< *Hetairia* „societate“), dar şi din popor sau dintre moşneni, cum a fost cazul lui Tudor Vladimirescu. Tudor Vladimirescu este un personaj excepțional. Mai întâi, ca tânăr, s-a înrolat voluntar în armata rusă. În timpul Războiului din 1806–1812, care se desfăşoară pe teritoriul țărilor noastre, Tudor Vladimirescu, împreună cu alte mii de români din toate clasele sociale, luptă alături de ruşi şi chiar capătă rangul de *parucik*, adică locotenent, cum s-ar spune astăzi, în armata rusă. El ştie deci cum se luptă, cum se folosesc armele moderne, tunurile ş.a.m.d.

După Pacea de la Bucureşti din 1812 – catastrofală pentru Principate, după cum spuneam –, începe agitația şi la noi, şi printre greci, şi ne punem problema cum să scăpăm de dominația turcă. Tudor Vladimirescu este printre cei care visează la o luptă împotriva otomanilor, iar, atunci când izbucneşte revoluția grecilor în 1821, se află alături de ei cu vreo opt mii de panduri, moşneni din Oltenia care, ca şi el, fie luptaseră alături de ruşi în război, fie se înrolaseră la noi în țară. Pentru prima oară după mai multe generații, oamenii se înrolau ca să constituie o pază împotriva incursiunilor unui fioros aventurier bosniac ajuns paşă de Vidin, Pasvantoglu, care devastase în mai multe rânduri Oltenia şi chiar trecuse o dată Oltul, stârnind panică la Bucureşti. (De pe vremea lui a rămas expresia populară: „Ca pe vremea lui Pasvante!“)

Tudor Vladimirescu porneşte din Oltenia spre Bucureşti, la îndemnul unor mari boieri favorabili Eteriei, ca Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu,

care l-au însărcinat să ridice „norodul". Când se apropie însă de Capitală, mai toți boierii fug în Transilvania, la Braşov, de teama unei răscoale țărăneşti. Dar Tudor Vladimirescu este foarte disciplinat, păstrează o ordine chiar brutală în armata sa, aşa încât pandurii sosesc la Bucureşti fără să fi provocat dezordini. La Bucureşti se întâlneşte Tudor Vladimirescu cu comandantul armatei greceşti care venea din Rusia, Alexandru Ipsilanti. Din păcate, ei nu înțeleg războiul în acelaşi fel; Ipsilanti voia o mare Grecie, care să se întindă până în țările noastre, pe când Tudor înțelegea să lupte numai pentru români. Şi aici se petrece altă dramă: Ipsilanti, care fusese aghiotant al țarului, îi mințise într-un fel pe români, afirmând că vor intra în război din nou şi ruşii. Dar iată că țarul îl dezminte. De ce? Fiindcă puterile care-l învinseseră pe Napoleon în 1815, precum şi Franța regală, formaseră ceea ce se numea Liga Sfântă, pentru a se apăra împotriva revoluțiilor. Țarul nu mai îndrăzneşte să sprijine o revoluție grecească, chiar dacă era îndreptată contra turcilor – ar fi însemnat să nu-şi respecte cuvântul dat membrilor ligii suveranilor din Europa, care tocmai în acel moment sunt întruniți în Congres la Laibach (Ljubljana), pentru a hotărî o intervenție împotriva unei revoluții la Napoli! Țarul dezminte deci solemn că ar avea de gând să sprijine revolta grecilor. Vestea îi descumpăneşte pe toți eteriştii. Tudor Vladimirescu îşi dă seama că revoluția este pierdută şi intră în negocieri secrete cu turcii. Cele două armate înaintează de la Bucureşti, spre vest, în paralel (cea a lui Ipsilanti trecând pe la poalele munților, cea a lui Vladimirescu prin câmpie), neştiind cum şi când să se unească în cazul unui atac al turcilor.

Dar Ipsilanti interceptează corespondența dintre comandantul turc de la Dunăre şi Tudor. Atunci, grecii îl prind pe acesta în conacul de la Goleşti şi, după un simulacru de proces, îl ucid mişeleşte şi îi aruncă trupul într-un puț. Ne miră totuşi faptul că mica trupă de eterişti, care l-au luat pe Tudor de la Goleşti, n-a întâmpinat nici o împotrivire din partea pandurilor. Excesiva lui severitate cu trupa – până la cruzime – poate fi o explicație. În momentul arestării, atârnau spânzurați într-un pom, din ajun, tânărul Urdăreanu, frumos, zice-se, ca un arhanghel, şi un alt căpitan, amândoi iubiți de trupă.

Am mai putea trage şi alt învățământ din jalnicul sfârşit al lui Tudor Vladimirescu: Tudor, neam de moşnean din nord-vestul Olteniei, dintr-o regiune de plaiuri unde nu era nici un sat de clăcaşi, ci numai sate de țărani liberi, de moşneni, n-a avut alături de el în acțiunea revoluționară, totodată națională şi socială, nici un „intelectual" pământean. Nu se încropise încă în Principate o „burghezie" națională. Exista deja o pătură destul de largă de negustori şi meseriaşi (mulți dintre ei însă străini) care-şi trimiteau copiii la Şcolile Domneşti, dar ei nu aveau încă simțământul clar că formează o clasă, cu dreptul la revendicări şi, încă mai puțin, la conducere. Politica era treaba boierilor. De altfel şi Vladimirescu trebuie să fi avut convingerea că, dacă ar fi ajuns la putere, tot cu boierii trebuia să guverneze țara. Nu se ridicase oare şi el la un mic rang de boierie? Nu-şi zidise culă şi nu se lăsase zugrăvit în biserica satului în straie boiereşti? Că a sperat să ajungă domn al Țării Româneşti mi se pare neîndoielnic. Purta işlic alb, culoare rezervată domnului, şi-i lăsa pe

panduri să-i zică „Domnul Tudor". Exemplele lui Karagheorghe şi Miloş Obrenovici în ţara vecină l-au putut încuraja – dar, repet, n-a avut pământeni printre locotenenţii săi. Dintre tovarăşii săi mai apropiaţi, nici unul nu-i născut „pământean"! Episcopul de Argeş, Ilarion, e născut în Bulgaria; fraţii Macedonski sunt probabil sârbi, în orice caz balcanici; Farmache şi Iordache Olimpiotul sunt aromâni, ca şi comandantul arnăuţilor, serdarul Diamandi Giuvara.

După moartea lui Tudor, pandurii, rămaşi fără comandant, se împrăştie, unii continuă războiul alături de greci, alţii se întorc la căminele lor. Turcii intră în ţară, îi înving pe greci la Drăgăşani („batalionul sacru" al „Mavroforilor" luptă eroic, până la ultimul, dar Ipsilanti fuge în Austria, unde va fi închis şi va muri în captivitate).

Iată Principatele din nou ocupate şi jefuite de turci pentru cel puţin un an, cu jafuri, răzbunări şi crime. Şi dacă au plecat după un an este fiindcă puterile occidentale i-au silit să plece de la noi.

Între timp, războiul continuase în Grecia continentală şi în Peloponez, unde oraşelul Missolonghi, apărat de Alexandru Mavrocordat, opusese o lungă rezistenţă turcilor. Acest război din Grecia, datorită prestigiului Greciei antice, s-a bucurat în ţările occidentale de un larg ecou şi de multă simpatie, atrăgând luptători voluntari din Franţa, Anglia, Germania – cel mai ilustru dintre ei fiind poetul englez Lord Byron, care a şi murit de friguri la Missolonghi. Văzând că nu răzbesc singuri, turcii l-au chemat în ajutor pe noul bei al Egiptului, Muhammad-Ali, de

origine albaneză, care l-a trimis pe fiul său Ibrahim cu o flotă şi o întreagă armată. Atunci au intervenit, pentru prima oară împreună (suntem în 1827), Rusia, Anglia şi Franţa – iar flotele lor reunite au distrus, la Navarino, flota turco-egipteană. Intervenţia marilor puteri i-a constrâns pe turci, în 1830, să acorde independenţă Greciei, care în 1832 a devenit regat, cu un rege din familia regală bavareză.

Aş vrea acum, în câteva cuvinte, să evoc rolul pe care şi aromânii l-au jucat în această redeşteptare a Greciei.

Soarta românităţii sud-dunărene. Aromânii în Grecia şi în diasporă

Am spus, când am vorbit despre pătrunderea masivă a slavilor în întreaga Peninsulă Balcanică, începând din veacul al VI-lea, că locuitorii de limbă latină care ocupau pe vremea imperiului roman cam toată Iugoslavia contemporană, plus Bulgaria la nord de Haemus (Munţii Balcani) şi formau nuclee compacte mai la sud, în Macedonia, în special de-a lungul fostului drum strategic de la Durazzo, pe malul Adriaticii, la Constantinopol, s-au găsit din ce în ce mai strâmtoraţi, mai izolaţi, înconjuraţi de o mare slavă către nord, iar mai la sud amestecaţi cu grecii şi albanezii. Cu vremea, s-au despărţit patru grupuri dialectale, cei din nordul Bulgariei şi din Serbia vorbind acelaşi dialect ca românii nord-dunăreni – lingviştii îi zic daco-româna. Dintre aceştia, s-au ridicat cei care au pornit revolta antibizantină de la sfârşitul secolului al XII-lea în frunte cu fraţii Asăneşti şi au fost deci la originea renaşterii

politice a ţaratului bulgar. Din ei, n-au mai rămas decât câteva comune în nord-vestul Bulgariei şi în Serbia, în special în Valea Timocului.

De aceeaşi origine, probabil, sunt cele câteva comune din peninsula Istria, pe Coasta Adriatică, azi fiind numai câteva sute de vorbitori ai acestui dialect zis istroromân.

În împrejurimile marelui port Salonic (pe greceşte, Thessaloniki), căruia pe graiul românesc de acolo i se zice Săruna (dovadă că le-a fost transmis direct din latinescul Salona, şi că de la ei, iar nu de la greci, au preluat numele şi slavii – bulgari şi macedoneni – care îi zic Solun), acolo se află un grup de localităţi unde se vorbeşte alt dialect românesc, denumit de lingvişti meglenoromân.

În fine, gruparea cea mai compactă şi mai numeroasă s-a aflat în tot Evul Mediu în regiunile muntoase ale Pindului, ale Gramostei şi ale Olimpului. Ei sunt cunoscuţi sub numele de aromâni sau mai corect armâni (cu toate că într-una dintre regiunile lor îşi zic şi rumâni). Tuturor acestor latinofoni, vecinii slavi, iar mai apoi grecii şi albanezii, le-au zis vlahi, ca şi românilor nord-dunăreni.

A mai existat în Peninsula Balcanică şi un al cincilea grup de vlahi, de-a lungul Coastei Adriatice şi, mai cu seamă, la portul Dubrovnic, care a fost în tot Evul Mediu un mare centru comercial, reuşind, chiar sub dominaţia otomană, să păstreze o anumită autonomie. Lingviştii contemporani consideră însă că acest dialect dalmatic, al cărui ultim vorbitor, din insula Krk, a murit pe la 1900, era mai curând un dialect al italienei decât al românei. Se vede din acest exemplu cât de înrudite sunt româna şi italiana, încât s-a putut pune întrebarea dacă un anumit dialect aparţine uneia sau alteia.

Asupra aromânilor trebuie să insistăm mai mult. Mai întâi, fiindcă au jucat un rol în istoria Balcanilor, apoi fiindcă mulţi dintre ei au emigrat în România în ultimele două veacuri şi au dat ţării personalităţi ale vieţii culturale şi politice, în fine fiindcă situaţia lor actuală şi perspectivele lor de viitor sunt, în ochii noştri, îngrijorătoare.

Acest grup etnic, din cauza prea marii sale împrăştieri şi din cauza lipsei de voinţă politică, n-a prezentat niciodată o reală unitate şi un adevărat proiect politic. O singură dată, la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea, avem o familie aromână, Buia Spata, care constituie un ducat în părţile Tesaliei şi Epirului, adică în Albania şi Grecia de nord, lângă Vlahia din Balcani – de unde confuzia cu Valahia nord-dunăreană, care a dat naştere unei lungi enigme cu privire la stema cu capete de negri, considerată, la Conciliul de la Konstanz (1414–1418), ca fiind a unui „rege“ de lângă Valahia şi care a indus în eroare mulţi heraldişti şi istorici români, printre ei şi pe genialul Bogdan-Petriceicu Hasdeu (Hâşdău), care au crezut că era una dintre stemele Basarabilor. Enigma a fost rezolvată de curând de cercetătorul Constantin Rezachevici: era stema familiei Buia Spata din Balcani.

Sub turci, aromânii s-au bucurat de o relativă autonomie. Erau împărţiţi în vreo douăsprezece „căpitănii“, având în fruntea fiecăreia un „căpitan de armatoli*“, răspunzător faţă de turci cu menţinerea ordinii. În secolul al XVII-lea, odată cu slăbirea autorităţii centrale la

* Armatolul era un fel de jandarm, recrutat de turci din rândul bărbaţilor creştini din imperiul otoman.

Constantinopol şi cu o agresivitate crescândă a musulmanilor albanezi, asistăm la un început de revoltă printre aromâni: unii căpitani de armatoli se transformă în *clefţi* – pe greceşte, bandiţi sau haiduci –, duşmani ai puterii otomane. Documentele, dar şi cântecele bătrâneşti, şi aromâneşti, şi greceşti, îi pomenesc pe mai mulţi dintre ei, de pildă Iani Bucovală, Iani Belu, Nicoló Giuvara, Panu Meitani; numele lor s-au regăsit uneori printre familiile emigrate apoi către ţările române. Paralel cu aceste îndepărtate preliminarii ale revoluţiei greceşti, asistăm la o remarcabilă înflorire a talentelor negustoreşti ale acestor vlahi. Un oraş în special a făcut faima lor, Moscopole, în Albania. Când acest centru prosper a fost distrus de musulmani, în special după un cumplit atac în 1789, moscopolitanii şi alţi aromâni din regiune s-au împrăştiat în Macedonia, în Serbia, în Ungaria, în ţările române. În Serbia au constituit sâmburele viitoarei burghezii din Belgrad şi din Serbia întreagă; la Viena şi Budapesta, au dat generaţii de mari bancheri şi industriaşi, Sina, Dumba, Darvari, Belu, Mocioni (Mocsonyi), probabil şi Karajan. În ţările române, aportul lor va fi şi mai însemnat. E de ajuns să pomenesc, în Ardeal, pe poeţii Octavian Goga şi Ştefan Iosif, dar mai cu seamă frumoasa figură a renovatorului Bisericii ortodoxe, mitropolitul Andrei Şaguna, care era născut în Ungaria de nord din părinţi aromâni stabiliţi acolo de mai multe generaţii. Şi predecesorul lui Şaguna, episcopul Moga, fusese aromân – din familia lui se trage şi ascendenţa maternă a poetului şi filozofului Lucian Blaga.

În timpul Războiului grec de Independenţă, aportul aromânilor a fost masiv. Unul dintre marii precursori ai

revoluției a fost Constantin Rhigas Phereos Velestinlis (Riga Fereu din satul aromânesc Velestin), autorul cântecului denumit „Marseillaise a grecilor". Pătruns de ideile Revoluției Franceze, el visa la un mare stat condus de greci, dar înglobându-i pe toți creștinii din Balcani. Predat de austrieci turcilor, a fost executat la Belgrad în 1798. Celui mai vestit dintre căpitanii acelui război, Colocotronis, i s-a zis „regele vlahilor", fără ca să putem dovedi că el însuși, originar din Peloponez, era vlah. În schimb, alt general, Coletti, mai târziu și prim-ministru, e cert că a fost aromân.

Pe măsură ce s-a dezvoltat regatul Greciei, într-o epocă de intens naționalism în toată Europa, vorbitorii de aromână s-au simțit din ce în ce mai marginalizați, dacă nu se lăsau complet elenizați, renunțând la graiul strămoșesc. E adevărat că de veacuri, și prin Biserică, și prin școală, cei mai răsăriți dintre ei erau de cultură greacă și țineau la acea țară care fusese dintotdeauna a lor. Astfel, mai toți „vlahii" îmbogățiți prin străinătăți, în bănci, industrie și comerț, ca Sina, Maruzzi, Averoff și atâția alții au fost mari binefăcători (*evergeți*) ai Atenei și Greciei în general. Pentru cei rămași la vatră însă, exclusivismul național grecesc a fost din ce în ce mai apăsător și a dus, către sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, la grave și sângeroase ciocniri.

Interesul pe care România l-a arătat de la Cuza Vodă încoace, cu ministrul său Dimitrie Bolintineanu (el însuși de origine aromână), acestor frați îndepărtați a luat probabil o cale greșită: s-au deschis și întreținut în regiunile locuite de aromâni – mai întâi în Turcia, apoi în țările

succesoare, Grecia, Bulgaria, Albania – zeci de şcoli şi licee, unde s-a predat însă în româna noastră, nu în dialectul local, ceea ce a produs un rezultat diametral opus celui dorit: absolvenţii şcolilor româneşti, în loc să întărească comunitatea lor, s-au dovedit inadaptabili mediului local şi deci doar buni de emigrare în România!

Azi, după două războaie balcanice şi două războaie mondiale, cu grave consecinţe în toate domeniile, situaţia aromânilor din Balcani e dramatică. Dacă nu se reuşeşte să se impună statelor din zonă, foarte curând, şcoli sau clase cu predare în aromână, limba care a rezistat pe acele meleaguri mai bine de două mii de ani se va stinge de tot, sub ochii noştri.

V. Românii în faza modernizării

Domniile pământene în Principate

Revolta lui Tudor Vladimirescu, în ciuda tragicului ei sfârşit, a avut totuşi consecinţe faste în Principate: turcii, nemaiavând încredere în greci, au hotărât să asculte cererea boierilor români de a li se da din nou domn pământean. În 1822, începe deci la noi o nouă eră, prin alegerea a doi domni pământeni. De fapt, la început a fost o numire de către sultan, dar o delegaţie de boieri din Ţara Românească şi alta din Moldova veniseră cu propuneri, iar astfel sultanul pune domn în Moldova pe Ioan Sandu Sturdza, coborâtor dintr-o veche familie de boieri moldoveni, şi în Ţara Românească pe Grigore IV Ghica, a cărui familie, cum am spus, era de îndepărtată origine albaneză, acum însă cu totul românizată, prin înrudiri cu vechile neamuri boiereşti româneşti, încât se găsea chiar în fruntea „partidei naţionale". Începe acum în ţările noastre era modernizării.

Cu greu ne mai închipuim azi cum arătau oamenii şi locurile la începutul veacului al XIX-lea, adică spre sfârşitul epocii fanariote. Desigur viaţa la ţară, mai cu seamă la poalele munţilor, cu aşezări mai numeroase de moşneni şi răzeşi, era neschimbată de veacuri, urmând ritmul anotimpurilor şi muncilor la câmp, la vie sau la pădure. Portul

țăranilor, al bărbaților și al femeilor, se păstra cu sfințenie din tată în fiu – sau mai bine zis de la mamă la fiică –, iar călătorii străini observă toți, cu mirare, într-o țară atât de năpăstuită și săracă, frumusețea broderiilor și curățenia cămășilor chiar și la cei mai săraci. La oraș însă, boierii, după ei și negustorii mai avuți, apoi și târgoveții, umblă în straie în stil oriental, după moda de la Constantinopol – Țarigrad i se spunea în graiul popular, și așa ne-a rămas până azi în cântecele bătrânești. De aceea, străinii apuseni, care poposeau mai mult la oraș, aveau la prima vedere, când veneau din Apus, impresia de a se afla deja într-o provincie a imperiului otoman – sau, dacă veneau de la Constantinopol, de a se afla încă într-o provincie turcească.

Dar deosebirea de Occident nu stătea numai în acest aspect exterior, al costumului oriental – uneori, chiar exagerat de „exotic", cum a fost un timp calpacul, ca un dovleac uriaș pe capul boierilor, destul de ciudat pentru un ochi occidental. Deosebite erau instituțiile, moravurile și vocabularul (care nu era „internațional" decât față de lumea otomană sau de moștenirea bizantină), și prin urmare mentalitățile. Deci, când deodată au început boierii, clericii și toți cei mai avuți și cu carte să citească romane traduse din franțuzește ori germană, sau ziare venite de la Viena și Paris, apoi când nu s-a mai putut opune turcul ca cucoanele noastre să se îmbrace după moda apuseană, după ele luându-se și tinerii bărbați, și când au putut unii dintre aceștia să călătorească și să învețe în Apus, atunci s-a petrecut o adevărată revoluție, cu consecințe incalculabile în toate domeniile. Trebuie insistat asupra profundei mutații care are loc la acel început de veac și care se

va prelungi în decursul mai multor generații, ca să înțelegi chiar anumite probleme ale României de azi. În general, se trece prea repede asupra acestei adânci schimbări de acum o sută cincizeci-două sute de ani, ca și când ar fi oarecum rușinos să arăți că pe-atunci mai făceam parte *din altă lume* decât cea căreia îi aparținem acum.

Influența franceză dominantă

Deja în epoca fanariotă începe influența franceză la noi, fiindcă Franța avea pe-atunci un prestigiu enorm în întreaga Europă. Se vorbea franțuzește în sferele înalte, de la Lisabona la Sankt-Petersburg. La noi, marea cotitură se petrece în timpul ocupației rusești de la 1806 la 1812. Convinși de victoria finală a rușilor împotriva turcilor, tinerii boieri – și mai cu seamă boieroaicele! – au început să se îmbrace după moda apuseană, să danseze vals în loc să joace hora și să învețe toți franțuzește, pentru că franțuzește se vorbea cu ocupantul rus! Ceea ce nu i-a împiedicat pe unii boieri bătrâni, mai iscusiți în politică, cum a fost marele-vornic Constantin Filipescu (deportat în cele din urmă la capătul Rusiei), să urzească intrigi împotriva rușilor și în favoarea turcilor, pe care-i considerau de-acum ca o pavăză necesară contra expansionismului rusesc.

Când românii încep să călătorească în Occident, căutând sprijinul unei puteri străine împotriva rușilor sau a austriecilor, se îndreaptă fatalmente spre francezi. Nu doar pentru că Franța părea să rămână puterea cea mai mare, cu toată căderea lui Napoleon, dar mai cu seamă pentru

că franceza se înrudeşte cu limba română, aparţinând amândouă familiei limbilor romanice. Aşa începe la noi o extraordinară influenţă paşnică din partea unui neam străin, astfel încât limba noastră, cea pe care o vorbim în fiecare zi, cuprinde, în mare măsură, cuvinte de origine franceză, unele tranzitate prin italiană, care seamănă mai mult cu româna, altele preluate direct din latină. Prin faptul că tinerii intelectuali români (chiar cei care nu învăţaseră în străinătate) vorbeau limba franceză, ei ne-au furnizat aproape toate cuvintele moderne. Trebuia să schimbăm cuvintele venite pe linie turcească sau grecească, pentru noul nostru sistem de administraţie, pentru drept, politică, economie. Astfel, ispravnicul a devenit prefect, a chivernisi s-a zis de-acum a administra, zapciii au fost înlocuiţi cu jandarmii (fr. medievală: *gens d'armes*, fr. modernă: *gendarmes*), vistieria a devenit ministerul finanţelor etc. În mod fatal, trebuia să împrumutăm asemenea cuvinte dintr-o limbă străină, iar aceasta a fost franceza. Şi această influenţă nu s-a şters, a rămas în limbă şi a pătruns în felul nostru de a gândi şi a trăi. Noi nu ne mai dăm seama cât de mare a fost înrâurirea franceză în veacul al XIX-lea şi chiar până la mijlocul veacului al XX-lea. Toată societatea românească, toţi intelectualii vorbeau franţuzeşte. Boierimea vorbea franţuzeşte acasă.

Sunteţi şocaţi? Nedumeriţi? Nu e cazul. Este un fenomen universal: când o limbă se impune ca limbă de cultură, e vorbită de aristocraţiile altor ţări fără complexe. Dacă citiţi *Război şi pace* de Lev Tolstoi, veţi vedea cum dialogurile intime ale acelor ruşi care-l învinseseră pe Napoleon sunt împănate cu fraze franţuzeşti. Mai surprinzător: Frederic cel Mare, geniul militar şi făuritorul puterii prusace

la sfârşitul secolului al XVIII-lea, strămoşul împăraţilor germani de la 1870 la 1918, era atât de îndrăgostit de limba franceză, în care făcea şi versuri, încât a spus butada că el nu vorbeşte în germană decât cu grăjdarii! Dar iată un exemplu şi mai revelator (şi prea puţin cunoscut): Caesar, marele Caesar al cărui nume a devenit sinonim cu împărat, el, adevăratul fondator al imperiului roman, când s-a prăbuşit străpuns de douăzeci şi trei de lovituri de pumnal, văzându-l printre ucigaşi pe Brutus, fiul soţiei sale, a rostit acele cuvinte care ne mai tulbură adânc, după două mii de ani: „Şi tu, fiul meu!" – *dar le-a spus pe greceşte*, dovadă că vorbea greceşte acasă!

Acestea fiind zise, vă mai supără ideea că elitele noastre vorbeau, până nu demult, franţuzeşte?

Aşadar, în momentul când începem să preluăm ştiinţele, filozofia, dreptul, în general cultura Occidentului, lucrurile se schimbă radical şi relativ brutal la noi în ţară, oarecum sub presiunea străinătăţii, în urma războaielor duse de austrieci şi ruşi împotriva turcilor. Am fost un teatru de război, războaiele au adus multe nenorociri la noi în ţară, dar în cele din urmă au adus şi posibilitatea de a ne dezbăra de dominaţia otomană.

Ocupaţia rusă din 1828-1834. Regulamentele Organice

Ne aflăm din nou în faţa unui fenomen ciudat: ruşii, în timpul cât ocupă Principatele după încă un război (1828–1829), care se termină cu Pacea de la Adrianopol (septembrie 1829), vor impune în Principate un fel de

nouă constituție, statute de guvernare numite „Regulamentele Organice". Iată ironia: rușii, aflați sub un regim autocrat, fără libertăți, fără parlament la ei în țară, vor impune în Principate un regim relativ mai liberal decât al lor. Apărând și în Rusia, pe la începutul secolului al XIX-lea, mișcări liberale, guvernatorul rus numit în Principate, generalul Pavel Kiseleff (al cărui nume îl păstrează o șosea din București), un conte relativ liberal, împreună cu cei din jurul lui, s-a gândit să experimenteze în Principatele Române un regim ceva mai liberal decât în Rusia și în orice caz mai liberal decât cel pe care turcii îl impuseseră Principatelor. Să ne înțelegem asupra cuvintelor. Când zic liberal, aceasta nu înseamnă că era de-acum democratic. Regulamentele erau foarte aristocratice – în parlament, apăreau doar boieri mari și mai mici –, dar se inspirau după unele modele europene: se ținea seama de independența justiției, iar parlamentul era separat de executiv; iată deci aplicat, pentru prima oară la noi în țară (e drept, cam șchiop), principiul lui Montesquieu din veacul al XVIII-lea: separarea puterilor; executivul, legislativul și judiciarul trebuie să fie separați, independenți unul de altul, pentru ca o țară să poată fi cârmuită într-un mod oarecum liberal, adică ferită de despotism și arbitrar. Acest principiu apare pentru prima oară în Regulamentele Organice.

Soarta țărănimii, în schimb, se înrăutățește în urma Regulamentelor Organice. În 1829, prin Pacea de la Adrianopol, turcii sunt siliți să liberalizeze navigația pe Marea Neagră și pe Dunăre, forțați bineînțeles de ruși, dar și de englezi, căci englezii dominau mările și voiau să liberalizeze comerțul. De la o zi la alta, libertatea comerțului în Principatele noastre face ca boierimea, care poseda

majoritatea pământurilor, să se intereseze de o exploatare mai intensivă, ca să producă grâne pentru export. Până atunci, țăranul putea să cultive într-o oarecare libertate pământul boierilor, boierul era silit să dea cel puțin două treimi din moșia lui țăranilor, care o cultivau cum voiau și îi dădeau boierului o cincime, o pătrime sau o treime, dar dijma nu ajungea la jumătate din recoltă. Din momentul când boierii nu mai sunt siliți să dea grâul turcilor la preț redus, ci îl pot vinde francezilor sau englezilor, pe Dunăre, țăranii încep să fie mult mai exploatați de marii proprietari decât erau înainte de epoca Regulamentelor Organice. Iată cum progresul își are și reversul său. Prima constituție românească reprezintă embrionul unei legislații de tip occidental, dar, pe de altă parte, înrăutățește soarta țăranilor în așa măsură, încât, mai târziu, unii gânditori socialiști vor spune că avem de-a face cu o epocă de neoiobăgie. Degeaba era țăranul liber (nu mai exista șerbie la noi de la mijlocul secolului al XVIII-lea, am pomenit mai sus despre reforma lui Constantin Mavrocordat), faptul că era silit să folosească pământul boierului și să-i dea jumătate din munca efectuată cu mâna, cu plugul și cu boii lui a făcut ca situația țărănimii să se degradeze. Iar aceasta în contextul în care, datorită îmbunătățirii condițiilor de igienă și progreselor medicinei (vaccinul împotriva variolei – căreia i se spunea „altoi de vărsat“ – se introdusese la începutul veacului), populația la sate a crescut mult în secolul al XIX-lea.

Pe plan politic, aplicarea Regulamentelor Organice a însemnat și o intervenție permanentă în treburile țării a

reprezentanților ruși la București (până în 1834, generalul conte Pavel Kiseleff, apoi consulii ruși de la București și Iași), în așa măsură, încât cele două Principate deveniseră practic țări aflate sub protectorat rusesc. Situația domnilor, Mihail Sturdza (1834–1849) în Moldova, Alexandru Ghica (1834–1842) și Gheorghe Bibescu (1842–1848) în Țara Românească, a fost extrem de grea, mereu învinuiți de liberalii dinăuntru că nu rezistă destul presiunilor rusești, și de consulii ruși că cedează prea mult opoziției dinăuntru. În Țara Românească în special, Alexandru Ghica s-a confruntat în Adunarea legislativă cu o puternică opoziție, de tendință antirusă. Unul dintre șefii acestei opoziții, Ion Câmpineanu, a și plecat în Occident, pentru a trezi interesul marilor puteri în problema românească și e de mirare cum a putut fi primit în audiență de prim-miniștri apuseni, Lord Palmerston la Londra și Adolphe Thiers la Paris. Aparținând unei familii boierești de prim-rang, înrudit cu Cantacuzinii și cu Cantemireștii, el a fost introdus în cercurile occidentale de prințul Adam Czartoryski, fruntaș al emigrației polone și fost consilier al țarului. Altă explicație a relativului succes al lui Câmpineanu au fost legăturile sale cu masoneria.

Întors în țară, a fost închis un timp – ca și tânărul Mitică Filipescu, primul nostru doctor în drept de la Paris și care, cu toate că aparținea uneia dintre cele mai puternice familii boierești din Țara Românească, poate fi considerat, prin proiectul său politic, ca primul om politic cu idei socialiste din țara noastră. Filipescu a murit în închisoare. Odată cu el, fusese închis și tânărul Nicolae Bălcescu, care va juca un rol de frunte în Revoluția de

la 1848. În închisoare se îmbolnăveşte el de tuberculoza („oftica" i se zicea pe atunci) care-l va doborî de tânăr.

Mai abil şi mai iubit de ruşi, Sturdza s-a menţinut mai mult pe tron. Cu toate slăbiciunile de care toţi trei domnii au fost învinuiţi, se poate spune, obiectiv, că în timpul guvernării lor ambele principate au făcut progrese mari în domeniul economic şi în domeniul cultural. S-au clădit oraşe întregi, ca Brăila (privită, o vreme, de străini drept mai frumoasă decât Bucureştii), Alexandria (după numele lui Alexandru Ghica); s-au deschis drumuri, s-au pavat şi iluminat cele două capitale. La Iaşi, Mihai Vodă a inaugurat o universitate (Academia Mihăileană) şi a întreţinut un teatru francez. Comerţul în ambele Principate a luat avânt, ca urmare a clauzelor Tratatului de la Adrianopol, care liberalizase comerţul pe Dunăre şi Marea Neagră şi *suprimase monopolul* turcesc pe cereale şi vite. Atunci a început să se închege cu adevărat o burghezie românească, din negustorime şi din mica boierime. O consecinţă neprevăzută a fost şi imigrarea din ce în ce mai masivă în Moldova a evreilor din Galiţia, Polonia şi Rusia, atraşi de o nouă piaţă comercială în stare oarecum „virgină".

Revoluţia de la 1848 în Principate – neizbutită în Moldova, victorioasă timp de trei luni în Ţara Românească. Rolul francmasoneriei

Iată-ne ajunşi la Revoluţia de la 1848. Trebuie spus mai întâi că în toată Europa, după căderea lui Napoleon, între 1815 şi 1848 se petrec modificări adânci în ordinea

economică şi socială. Industria ia avânt la început în Anglia, iar Franța urmează, la rândul ei, modelul englez. (Deschid aici o paranteză, pentru a veni în întâmpinarea celor ce se simt umiliți că facem apel la străini pentru dezvoltarea țării noastre – născându-se astfel un complex de inferioritate. În Franța, marea Franță care avea o întârziere de câteva zeci de ani față de Anglia în privința dezvoltării industriale, statisticile arată că în 1848, momentul izbucnirii revoluției, se aflau 60 000 de „cooperanți" englezi! Francezii au avut nevoie de aceşti ingineri şi muncitori englezi ca să înceapă să se industrializeze la rândul lor, să construiască uzine, căi ferate ş.a.m.d. Vedem deci că nu e o înjosire ca, pe măsură ce adopți metode şi tehnici noi, să fii pentru un timp ucenicul unui străin.) Dezvoltarea industrială creează noi probleme grave în toate statele occidentale. În 1848, se răscoală populația pariziană împotriva regelui burghez, cum i s-a zis lui Ludovic-Filip, care nu ştiuse să facă din vreme reforme mai democratice şi lăsase puterea capitaliştilor, de data asta de origine mai mult burgheză decât aristocratică.

Revoluția din 1789 din Franța avusese aspecte populare şi momente sângeroase, dar în cele din urmă a adus la putere o altă clasă, burghezia, în locul aristocrației. În 1848, asistăm la o încercare de a răsturna şi burghezia de la putere, o încercare populară. Interesant este că tinerii noştri studenți de la Paris sunt entuziasmați de această revoluție populară, cu toate că în majoritatea lor erau fii de boieri; de pildă, frații Golescu, şi mai cu seamă frații Brătianu se pare că au luat parte la luptele de stradă alături de populația răsculată a Parisului. Ei sunt ucenicii revoluției

din Franţa şi o importă în ţările noastre, în Ţara Românească şi în Moldova.

Aici trebuie să spunem câteva cuvinte despre o problemă care nu se prea discută în cărţile noastre de istorie: rolul jucat de o societate secretă, francmasoneria, în aceste revoluţii, atât în cea din 1789 în Franţa, cât şi în cea de la 1848, la noi. Tineretul nostru, aflat în Franţa sau în alte ţări occidentale, nu se putea simţi atras de conservatori – prea puţin preocupaţi de un principat considerat provincie turcă. În schimb, liberalii, doritori să răspândească ideile de democraţie şi libertate şi în ţările din răsăritul şi sudul Europei, au captat interesul acestor tineri români. Ceea ce a făcut ca majoritatea lor să se înscrie în lojile masonice.

Ce era masoneria? Este un lucru destul de greu de explicat, fiindcă multă vreme masoneria s-a acoperit cu un văl de mister. În Evul Mediu, cei care clădeau vestitele catedrale şi care învăţau din tată în fiu sau de la maestru la ucenic secretele construcţiei au creat societăţi secrete pentru ca numai ei să cunoască tainele meseriei. Şi pe franţuzeşte *franc-maçon* înseamnă „zidar liber". Ei formau companii care se plimbau în toată ţara şi clădeau la comandă ce li se cerea, dar nu voiau să destăinuie decât după o ucenicie foarte lungă secretele meseriei lor. Acest cuvânt de francmason a fost preluat pe la începutul secolului al XVIII-lea de un pastor anglican care înfiinţează o nouă societate secretă. Societatea nu avea drept scop nici zidăria, nici arhitectura, ci dărâmarea unei societăţi mult prea dominate de aristocraţie şi de Biserica catolică. S-au născut deci, mai întâi în Anglia, apoi foarte repede s-au răspândit

pe continent, societăţi secrete care aveau scopul, pe de o parte, de a slăbi puterea Bisericii prea voluntare a catolicilor (care controla în mare măsură educaţia copiilor şi avea o influenţă prea puternică asupra guvernelor), iar, pe de altă parte, de a distruge monopolul aristocraţiei asupra guvernelor. Se pare că masoneria a jucat un rol important în izbucnirea Revoluţiei Franceze de la 1789. Este o chestiune controversată, dar cred că e multă dreptate în această teză, de n-ar fi decât o singură dovadă: toate caietele de doleanţe – cerinţele de reformă adresate, din toate provinciile Franţei, regelui Ludovic XVI – se asemănau ca şi când ar fi fost scrise de aceeaşi mână secretă, iar singura explicaţie plauzibilă este că toate au fost redactate în lojile masonice şi apoi preluate de deputaţii Stării a Treia*, care ajung la Paris. Acelaşi lucru se repetă la noi în 1848. Aceşti tineri români care studiaseră la Paris, aproape toţi (avem dovezi acum, de când s-au deschis arhivele masoneriei) au fost recrutaţi pentru a intra în masonerie şi au venit ca masoni la noi în ţară. Revoluţia de la 1848, ca şi Unirea Principatelor de la 1859, a fost opera tinerilor masoni.

Adevărul trebuie spus, dacă este dovedit prin documente. Ce s-a întâmplat mai târziu? Masoneria a devenit oarecum o societate de sprijin reciproc şi de acaparare a puterii; extrema stângă a preluat, în mare parte, conducerea masoneriei, mai cu seamă în Franţa, şi au intrat în masonerie foarte mulţi evrei, dornici, pe această cale, să spargă ostracizarea ce-i lovea de veacuri. Unii dintre ei, venind la noi, au încercat să forţeze ţările române să

* Adică burghezia şi poporul. Din Starea Întâi făcea parte aristocraţia, iar din Starea a Doua, clerul.

acorde imediat cetăţenia română evreimii care intrase după 1830 în principatele noastre, mai cu seamă în Moldova. De-atunci s-a născut un fel de reacţie negativă împotriva masoneriei, o reticenţă a intelectualilor români, fiindcă ei au avut impresia că se încerca să li se forţeze mâna în direcţii care nu mai corespundeau intereselor naţionale ale momentului, aşa cum le vedeau ei.

Când izbucneşte revoluţia la Paris, în februarie 1848, unii dintre tinerii noştri, cum sunt fraţii Brătianu, se află acolo. Se întorc la noi în ţară, unde domneau, la Bucureşti, Gheorghe Bibescu, iar, la Iaşi, Mihai Sturdza, şi încep să comploteze pentru a răsturna aceste guverne sau pentru a impune domnului reforme democratice. În martie 1848, se pregăteşte un complot în Moldova, dar este descoperit şi imediat înăbuşit de Mihai Vodă Sturdza. Unii sunt închişi, alţii reuşesc să fugă în străinătate, astfel încât revoluţia din Moldova este neizbutită din capul locului. În Ţara Românească în schimb, unde exista de altfel o burghezie mai dezvoltată decât în Moldova, tineretul revoluţionar reuşeşte să mobilizeze populaţia, să meargă până şi la sate cu câţiva revoluţionari ieşiţi din păturile ţărăneşti, cum a fost Popa Şapcă. Începe o adevărată revoluţie, cu proclamaţia de la Islaz (9 iunie 1848); se întinde apoi la Bucureşti, unde impune domnului Bibescu o proclamaţie pentru a face schimbări, pentru a organiza alegeri, cerând, de asemenea, suprimarea rangurilor boiereşti etc. Vodă Bibescu, dându-şi seama că exista riscul unei intervenţii străine pentru a înăbuşi această mişcare, după două zile abdică şi pleacă în străinătate.

Timp de trei luni va rezista un guvern condus de aceşti tineri revoluţionari, dintre care citez câteva nume. Am

pomenit deja de Ion Câmpineanu, din generația precedentă. Avem apoi pe nepotul său, Ion Ghica, frații Golescu, Nicolae Bălcescu, Christian Tell, Ion Heliade Rădulescu, generalul Magheru. Guvernul a încercat imediat să ia măsuri radicale. De pildă, decretează libertatea țiganilor, care veacuri de-a rândul trăiseră într-o situație subalternă, jignitoare, erau maltratați, bătuți, asta explicând multe dintre mentalitățile lor. Nu este vina lor, ci a veacurilor de durere și înjosire pe care le-au îndurat. Au fost eliberați în principiu în 1848, dar după înăbușirea revoluției măsura n-a apucat să fie aplicată. Începuseră însă câțiva boieri, cum au fost Ion Câmpineanu sau Mihai Vodă Sturdza, să-i elibereze pe propriii lor țigani; mânăstirile și-au dat seama că robia nu corespundea cu milostenia creștină și i-au eliberat și ele – așa încât prin anii 1850 nu mai rămâneau decât vreo 5 000 de robi țigani în Țara Românească și tot atâția în Moldova, numai robi particulari, la boieri, pentru care făceau toate meseriile prin casă, erau bucătari, lemnari, fierari, potcovari, spoitori etc. Dar și lăutari! Eliberarea lor totală n-a început decât în 1856. Pare de neînchipuit ca în veacul al XIX-lea să mai fi existat încă robi la noi, dar gândiți-vă că Statele Unite ale Americii au mai așteptat încă șase-șapte ani pentru a-i dezrobi pe negri. În domeniul acesta, am fost înaintea SUA!

Au apărut atunci alte dificultăți: cum să fie țiganii inserați în viața normală a țării, să devină proprietari de pământ, să practice liber meserii. Libertatea de principiu nu rezolva toate problemele.

Să ne întoarcem la momentul 1848, când s-a decretat libertatea țiganilor. Cum guvernul nu a durat decât trei luni, planurile lui au rămas literă moartă. De pildă, s-au

dus timp de săptămâni discuții între proprietarii de pământ (să le spunem boieri – dar nu mai erau toți boieri vechi, ci și nou-îmbogățiți, târgoveți, burghezi) și țărani, în privința împroprietăririi. Iar aici, lucrurile au fost oprite. O asemenea revoluție nu putea fi admisă de Rusia, care s-a înțeles cu Turcia, puterea suzerană, și, pentru prima oară de comun acord, au intrat în țară, rușii dinspre nord, turcii dinspre sud, și au înăbușit revoluția în septembrie–octombrie 1848. Au ocupat țara, fiecare câte o jumătate. Până și Bucureștii au fost împărțiți în două, cum a fost Berlinul împărțit, după al Doilea Război Mondial, între ruși și occidentali. Iată deci această mare speranță a noastră înăbușită. Capii revoluției, mai toți, cei care n-au fost luați de ruși și deportați în Siberia, au putut fugi, unii în Turcia, dar cei mai mulți în Franța. Astfel a început o propagandă intensă, care a schimbat în timp perspectiva guvernelor occidentale privind Principatele Române.

1848 în Ardeal: ungurii și românii – în tabere opuse

Trebuie să vorbim acum și despre ce s-a întâmplat în acest răstimp în Transilvania. Acolo, lucrurile au stat altfel. Revoluția începuse și în Ungaria. Unii dintre revoluționarii din principate, mai cu seamă Nicolae Bălcescu, ar fi vrut să ne aliem cu ungurii, fiindcă dușmanul nostru, al tuturor, în gândul lui, era Rusia. Din păcate, ungurii, reprezentați mai ales de aristocrația lor, au avut alte scopuri naționale. Nobilimea maghiară, chiar de pe vremea Mariei

Tereza, era foarte puternică şi forma o mare parte din armata austriacă. Aşa se explică cum a reuşit Revoluţia ungară să ţină piept austriecilor timp de un an. S-a crezut chiar că vor forma o Ungarie liberă. Austriecii au continuat însă lupta contra lor şi i-au chemat în ajutor pe ruşi.

Între timp, românii din Transilvania ar fi spus ungurilor: noi suntem alături de voi pentru a lupta împotriva împărăţiei, cu condiţia să ne acordaţi, în Transilvania, egalitate în drepturi. Ungurii n-au acceptat, ba au mers, dimpotrivă, mai departe: au proclamat în 1848 unirea Transilvaniei cu Ungaria. Până atunci sub dominaţia împăratului, cu toate că puterea era în mâna Dietei maghiare, Ardealul reprezenta o unitate aparte. Românii n-au putut admite unirea cu Ungaria – ar fi devenit minoritari în unitatea administrativă nou-creată. Degeaba s-a dus Nicolae Bălcescu să discute cu Kossuth, pentru a face legătura dintre Kossuth şi Avram Iancu, şeful revoluţionarilor români. Nu s-a putut ajunge la o înţelegere, aşa încât ţăranii români, în jurul lui Avram Iancu, au luat armele împotriva ungurilor, deci în alianţă cu stăpânul de la Viena. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu croaţii, aşa încât două mari minorităţi din împărăţia austriacă, croaţii şi românii, se aliază cu guvernul central de la Viena împotriva revoluţionarilor unguri. Iar când, în fine, maghiarii înţeleg că interesul lor e să se alieze cu românii şi semnează cu Bălcescu o înţelegere conform căreia acordă românilor egalitate de drepturi în Transilvania, e prea târziu. Armata rusă intră în Ardeal condusă de generalul Paskievici, iar armata ungară este nimicită.

Deşi înfrântă, Revoluţia maghiară din 1848–1849 a servit ulterior ungurilor. Austriecii nu i-au răsplătit pe croaţi, pe sârbi şi pe români care îi ajutaseră împotriva ungurilor, nu le-au acordat drepturi suplimentare, în schimb, după mai puţin de douăzeci de ani, văzând că această împărăţie nu mai poate rezista condusă doar de austrieci, au creat în 1867 o uniune austro-ungară, adică au dat ungurilor autoritate asupra jumătăţii de răsărit a imperiului, ceea ce a fost o nenorocire pentru minorităţile din zona ungară. S-a reconstituit într-un fel coroana Ungariei din Evul Mediu, iar ungurii, care nici măcar nu erau majoritari în zona lor de stăpânire, au avut astfel autoritate asupra slovacilor, românilor, rutenilor din Ucraina subcarpatică şi asupra unei părţi a croaţilor şi sârbilor; pe când austriecii, în partea apuseană a imperiului, păstrau, în plus faţă de Austria propriu-zisă, Boemia (Cehia), sud-vestul Poloniei, Bucovina şi o parte din Croaţia. Acesta a fost „compromisul" de la 1867, care a primit denumirea de „Dubla Monarhie", cu două capitale, Viena şi Budapesta, două parlamente, două guverne, numai externele, armata şi câteva administraţii fiind comune. Pentru românii transilvăneni, a fost o nenorocire, fiindcă maghiarii au încercat să maghiarizeze prin tot felul de mijloace populaţiile minoritare.

Aici, aş mai deschide o paranteză. Am spus deja că, după Pacea de la Adrianopol, evreii imigrează cu zecile de mii în Moldova. Un fenomen asemănător se petrece la aceeaşi epocă în Ungaria. Reacţiile românilor şi ungurilor vor fi însă diferite. La noi, nu exista o burghezie, iar reacţia a fost, aşa-zicând, aceea a unei scoici care se închide.

Noi vorbeam româneşte, ei vorbeau idiş, iar timp de zeci de ani românizarea lor a decurs foarte lent. Aşa se face că, la mulţi dintre români, a apărut sentimentul că exista o comunitate de alt neam printre ei. Ungurii, în schimb, au avut dibăcia să-i maghiarizeze pe evrei şi să le acorde imediat cetăţenia. Explicaţia ţine de interesul lor naţional. La recensământ, doar adăugând populaţia evreiască celei maghiare au ajuns ungurii să fie majoritari în propria lor ţară. Rezultatele acestor reacţii diferite se simt şi azi. Deşi la sfârşitul ultimului război mondial guvernul pronazist ungar i-a predat germanilor pe evrei, care au ajuns să fie exterminaţi în camerele de gazare, totuşi, în mare parte, evreimea internaţională simpatizează mai curând cu Ungaria decât cu România.

Principatele între 1848 şi 1859. Preliminariile Unirii. Războiul Crimeii (1854-1856)

Să ne întoarcem la Muntenia şi Moldova după momentul 1848. Iată amândouă ţările ocupate de ruşi şi de turci timp de câţiva ani. Guvernul revoluţionar n-a durat deci decât trei luni şi s-a instalat un regim de genul celui din epoca Regulamentelor Organice. Însă diaspora română de la 1848, atât la Constantinopol, cât şi la Paris, a jucat un rol decisiv, iar când, în 1854, izbucneşte un nou război în Balcani (pe care l-a declanşat Rusia, sub pretextul apărării unor drepturi ale creştinilor din Palestina), puterile occidentale, în special Anglia şi Franţa, nu mai acceptă

să lase Rusia să se extindă în Balcani şi să închidă eventual strâmtorile de la Constantinopol. Şi iată că izbucneşte războiul unei coaliţii – Anglia (regina Victoria), Franţa (Napoleon III) şi Piemontul (nucleul viitorului regat al Italiei), în alianţă cu Turcia – împotriva Rusiei. Ruşii sunt obligaţi să evacueze Principatele, pe care le ocupaseră; Principatele sunt ocupate în schimb de Austria, care se declară neutră, iar războiul se poartă în Rusia, în peninsula Crimeea, unde flota franco-engleză debarcă trupe. Luptele durează doi ani (1854–1856) şi sunt foarte grele pentru aliaţi, dezavantajaţi de marea distanţă faţă de bazele lor – apoi, în afara turcilor, ostaşii coaliţiei nu prea ştiau de ce se bat atât de departe de patrie. Apar şi grave epidemii, iar sistemul sanitar e aproape inexistent. (Crucea Roşie se va naşte câţiva ani mai târziu, din iniţiativa unui tânăr elveţian, Henri Dunant, îngrozit de spectacolul văzut în cursul altui război dus de Napoleon III, în 1859, de data asta împotriva Austriei, pentru unificarea Italiei.)

Spre norocul aliaţilor, între timp moare ţarul Nicolae I, iar succesorul lui, Alexandru II, este mai înţelegător, îşi dă seama că n-are interes să continue războiul foarte costisitor cu aceste două mari puteri occidentale şi încheie pace la Paris, în 1856, unde, pentru prima dată, de veacuri, Rusia cedează teritorii. Puterile occidentale îi silesc pe ruşi să restituie principatului Moldovei sudul Basarabiei. Iar aceasta nu pentru a face dreptate ţărilor române, ci pentru a împiedica Rusia să controleze gurile Dunării. Paradoxul face ca noi să fi căpătat numai cele trei judeţe din sudul Basarabiei unde românii erau minoritari, pentru că timp de veacuri otomanii aduseseră acolo turci şi tătari. Partea

cu populație majoritar românească a Basarabiei, adică centrul și nordul, rămânea Rusiei.

Unirea Principatelor (1859)

Este totuși un moment favorabil țărilor noastre, fiindcă Rusia cedează, iar reprezentanții marilor puteri se întrunesc la Paris în 1858 și hotărăsc să permită Principatelor Române să se unească (propaganda tineretului nostru în Occident aducea acum roade), însă cu condiția să aibă doi domnitori și numai câteva instituții comune la Focșani; era o combinație federală destul de ciudată. Dar noi am știut să profităm de această ocazie. Tot prin hotărârea occidentalilor se organizează în Țara Românească și Moldova două așa-numite *adunări ad-hoc*, pentru alegerea domnului. Din păcate, alegerile sunt trucate în Moldova de caimacam (*caimacam* însemna pe turcește locțiitor domnesc numit de sultan), Nicolae Vogoridi, un fanariot de origine bulgărească. Românii se plâng lui Napoleon III al Franței care, cu greu, o convinge pe regina Victoria a Angliei să facă presiuni asupra sultanului ca alegerile să fie anulate. Sultanul acceptă, sub presiunea militară a Franței și Angliei, și alegerile reîncep în Moldova, iar de data aceasta dau o majoritate covârșitoare unioniștilor.

Iată-ne în ianuarie 1859: alegeri mai întâi la Iași, apoi la București. E aici un exemplu minunat de inteligență a clasei noastre politice de-atunci. Cei de la Iași, după multe tergiversări, aleg pe un om aproape necunoscut, colonelul Alexandru Ioan Cuza. S-a scris în anumite cărți

că a fost ales fiindcă era şi el mare-mason. Am consultat persoanele cele mai competente, care au căutat prin documentele masoneriei de la Paris, deschise recent (s-a căutat, de pildă, în loja care fabrica, aşa-zicând, pe masonii români). Cuza n-a fost găsit, aşa încât îmi cer şi eu iertare pentru că, într-o carte franţuzească, am repetat acelaşi lucru pe care l-am citit într-o carte de istorie a masoneriei. Nu s-a dovedit până acum că ar fi fost mason Cuza. Dar un lucru este cert, tinerii unionişti care i-au propus candidatura şi care l-au votat erau, mai toţi, masoni. El a fost creaţia masonilor la început. Vom vedea mai târziu că tot masonii l-au răsturnat după şapte ani!

Iată-l pe Alexandru Ioan Cuza, domnitor al Moldovei, la 5 ianuarie 1859. Ce vor face bucureştenii? Aici, după cum am spus, încă de la 1848 exista şi o mişcare populară în mâna revoluţionarilor, ca de pildă fraţii Brătianu, care văzuseră cum se face o revoluţie la Paris şi ştiau să apeleze la mase. Poporul manifestă violent şi sileşte parlamentul la 24 ianuarie/5 februarie 1859 să-l aleagă tot pe Alexandru Ioan Cuza, domnitorul Moldovei. Am pus astfel Europa în faţa unui fapt împlinit: alegerea aceluiaşi domn în cele două principate. A fost nevoie de vreo trei ani de discuţii diplomatice grele şi de ajutorul lui Napoleon III, un fel de naş la făurirea României, pentru a se admite, în fine, că avem un singur domnitor, cu condiţia ca situaţia să dureze numai pe timpul domniei lui, de şapte ani. După vreo trei ani ni s-a permis ca această ţară, care se numea la început „Principatele Unite ale Valahiei şi Moldovei“, să se numească „România“. Numele ţării noastre este deci recent. De la numele de român am fabricat în 1862 un

nume: România. De asemenea, în epoca aceea, deja din 1848, se alege steagul – de fapt, un amestec al unor steaguri mai vechi ale voievozilor din Muntenia şi Moldova. Albastru, galben, roşu a devenit steagul țării noastre, sper pentru totdeauna.

Domnia lui Cuza

Deşi nu era pregătit să fie domn, iar alegerea sa a părut mai curând surprinzătoare, Cuza s-a dovedit un domnitor remarcabil. De o bunătate şi de o cinste rare, în scurta sa domnie de şapte ani a făcut în România mari reforme. Întâi de toate, a încercat să facă un lucru la care se opunea statul rus (care, în general, favoriza Bisericile din Orient): secularizarea bunurilor mânăstireşti. Cu veacurile, domnii români şi mulți dintre boieri credeau că se împacă de-a pururi cu Dumnezeu, înainte de moarte, făcând daruri mari bisericilor de la Muntele Athos, de la Locurile Sfinte din Palestina sau de la Sfânta Ecaterina din Egipt, la Muntele Sinai. Şi, încetul cu încetul, s-a ajuns la situația în care o şeptime din pământul arabil al țării, sub formă de moşii ale unor mânăstiri zise „mânăstiri închinate“ (Sfântului Munte, de pildă), era dedicată acestor mânăstiri străine, care avuseseră cu vremea, din epoca fanariotă, dreptul să trimită un egumen de-ai lor la fiecare mânăstire pentru a ține socotelile şi a veghea ca, după ce se păstrau cele de folosință traiului călugărilor locului, tot restul, venitul agricol al acestor imense întinderi de pământ, toți banii aceia să plece la Muntele Athos, în Palestina sau în

Egipt. Demult se spunea în cercurile mai înaintate şi mai liberale că e inadmisibil ca atâta parte din averea ţării să plece an de an în străinătate, chiar pe motive religioase. Se încercase o primă dată oprirea acestei „hemoragii", imediat după Revoluţia de la 1821 (administrator al bunurilor mânăstireşti fusese atunci, în Moldova, tatăl lui Vasile Alecsandri); dar, după puţini ani, sub presiunea guvernului rus, ai noştri au trebuit să renunţe. Acum însă, sub Alexandru Ioan Cuza, cu Mihail Kogălniceanu ca prim-ministru, se ia această hotărâre în ultimele zile ale lui decembrie 1863, profitându-se de faptul că la acel moment, ca urmare a Războiului Crimeii, Rusia nu mai este aceeaşi mare putere nestăvilită: parlamentul votează *Legea secularizării bunurilor mânăstireşti* – am zice astăzi „naţionalizarea". Bineînţeles că mânăstirile străine, lovite de această măsură, precum şi toţi grecii de la Athos şi de aiurea au protestat, au asmuţit pe ruşi şi toate marile puteri, dar guvernul lui Cuza n-a cedat. S-au dus tratative ca să-i despăgubim în bani, punând la dispoziţie o sumă de 50 de milioane de franci-aur – sumă destul de importantă la acea vreme –, dar „târgul" a fost respins cu obstinaţie, aşa că, în cele din urmă, nu s-a plătit nimic. (Foştii beneficiari nu ne-au iertat nici azi. Când am fost eu însumi la Muntele Athos, mi s-a spus, din surse de toată încrederea, că şi astăzi egumenii greci mai trag nădejde că li se vor restitui bunurile „mânăstirilor închinate", pe care, chipurile, „le-am furat" acum o sută cincizeci de ani!)

Secularizarea n-a lovit însă numai bunurile mânăstirilor închinate, ci toate bunurile mânăstireşti şi bisericeşti din ţară, ceea ce a avut consecinţe grave asupra independenţei

Bisericii. Preoţii şi monahii de ambele sexe s-au găsit dintr-o dată salarizaţi de stat. Şi mai grav: s-au luat măsuri guvernamentale ţinând de canoanele Bisericii, de pildă fixarea unei vârste minime pentru intrarea în călugărie, care a fost rezervată de-atunci numai bătrânilor şi invalizilor – măsuri cu caracter vădit anticlerical, probabil de inspiraţie masonică.

Secularizarea i-a permis lui Cuza să procedeze la o primă distribuire de pământuri ţăranilor, nu însă înainte de a fi silit – ca să treacă Legea agrară – *să dizolve parlamentul.* S-au împărţit atunci vreo 2 milioane de hectare la peste 500 000 de familii de plugari. Cum însă cu vremea s-a înmulţit populaţia rurală, iar lotul de pământ ce se dăduse fiecărei familii era în orice caz prea mic, situaţia ţărănimii n-a fost ameliorată substanţial de reforma lui Cuza.

Mai importantă, din punctul de vedere al consecinţelor, a fost adoptarea codurilor moderne în legislaţia românească. Luând ca exemplu în mare parte Franţa şi Belgia, s-au elaborat coduri moderne: cod civil, cod penal, precum şi legi privind învăţământul modern, alfabetul latin etc. Poate că nu toată lumea ştie că de-abia din 1863 se scrie la noi în ţară cu caractere latineşti. Înainte scriam la fel ca bulgarii, sârbii sau ruşii, cu litere chirilice, ceea ce dădea impresia în Occident că eram un popor din altă familie decât cea neolatină. De mult se vorbea de o schimbare de alfabet, însă bătrânii nu voiau să înveţe un nou alfabet. S-a procedat aşadar treptat în timpul domniilor lui Mihai Sturdza şi Grigore Ghica în Moldova, şi Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu şi Barbu Ştirbei în Muntenia:

s-au introdus cu încetul litere latinești printre literele chirilice în actele publice și prin publicații timp de peste douăzeci de ani. I s-a zis mai târziu, oarecum ironic, „alfabetul de tranziție“. Obiceiurile vechi nu se leapădă cu una, cu două! Sub Cuza Vodă s-a luat hotărârea definitivă și s-a adoptat alfabetul latin și la noi – ortografia fiind schimbată de mai multe ori până azi.

O altă hotărâre de mare însemnătate s-a luat sub domnia lui Cuza: alegerea Capitalei Țării Românești, București, drept Capitală a Principatelor Unite. În primii trei ani după dubla alegere a lui Cuza, fuseseră două guverne deosebite, la Iași și la București. Dar când Principatele Unite s-au prefăcut în „România“, cu un singur guvern, trebuia și o singură Capitală. Oamenii noștri politici de atunci, atât de înțelepți și de îndrăzneți, n-au avut totuși curajul – politic și mai cu seamă economic! – de a crea o nouă Capitală în orășelul-graniță Focșani. Și au ales deci Bucureștii. De ce? Mai întâi fiindcă București era un oraș mai mare, de două-trei ori mai populat decât Iașii; era un centru comercial mai important, între Turcia și Austria, decât Iași, aflat într-o poziție excentrică. În fine, și mai cu seamă (uitați-vă pe hartă), de când pierduserăm Moldova dintre Prut și Nistru, Iașiul, care înainte se afla cam în mijlocul Moldovei, acum se afla la doar 15 kilometri de granița rusă – cum este și astăzi față de granița cu noua „Republică Moldova“. Bucureștiul era deci mai departe de Rusia, puterea de care ne temeam.

Dacă această domnie de şapte ani a lui Cuza a fost atât de înţeleaptă şi de benefică cum am spus, vă veţi întreba „dar de ce a fost răsturnat?", „de ce a fost adus un domn străin?". Aici trebuie să dau câteva explicaţii. Mai întâi, exista totuşi în ţară o partidă care găsea că reformele lui Cuza veneau prea repede, că nu eram pregătiţi să acceptăm toate aceste legi în stil occidental; apoi, unii mari proprietari s-au temut că va merge mai departe cu împărţirea pământurilor către ţărani; pe urmă, viaţa privată a principelui Cuza era criticată. Dar, mai cu seamă, de multe zeci de ani intrase în mentalitatea acestor şefi politici pe care i-am avut în veacul al XIX-lea că ţara noastră nu va căpăta un statut de ţară cu adevărat liberă, independentă şi de stil occidental decât în ziua când va avea un rege sau un principe dintr-o dinastie străină, pentru a înceta luptele dintre diversele familii mari de la noi, între Ghica sau Bibescu, Cantacuzino sau Mavrocordat. Şi dorinţa de a avea un principe străin era unul dintre punctele care apărea nelipsit în doleanţele pe care ai noştri le prezentau marilor puteri ca să explice care erau năzuinţele poporului român.

Cuza se angajase să nu stea în scaun decât şapte ani şi să favorizeze alegerea unui domn străin. Se împlineau acum şapte ani, iar Cuza nu făcuse aparent nici un gest, nici un pas către găsirea şi alegerea unui domn străin. Acesta a fost argumentul major pentru care oameni politici din tabere diferite au făcut un fel de coaliţie, lucru care a mirat pe toată lumea. S-au apropiat conservatorii cei mai de dreapta (pentru a vorbi în termeni moderni)

de liberalii cei mai de stânga (frații Brătianu și C. A. Rosetti) și li s-a spus, în mod peiorativ, „monstruoasa coaliție". Adevărul este că *această coaliție a fost realizată de masoni*. S-a creat chiar o lojă masonică specială pentru răsturnarea lui Cuza, în care au intrat și conservatori, și liberali, și s-a pregătit o lovitură de stat cu complicitatea comandanților unor unități militare. În noaptea de 11/23 februarie 1866, au pătruns în palat un grup de ofițeri cu pistolul în mână și l-au silit pe principele Cuza să-și semneze abdicarea. Cuza s-a purtat extrem de elegant, a iscălit, a plecat a doua zi spre Austria și niciodată n-a făcut vreo plângere sau vreo încercare de revenire, repetând mereu că și el dorise venirea unui principe străin. A murit în exil, relativ tânăr, în 1873.

Cum s-a ales un domn străin în 1866

Guvernul provizoriu, grabnic constituit a doua zi sub președinția lui Ion Ghica (omul de la 1848, apoi de mai multe ori prim-ministru pentru scurtă vreme, căci nu știa să fie om de partid; iar la bătrânețe s-a revelat, în scrisorile sale către Vasile Alecsandri, ca unul dintre marii noștri prozatori), oferă coroana României principelui Filip de Flandra, al doilea fiu al regelui Belgiei, care însă refuză. Nu-l interesa să domnească peste o țară din Răsăritul Europei, încă vasală a Turciei! Ne aflam deodată într-o situație dramatică: „puterile garante", care nu consimțiseră Unirea din 1859 decât pentru durata domniei lui Cuza, puteau profita de ocazie ca să denunțe acordul – se știa că nici Turcia, nici Austria, nici Rusia nu vedeau cu ochi buni

eventuala instalare în România a unei dinastii străine. Ion Ghica îl trimite atunci grabnic la Paris, ca „agent al guvernului provizoriu", pe Ion Bălăceanu, pentru a-i cere lui Napoleon III un principe străin. Bălăceanu e ales fiindcă-l întâlnise o dată pe împăratul Franței pe câmpul de război de la Solferino, în 1859, trimis fiind de Cuza.

Iată versiunea lui Bălăceanu. (Vă povestesc aici un lucru încă inedit, pe care îl cunosc din memoriile lui Bălăceanu, care, din diverse motive, n-au fost încă publicate, iar eu am avut norocul să obțin o copie de la o nepoată a lui Bălăceanu, o baronesă franțuzoaică, decedată între timp.) Ministrul francez de externe îl primeşte pe Bălăceanu foarte rece: „Cine-i acest agent al unui guvern revoluționar care a răsturnat pe un protejat al împăratului? Nu vrem să-l primim." Bălăceanu reuşeşte, prin manevre de culise, să fie totuşi primit de împărat. Îi cere mai întâi iertare pentru răsturnarea lui Cuza, explicându-i motivele, şi îi spune apoi: „Maiestate, românii vă cer să ne dați un domn." Napoleon III, luat prin surprindere, a cerut răgaz să se gândească. A solicitat pe doi dintre mareşalii lui, care au refuzat. Trec peste amănunte. Săptămânile se scurgeau în disperare. Bălăceanu cerea sfaturi în dreapta şi în stânga. După sugestia unui ziarist de origine italiană, Ubicini, mare simpatizant al românilor – scrisese articole şi cărți în favoarea cauzei noastre –, merge s-o vadă pe „Madame Cornu", soția unui pictor francez, fata unei foste cameriste a mamei împăratului – copilărise cu acesta, când erau în exil. Republicană fiind, era supărată acum că Napoleon III se proclamase împărat! – dar păstrase cu el legături prieteneşti, ca acelea din copilărie, care nu se sting. Doamnei Cornu, după o vreme, i-a venit ideea să-l propună pe

tânărul Carol de Hohenzollern, nu fiindcă era rudă (foarte depărtată) cu regele Prusiei Wilhelm de Hohenzollern, viitor împărat al Germaniei, ci fiindcă se întâmpla a fi nepotul lui Napoleon III pe linie maternă! Cele două bunici ale lui Carol erau franțuzoaice și rude apropiate cu familia lui Napoleon. Doamna Cornu s-a dus la Napoleon III și i-a zis: „Maiestate, de ce nu-l propuneți pe nepotul dumneavoastră Carol de Hohenzollern, care-i locotenent în armata prusacă?" Napoleon III a primit această idee, cu toate că miniștrii săi nu erau de acord să se propună un german, dar lui Napoleon III i-a plăcut foarte mult ideea de a propune o rudă a lui și l-a îndemnat pe Bălăceanu să ia legătura cu familia Hohenzollern și cu cancelarul Prusiei, Bismarck. A venit apoi Ion Brătianu, șeful partidului liberal, și de asemenea a insistat pe lângă familia Hohenzollern, care la început nu prea era dispusă să accepte propunerea. Când zic familia, mă refer la tatăl principelui Carol – căci la ei domnea încă un sistem patriarhal; iar tânărul locotenent de douăzeci și șase de ani stătea pe un taburet la picioarele tatălui său când s-a dus Bălăceanu să-l vadă pe bătrânul prinț Anton de Hohenzollern. În sfârșit, acesta convine să-l trimită pe Carol în România, unde avusese loc un plebiscit pentru ca tot poporul să-l accepte. A urmat o adevărată aventură a sosirii în România, fiindcă ne găsim într-un moment de extremă tensiune între Prusia și Austria (care nu devenise încă Austro-Ungaria). Era cât pe ce să izbucnească războiul – care a și izbucnit câteva zile mai târziu. Carol de Hohenzollern nu îndrăznea să vină pe față în România, traversând toată împărăția austriacă, fiindcă risca să fie arestat. Atunci, sub un nume fals, a luat un pașaport elvețian

şi, însoţit de un prieten şi de nepotul lui Bălăceanu (stagiar într-o şcoală militară în Franţa), s-a urcat pe un vapor care călătorea pe Dunăre (pe vas se găsea şi Ion Brătianu) şi a ajuns în ţară la 10 mai 1866.

Iată-ne deci cu un suveran de origine străină, rudă îndepărtată a regelui Prusiei, rudă mai apropiată cu împăratul Franţei. De-acum, istoria României intră într-o nouă fază.

Interesul de a avea o monarhie de origine străină

Pe cei care nu înţeleg de ce e nevoie de monarhie, şi mai cu seamă de ce e nevoie de un monarh de origine străină, îi invit pur şi simplu să privească harta Europei şi să urmărească toate monarhiile care mai există astăzi: aproape nici una nu este originară din ţara unde domneşte. În Spania avem un Bourbon de origine franceză, în Anglia şi în Belgia regii sunt de origine germană, în Suedia sunt de origine franceză, în Norvegia de origine daneză; numai în Danemarca mi se pare că regii sunt de origine daneză – fără a ţine seama că, la fiecare generaţie, prin căsătorie se înrudesc cu familii domnitoare străine. Vedeţi deci că nu are importanţă originea, fiindcă, odată ce regii preiau puterea, ţara devine un fel de moşie a lor şi, în scurt timp, devin mai patrioţi decât autohtonii. Pentru a da un exemplu *a contrario*, singura ţară din Europa noastră contemporană care avea o monarhie autohtonă a fost Iugoslavia, cu un rege sârb – şi nu i-a purtat noroc. Acest rege sârb, în loc să-şi respecte cuvântul dat în 1918 când s-a creat „Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor", l-a transformat într-un

„regat al Iugoslaviei" aflat, în exclusivitate, în mâna sârbilor. Dacă ar fi fost un rege de origine străină, ar fi ştiut să ţină echilibrul între sârbi, croaţi, sloveni, bosniaci musulmani, albanezi, într-un cuvânt, între toate popoarele conlocuitoare. Iată deci explicaţia pentru care era un lucru normal în veacul al XIX-lea să ai un domn de origine străină, care însă ştia să apere interesele noii sale ţări ca şi cum ar fi fost ţara lui de origine.

Carol I domn

La numai patru ani de la urcarea pe tronul României a lui Carol I, izbucneşte războiul dintre Prusia şi Franţa. Or, el, deşi rudă cu Napoleon III, era totuşi neamţ, crescut în Germania, fost ofiţer prusac – şi în sufletul lui a ţinut partea Germaniei. Cum românii simpatizau cu Franţa, s-au ivit atunci fel de fel de mişcări ostile, a apărut o tendinţă foarte serioasă de răsturnare a lui Carol. Simpatia pentru împărăţia germană, domnul mai întâi, apoi regele Carol a purtat-o toată viaţa şi a împins ţara noastră către o înţelegere cu Germania şi cu Austro-Ungaria.

Trebuie să constatăm că această lungă domnie de patruzeci şi opt de ani, cea mai lungă din istoria României, cu un an mai lungă decât a lui Ştefan cel Mare, ne-a fost benefică. În acest răstimp, ţara noastră a făcut un salt înainte uimitor. Poate că, dintre toate ţările moderne, numai Japonia a făcut un salt comparabil cu cel al României de la mijlocul veacului al XIX-lea şi până la Primul Război Mondial. Din punct de vedere economic, s-au făcut progrese uriaşe, dar, bineînţeles, nu se putea ca într-o

singură generație să ajungem la nivelul țărilor occidentale. Mai toate căile ferate din vechiul regat datează de pe vremea regelui Carol. S-au construit șosele, au apărut fabrici, a început exploatarea petrolului; am fost a doua țară din lume, după SUA, în privința industriei extractive a petrolului.

În planul politicii interne, regele Carol a fost iscusit, a știut să păstreze echilibrul dintre cele două mari partide care s-au creat, Partidul Liberal (al Brătienilor) și Partidul Conservator – echilibru politic asemănător celui din Anglia. Votul nu era universal, ci cenzitar – numai cei ce plăteau impozit erau admiși să aleagă – sistem care ne apare azi ca nedemocratic, dar nu trebuie uitat că acest sistem funcționa aproape peste tot în Europa, cu deosebirea că la noi era mai restrictiv din cauza gradului de analfabetism și a concentrării bogăției în anumite straturi ale societății. Apoi, electoratul nu era încă educat, nu înțelegea că de el depindea schimbarea, așa încât, la fiecare alegere, partidul desemnat de rege pentru a forma guvernul obținea majoritatea în alegeri. Regele Carol, după împrejurări, a reușit să mențină alternanța: trei-patru ani un partid, trei-patru ani celălalt. O singură dată au stat liberalii la putere aproape doisprezece ani (1876–1888), cu Ion Brătianu ca președinte – în afară de o întrerupere de două luni, când s-a aflat în fruntea guvernului fratele său, Dumitru Brătianu. Ion Brătianu, fără îndoială cel mai mare om politic al nostru din veacul al XIX-lea, a adus cele mai importante înnoiri din punct de vedere economic – sistemul bancar, sistemul industrial, toate acestea datează din vremea președinției sale.

Războiul de Independență (1877)

În 1876, se ivesc în Peninsula Balcanică mişcări ale populațiilor creştine împotriva dominației turceşti, în Muntenegru, în Bulgaria, în Serbia, iar toate mişcările sunt reprimate în mod sălbatic de turci. Europa este indignată de aceste masacre, dar nu reacționează decât o singură țară, care avea întotdeauna interesul să intervină în Balcani luând ca pretext aceste revolte, şi anume Rusia. În primăvara lui 1877, Rusia ne dă un adevărat ultimatum: „Vom trece prin țara voastră ca să atacăm Turcia." Domnul Carol, prim-ministrul său Ion Brătianu şi ministrul de externe Mihail Kogălniceanu se găseau într-o dilemă. S-au sfătuit şi şi-au dat seama că nu pot decât accepta această trecere a ruşilor, cerându-le în schimb, dacă ne luau ca aliați, ca noi să căpătăm independența față de imperiul otoman. La început, ruşii au fost disprețuitori, „n-avem nevoie de armata voastră, noi vă promitem că nu ne atingem de granițele voastre când trecem prin România". Şi a început să se scurgă marea armată rusă prin țara noastră.

Ruşii au trecut Dunărea, însă după câteva săptămâni s-au izbit de o rezistență turcă atât de dârză, mai cu seamă la cetatea Plevna (pe bulgăreşte, Pleven), apărată de un general turc de valoare, Osman Paşa, încât, în cele din urmă, ne-au cerut să trecem Dunărea cu mica noastră armată de 35 000 de oameni, care începuse să fie bine organizată deja de pe vremea lui Cuza de către generalul Ion Florescu, iar acum era comandată de Carol, fost ofițer în armata prusacă. Şi, rețineți acest lucru, este prima oară că țările române, care, începând cu vremea lui Mihai

Viteazul, fuseseră silite să aibă doar ostaşi mercenari şi să nu mai participe direct la nici un război (în afară de aventura lui Dimitrie Cantemir din 1711), este prima dată după sute de ani când putem să ne afirmăm prezenţa militară şi mândria naţională. Războiul din 1877 reprezintă deci revenirea românilor pe plan european într-un război internaţional. Şi s-a luptat atât de curajos armata noastră, încât independenţa, pe care am proclamat-o chiar în ajunul intrării noastre în război (la 9 mai 1877), a trebuit să ne fie recunoscută după ce Turcia a capitulat.

Înaintarea ruşilor către Constantinopol după căderea Plevnei este atât de rapidă, încât Turcia capitulează, iar în orăşelul San Stefano de pe malul Mării Marmara (azi, Yeşilköy) se semnează un prim tratat între ruşi şi turci, prin care se crea o Bulgarie mare, de la Dunăre la Marea Egee, şi se prevedea un drept al ruşilor de intervenţie în toate treburile creştinilor din imperiul otoman. La vestea acestui tratat între turci şi ruşi, marile puteri europene s-au speriat. Bismarck, cancelarul noului imperiu german, omul cel mai influent din Europa după ce Prusia învinsese Franţa în 1870–1871, convoacă un congres internaţional la Berlin, neadmiţând această pace directă între Turcia şi Rusia. Şi are loc (iunie–iulie 1878) un Congres internaţional, care încearcă să mărginească libertatea fiecărei mari puteri de a face orice, în caz de victorie, împotriva altei puteri. La acest Congres de la 1878 sunt invitaţi şi românii, dar sunt „ţinuţi în anticameră". Ion Brătianu şi Kogălniceanu nu au fost admişi în sala unde s-a discutat decât o dată, ca să expună punctul de vedere al ţării. La discuţii, au participat numai reprezentantul Rusiei, prinţul Gorceakov, cel

al Turciei, apoi Bismarck, inițiatorul congresului, Disraeli, prim-ministrul britanic, ministrul de externe francez Waddington și reprezentantul Austro-Ungariei, contele Andrássy (la puțini ani după ce se crease dubla monarhie austro-ungară, ministrul de externe al acestei monarhii era un mare aristocrat ungur). Deci iată marile puteri întrunite în 1878 la Berlin ca să-i silească pe ruși să revină, să se modifice tratatul inițial de la San Stefano și să nu se creeze o mare Bulgarie până la Marea Egee (o Bulgarie „clientă" a Rusiei!). Noi, românii, ceream, bineînțeles, să ni se recunoască independența și să nu ni se ia din nou sudul Basarabiei, cum voiau rușii.

Dar iată că marile puteri, mai cu seamă la îndemnul cancelarului Bismarck, care era în termeni foarte buni cu un mare bancher evreu din Germania, condiționau recunoașterea independenței de acordarea cetățeniei române tuturor evreilor din țară, în bloc. Ion Brătianu și Kogălniceanu n-au vrut să accepte această condiție, considerând că masa de imigranți a evreilor din Moldova, relativ recent sosită, nu era încă destul de asimilată și, în orice caz, reprezenta în gândul lor, dacă primea egalitatea de drepturi, o piedică pentru dezvoltarea burgheziei române autohtone. (Am spus mai sus cum au reacționat ungurii [v. *supra*, pp. 223–224] și mă întreb acum dacă n-am fi făcut mai bine să urmăm exemplul lor!) Reprezentanții noștri n-au cedat, acceptând doar ca evreii să poată fi naturalizați individual, de la caz la caz. S-a adoptat deci un articol cam ambiguu, iar Brătianu și Kogălniceanu s-au întors în țară fără a avea certitudinea că independența noastră va fi recunoscută. Din fericire, același Ion Bălăceanu despre

care am pomenit mai sus, fiind trimisul nostru la Viena, a reuşit să obţină recunoaşterea guvernului austro-ungar, care avea interesul de a fi primul care să aibă legături politice *şi comerciale* cu România. Austro-Ungaria a fost deci întâia ţară care a recunoscut independenţa României, şi încetul cu încetul celelalte puteri s-au văzut obligate să recunoască la rândul lor independenţa, cu toate că nu îndeplineam *ad litteram* condiţiile pe care ni le pusese Congresul de la Berlin. Vedeţi ce greu ne-am născut noi ca stat, ce lupte diplomatice a trebuit să ducem, după ce ne bătuserăm în război pentru a ne cuceri independenţa!

La Berlin, în 1878, nu s-a discutat numai despre acordarea independenţei României, s-a vorbit, bineînţeles, şi despre graniţele ţării.

Ruşii au insistat să recapete sudul Basarabiei, care ne fusese acordat în urma Păcii de la Paris din 1856, pentru a se afla din nou la gurile Dunării, iar în compensaţie ni se dădea Dobrogea, care de fapt, de sute de ani, nu mai aparţinea Ţării Româneşti. Brătianu şi Kogălniceanu au fost indignaţi de pierderea Basarabiei de sud, dar n-au avut nimic de făcut. A trebuit să cedăm în faţa presiunii marilor puteri, deci în 1878 pierdem pentru a doua oară sudul Basarabiei, în schimb dobândim cele două judeţe din Dobrogea, cu portul Constanţa, provincie unde populaţia românească nu se mai găsea decât pe malurile Dunării, înspre mare şi spre sud fiind majoritari turcii, tătarii şi bulgarii. A început, încetul cu încetul, colonizarea Dobrogei.

VI. România contemporană. Carol I, rege al României

Trei ani după 1878, în 1881, Domnul Carol ia titlul de rege – fapt acceptat de toate puterile, ceea ce ne ridica, din punct de vedere protocolar, la rang de egalitate cu celelalte monarhii din Europa. Este un moment crucial pentru statutul nostru internațional.

În ciuda imperfecțiunilor sistemului de vot cenzitar, despre care am vorbit (p. 238), s-a ajuns la un regim destul de echilibrat, liberalii guvernând mai mult decât conservatorii, dar regele Carol a fost destul de iscusit pentru a ști când era momentul să-i înlocuiască pe liberali și să dea din nou puterea conservatorilor, sau invers. Iată câteva nume de politicieni care merită reținute: dintre liberali, trebuie negreșit să-i cităm pe Ion C. Brătianu și pe C. A. Rosetti, care, cu toate că era de origine boierească, era foarte la stânga, de fapt era republican, nu îndrăznea s-o spună deschis, dar știm din scrisorile sale și din anumite mărturii că ar fi preferat republica. După moartea lui I. C. Brătianu, președinte al Partidului Liberal a fost un Sturdza, deci un om provenit din marea boierime, dintr-o familie care dăduse Moldovei doi domni. În Partidul Liberal n-au fost deci numai burghezi, cum s-a spus multă vreme, au fost și boieri sau boiernași. Dar, în general, e drept să se

spună că Partidul Liberal a favorizat burghezia născândă, adică a reprezentat partidul celor care voiau să se îmbogățească făcând din România o țară mai modernă, cu industrii și cu un comerț mai dezvoltat, pe când Partidul Conservator era susținut mai mult de marii proprietari agricoli. Dintre președinții Partidului Conservator, trebuie să-l cităm pe Lascăr Catargiu (un bulevard din București îi poartă numele). Trebuie să recunoaștem că a fost un excelent guvernant și că, după ce liberalii luau câteodată măsuri prea pripite de modernizare a țării, venea un guvern conservator și, printr-o administrare mai severă, stabiliza situația. Lascăr Catargiu a rămas un model de om integru și bun organizator. Despre el se povestește că regele Carol i-a cerut o dată să ia nu știu ce măsură pe care Catargiu nu o găsea potrivită, iar atunci, cu accentul lui moldovenesc, Catargiu i-a răspuns: „Aiasta nu se poate, maiestate!" (Aș fi vrut să i se fi spus la fel și lui Ceaușescu, din când în când, de către oamenii care erau sub ordinele lui. Pe vremea aceea, oamenii noștri politici aveau mai mult curaj.) Mai citez printre șefii conservatori pe marele moșier Gheorghe Cantacuzino, zis „Nababul", pe generalul Manu, pe Petre Carp și, mai târziu, pe Titu Maiorescu, marele critic literar, cel care crease Junimea, în fine un conservator mai democrat, Take Ionescu, care va juca un rol însemnat în timpul Primului Război Mondial și imediat după aceea; vedeți deci că exista și atunci un amestec al intelectualilor de seamă în politică. Și Maiorescu, și Eminescu, și Caragiale au fost conservatori!

În schimb, ideile socialiste își fac o apariție mai timidă în publicistică sau prin agitație socială, și aproape nulă în Parlament, în afară de integrarea în Partidul Liberal

a unor personalități cu opțiuni categoric prosocialiste. Într-o țară cu o industrie incipientă, deci cu o clasă muncitoare urbană foarte redusă, socialismul de inspirație marxistă nu putea pătrunde decât încet și marginal, și era de altfel în concurență cu un curent zis „poporanist", partizan mai mult al dezvoltării unei agriculturi mici și mijlocii. În această privință, numele a doi teoreticieni și luptători politici, ambii veniți din Rusia, sunt de reținut: „poporanistul" Constantin Stere, mic boier basarabean – care va juca un rol politic și după război –, și marxistul, spirit ascuțit, Dobrogeanu-Gherea.

Disputa dintre partizanii unui efort axat pe dezvoltarea industriei ca imperativ absolut în vederea intrării României în rândul națiunilor moderne și cei care puneau accentul pe ocrotirea agricultorilor mici și mijlocii (care a dus la formula ușor ironică: „România e o țară eminamente agricolă"!) s-a dus nu numai la nivel doctrinar, ci și, într-o oarecare măsură, la nivel parlamentar, între cele două mari partide conservatorii favorizând mai mult latura agricolă – întâlnindu-se, paradoxal, pe acest teren cu populiștii și viitorii țărăniști, pe când liberalii erau categoric sprijinitori ai dezvoltării industriale.

Începe înflorirea culturală a României

Fiindcă am pomenit de Titu Maiorescu, e momentul să facem un scurt popas în domeniul cultural, căci am vorbit numai despre politică, economie, războaie, schimbări în legislație, dar n-am spus nimic despre viața culturală.

Or, în această a doua jumătate a veacului al XIX-lea asistăm la o bruscă înflorire a culturii româneşti.

Când adopţi un nou model de cultură, cum a fost cazul românilor la începutul veacului al XIX-lea, îţi trebuie în general două-trei generaţii ca să „mistui", să „rumegi" – pentru a vorbi popular – această nouă cultură. Iată cazul ruşilor, de pildă. Petru cel Mare decretează occidentalizarea ţării prin ucaz, în 1700, dar va trebui să aşteptăm o sută douăzeci de ani ca să apară prima mare creaţie în stil nou, poeziile lui Puşkin; şi mai bine de o sută cincizeci de ani ca să apară Dostoievski şi Tolstoi şi marea muzică rusă. La noi, lucrurile au mers mult mai repede, putem spune chiar că din prima generaţie avem scriitori de mâna întâi, cum au fost Negruzzi sau câţiva dintre poeţii de la mijlocul veacului, care sunt deja remarcabili, ca Vasile Alecsandri sau Grigore Alexandrescu. Totuşi, marea înflorire are loc în a doua jumătate a veacului, când se cristalizează cea mai frumoasă limbă românească – cu toate neologismele necesare, alese –, şi totuşi autentică, elegantă, echilibrată între tradiţie şi modernism: Eminescu, bineînţeles, în rândul întâi, apoi mulţi alţii – poeţi sau prozatori – Coşbuc, Vlahuţă, Ion Creangă, Ion Ghica, Odobescu, Caragiale – apar la urmă şi romancieri, Slavici, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu. Apoi, în generaţia următoare, mari poeţi – Arghezi, Bacovia sau Ion Barbu. Trebuie subliniat că în a doua jumătate a veacului al XIX-lea s-au împlinit condiţiile pentru înflorirea marii culturi române. Începem să avem pictori de nivel european, ca Grigorescu sau Andreescu; apar la noi sculptori şi muzicieni – pentru ca în secolul următor geniul lui Brâncuşi

şi cel al lui Enescu să fie universal recunoscute. Se vede dar că pentru asimilarea culturii occidentale a fost nevoie doar de una sau două generaţii ca să ne situăm la nivelul celor din Vest. Iată un fenomen care ţine de miracol – şi care trebuie subliniat.

În ce priveşte rolul diverselor culturi apusene (franceză, italiană, germană, engleză) în această „aculturare" a noastră, spre sfârşitul secolului – observaţi coincidenţa cu venirea la domnie a lui Carol I! – cultura germană începe să intre în concurenţă cu influenţa franceză, mai cu seamă în poezie şi filozofie. Cel puţin trei dintre marii noştri creatori, Eminescu, Caragiale şi Maiorescu, sunt mai apropiaţi de cultura germană decât de cea franceză. De asemeni, filozoful Vasile Conta. Şi să nu-i uităm pe marii precursori din Şcoala Ardeleană, de formaţie aproape exclusiv germană, însă cu vii simpatii pentru „limba-soră", italiana.

Elanul creator va continua viguros şi în prima jumătate a secolului al XX-lea, atingând chiar – în perioada dintre cele două războaie mondiale – o extraordinară intensitate şi diversitate în mai toate domeniile ştiinţei şi artei. În medicină, mai cu seamă, dăm câţiva savanţi de reputaţie europeană – dar, încă o dată, trebuie să evit enumerarea, ştiind că n-aş putea să nu comit grave omisiuni. Şi vom ajunge deodată la momentul istoric când comunismul produce un fel de paralizie în evoluţia noastră atât de promiţătoare, o relativă stagnare a creativităţii naţiunii noastre. Din acel moment, creativitatea nu se mai poate manifesta decât în domenii limitate, mai puţin vulnerabile faţă de tirania dogmatismului politic, ca poezia şi muzica – sau se regăseşte la talente refugiate în străinătate, ca un mare

număr de artişti plastici sau ca scriitorii şi filozofii Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran şi Ştefan Lupaşcu.

Să revenim, după această digresiune, la domnia regelui Carol I. Un alt aspect pozitiv, vizibil încă astăzi, este progresul arhitectonic şi urbanistic al Capitalei. De la Carol I avem mai tot centrul modern al Bucureştiului: bulevardul Carol, bulevardul Elisabeta (azi, şi Kogălniceanu), Calea Victoriei, aproape tot ce vedeţi e clădit pe vremea regelui Carol, cele mai frumoase monumente mari, clădiri administrative: pe Calea Victoriei, Poşta Mare (azi, Muzeul de Istorie), în faţă, Casa de Economii şi Consemnaţiuni (CEC); Ministerul Agriculturii (poate cea mai frumoasă clădire), Universitatea, Palatul de Justiţie, pe cheiul Dâmboviţei, fostul Palat al Parlamentului, din curtea Mitropoliei. În cartierul băncilor, câteva clădiri impunătoare, Banca Naţională, Banca Chrissoveloni, Banca Marmorosch-Blank etc. Calea Victoriei şi bulevardul Carol – bulevardul Elisabeta au fost axele în jurul cărora s-a redesenat Capitala ţării. Apoi, bogătaşii şi-au făcut case mai mult sau mai puţin arătoase şi elegante, semănând cu ce se construia pe atunci la Paris şi Viena. Mai vedeţi câteva dintre ele pe bulevardele Lascăr Catargiu şi Ana Ipătescu şi pe străzile limitrofe, pe bulevardul Dacia şi în jurul parcului Ioanid. De asemeni, câteva mici palate luxoase în sus de Calea Victoriei – toate acestea dând atunci călătorului care venea din Orient impresia (oarecum exagerată) că Bucureştiul era „Micul Paris". Oraşele de provincie sunt cam neglijate, în afară de Iaşi – care, cu mijloace proprii, avea ambiţia să-şi menţină rangul de fostă Capitală:

clădirea Universității și Palatul Administrativ sunt mai arătoase decât echivalentele bucureștene! (La nord de Carpați continua, ca mai înainte, stilul dominant în toată împărăția austriacă, solemn, dar uneori greoi.)

O umbră mare în tablou: chestiunea agrară

În viu contrast, trebuie să evocăm acum fațeta cea mai sumbră a epocii Carol I: încetineala cu care s-a abordat chestiunea reformei agrare.

Populația rurală se înmulțea (aveam, înainte de al Doilea Război Mondial, rata de natalitate cea mai înaltă din Europa... dar și cea mai ridicată rată de mortalitate infantilă!), iar puținul pământ ce-i fusese împărțit sub Cuza era insuficient. Majoritatea trăia deci din ce lucra, în dijmă sau pe plată, la marele proprietar vecin. Chestiunea „învoielilor agricole" revenea sporadic în discuțiile Parlamentului, cu rezultate uneori cu totul nemulțumitoare pentru țărani. Ei reprezentau încă, la începutul secolului al XX-lea, peste 80% din populația țării – dar un milion de țărani proprietari nu-și împărțeau decât circa 3 300 000 de hectare (și mai erau peste o zecime dintre ei care nu posedau nimic), pe când alte 3 000 000 de hectare erau proprietatea a 6 500 de mari proprietari. Desigur, disproporția pare monstruoasă – dar și printre acești 6 500 de mari proprietari deosebirile erau enorme, căci, dacă ar fi existat o anumită egalitate, am fi avut proprietăți medii de circa 450 hectare, ceea ce nu e încă *foarte mare*

proprietate (*latifundiu*). În realitate, doar câteva sute de proprietăți se întindeau pe mii de hectare.

Dar România nu era un caz izolat. Același lucru se întâmpla în Rusia, în Polonia și Ungaria, în epoca în care la noi se înfăptuise deja reforma din 1918–1920. Proporțiile latifundiilor în acele țări erau mult mai mari decât la noi: dacă la noi cele mai întinse moșii aveau vreo 10 000 de hectare, în aceste trei țări vecine întinderea marilor proprietăți depășea sute de mii de hectare, județe întregi. (Contele Mihály Károlyi, care va fi în 1919 președinte provizoriu al unei republici ungare socialiste, poseda peste 100 000 de hectare!)

Chiar dacă acest sistem era atunci normal în toată Europa răsăriteană, rezultatul la noi, la nivel individual, era dezastruos și s-a ajuns la o nemulțumire din ce în ce mai acută în toată țărănimea. La dezechilibrul dintre mica și marea proprietate, mai trebuie adăugat și alt fenomen agravant: de când Tratatul de la Adrianopol din 1829 deschisese în țările noastre marele comerț cu țările apusene, și noi deveniserăm – aș zice: peste noapte – mari exportatori de cereale, am spus deja că relațiile dintre țărani și proprietarii de latifundii se deterioraseră; aceștia din urmă nu mai lăsau mari porțiuni din proprietățile lor la libera dispoziție a plugarului, ci căutau să impună, în condiții mai avantajoase, culturi cerute la export: grâu, rapiță etc. În al doilea rând, posibilitatea călătoriilor în Occident, ca și subita proliferare a unor profesiuni liberale pe care proprietarul de pământ era ispitit să le exercite au provocat în același timp *creșterea sistemului arendășiei*. Până și boierii moldoveni, care până atunci avuseseră reputația de a sta

mai mult la țară decât la oraș (și la Curte!), au devenit „absenteiști". Or, arendașul, adesea străin de sat, și uneori chiar de neam, deținător al unui contract de scurtă durată și fără garanții de stabilitate, se arăta un „patron" mult mai dur și mai neînduplecat cu țăranul decât fusese boierul. Arendașul a devenit cu vremea *dușmanul natural al țăranului*. Nu e deci de mirare că primele violențe exercitate de țăranii răsculați vor fi împotriva unor mari arendași.

O primă gravă revoltă are loc în 1888. Una și mai gravă și dramatică a izbucnit în 1907 – inspirând și marea literatură (Rebreanu, Panait Istrati) – și s-a întins ca focul pe o miriște uscată, pornind din nordul Moldovei și ajungând până în Oltenia, încât statul s-a crezut în pericol. Conservatorii, aflați la guvernare, au cedat puterea liberalilor și aceștia au făcut ce nu îndrăzniseră să facă conservatorii: au folosit armata și tunurile ca să oprească marșul țăranilor asupra Capitalei. A fost o tragedie. S-a vorbit de 12 000 de morți. Chiar dacă cifra e exagerată (n-a fost chip să se obțină niciodată un raport integral – și integru!), șocul a fost adânc în toate păturile sociale. Dar s-au deschis ochii clasei politice. S-au luat imediat, și în anul următor, câteva măsuri de protecție a țăranului și de limitare a arendășiei – și, mai cu seamă, în programul Partidului Liberal la alegerile din 1913 a figurat reforma agrară, adică transferarea unei însemnate părți a marii proprietăți către țărani. Și s-ar fi făcut poate chiar de-atunci reforma, dacă n-ar fi izbucnit în august 1914 Primul Război Mondial. Între timp au apărut însă conflicte chiar lângă noi.

Cele două Războaie Balcanice (1912-1913). Pacea de la Bucureşti şi anexarea Cadrilaterului

La începutul lui octombrie 1912, izbucneşte un nou război în Balcani, de astă dată între o alianţă balcanică (Bulgaria, Grecia, Serbia, Muntenegru) şi Turcia. Rusia nu intervine. În 1904–1905, suferise o surprinzătoare şi umilitoare înfrângere din partea Japoniei, care, cu patruzeci de ani înainte, se trezise dintr-o lungă izolare medievală şi – după un formidabil efort de modernizare – izbutise, spre mirarea lumii întregi, să învingă pe mare şi pe uscat una dintre marile puteri europene. Neprevăzuta înfrângere în Extremul Orient avusese grave repercusiuni interne în Rusia, în 1905, cu rebeliuni pe navele din Marea Neagră şi mişcări revoluţionare în muncitorime – prevestitoare ale Revoluţiei din 1917.

Micile ţări din Balcani, de data asta nesprijinite de marea ţară protectoare, se luptau singure împotriva imperiului otoman îmbătrânit, fiindcă nici una dintre ele nu atinsese încă graniţele pe care le considera „naturale".

Acest Prim Război Balcanic împinge graniţa turcă foarte aproape de Constantinopol, dar, abia terminat războiul – care, spre mirarea Europei întregi, e câştigat de aceste mici ţări împotriva Turciei –, se iveşte imediat zâzania între cei patru învingători. Bulgarii, cei mai bine organizaţi din punct de vedere militar, un popor foarte ordonat, foarte disciplinat, având instructori germani, s-au crezut în măsură să reclame grecilor şi sârbilor regiuni pe care aceştia le râvneau. De pildă, bulgarii voiau o ieşire la Marea Egee, lângă Salonic, sau chiar Salonicul, ţinuturi pe care grecii

le considerau moştenire istorică, pe lângă faptul că visau de-acum să redobândească şi Constantinopolul, şi, dacă ar fi dat Bulgariei acces la Marea Egee, drumul către Constantinopol le-ar fi fost tăiat. Bulgaria ar mai fi vrut şi toată Macedonia, sub cuvânt că limba macedoneană este mult mai apropiată de limba bulgară decât de limba sârbă, ceea ce este adevărat. Şi astfel, izbucneşte al Doilea Război Balcanic în 1913, iar dintr-o dată mica Bulgarie îi învinge şi pe sârbi, şi pe greci. Atunci, România intervine ca un fel de a patra putere care să restabilească echilibrul, alături de greci şi sârbi împotriva bulgarilor. Intervenţia noastră în 1913 a fost o simplă plimbare militară, bulgarii fiind luaţi prin surprindere. Nu a existat nici o rezistenţă, românii nu au avut de dat lupte împotriva bulgarilor, iar aceştia capitulează în faţa atacului tripartit al grecilor, sârbilor şi românilor. Pacea se încheie la Bucureşti, Titu Maiorescu fiind preşedintele Consiliului de Miniştri. E un moment când României i se pare că devenise o putere importantă, care joacă rolul de arbitru în Balcani.

Mă adresez tinerilor de astăzi cu o libertate de spirit care, în general, nu se găseşte în cărţile de istorie. Ni se spune că tot ce s-a făcut în trecut a fost bine. Şi e impresionant să notăm astăzi că, atunci, aproape unanimitatea clasei politice a aprobat acea acţiune a guvernului român – reiese din discursurile epocii, din memorii şi din alte documente că singurul regret al liberalilor era „că nu erau ei la putere“ ca această „glorie“ să se răsfrângă asupra lor! Eu cred că s-a făcut rău în 1913 când nu ne-am mulţumit numai să îi împiedicăm pe bulgari de a obţine hegemonia în Balcani, dar le-am cerut şi o porţiune de teritoriu în Dobrogea,

unde de altfel nu erau majoritari nici bulgarii, nici românii, ci turcii şi tătarii. Pentru România, nu era indispensabilă această mărire a Dobrogei, pentru Bulgaria era vitală din punct de vedere agricol şi fiindcă ţara era mai mică. Ne-am făcut prin aceasta duşmani din oameni care au fost întotdeauna alături de noi în cursul istoriei. Eu cred că preluarea Cadrilaterului de la bulgari în 1913 a fost o greşeală politică. Am plătit-o foarte scump în 1916, când i-am avut pe bulgari împotriva noastră, şi chiar până astăzi au rămas urme dureroase. Totuşi, trebuie să adaug că era prevăzută o contraparte. Obţinerea Cadrilaterului era legată de ideea de a-i aduce acolo pe vorbitorii de limbă română, pe aromâni şi pe meglenoromâni, cei vorbind dialecte româneşti şi aflaţi în Balcani. Era însă un proiect prost închegat şi, după părerea mea, chiar imoral, fiindcă noi am fi luat aromâni din Grecia sau din Albania pentru a-i aşeza într-o parte a Bulgariei, sau într-o regiune ce s-ar fi cuvenit Bulgariei. De fapt, proiectul nu s-a putut realiza decât la o scară foarte redusă, câteva mii de familii, iar tragedia pe care am trăit-o în 1940 ne-a silit să retrocedăm Cadrilaterul şi să-i mutăm grabnic pe imigraţi în alte zone ale ţării. Să fim cinstiţi: aducerea unui număr de aromâni în Cadrilater a fost un eşec politic grav – *nici aromânii n-au fost mulţumiţi*, întrucât noi, în schimbul acestui „târg", am renunţat să-i forţăm pe ceilalţi semnatari ai Tratatului de la Bucureşti să accepte *un articol care să asigure ocrotirea vorbitorilor de dialect românesc acolo unde se aflau.*

Poate fi „obiectiv" istoricul contemporaneităţii?

Constat deodată că nu m-am ţinut de cuvânt, nu mi-am respectat angajamentul, luat implicit în scurta prefaţă, de a fi nepărtinitor; nu m-am putut împiedica de a „lua poziţie", de a exprima o părere critică asupra unei decizii politice din trecutul nostru recent. Să vă cer iertare? Nu. Fiindcă ştiu că voi mai „recidiva" de câteva ori până vom ajunge la epoca prezentă. Atunci să încerc să mă justific.

Când te apropii de perioada cu adevărat contemporană, adică de cea trăită de oameni dintre care unii mai sunt în viaţă, perspectiva se schimbă. Închipuiţi-vă că în 1913, când se petreceau aceste evenimente, tatăl celui care aşterne pentru voi aceste rânduri era om matur şi a fost mobilizat. De asemeni în 1916, şi a murit sub uniformă în 1918. Eu însumi, copil în braţele mamei, am străbătut Rusia în toamna lui 1917, în plină revoluţie bolşevică. Atunci, evenimentele parcă ar prinde altă coloratură, altă dimensiune. Te simţi direct implicat. Nu mai poţi *doar povesti*, eşti tentat *să şi judeci*. Pasiunea istoricului de a reînvia trecutul şi de a-l explica se împleteşte cu preocuparea politică a omului implicat în viaţa ţării şi îngrijorat de viitorul ei. În contemporaneitate, istoricul nu se poate abţine – orice ar zice – de a fi şi om politic, adică cetăţean preocupat de soarta cetăţii, căci asta înseamnă în greaca antică *politike* (*techne*), anume ştiinţa şi arta de a guverna cetatea (*polis*). Şi, de când a apărut scrierea istorică, curiozitatea de a cunoaşte şi înţelege trecutul s-a născut din dorinţa de a şti mai bine cum să te călăuzeşti în prezent, cum să-ţi alegi viitorul. Mă veţi ierta deci dacă uneori, evocând

momente de grea cumpănă, când se putea alege o cale sau alta, nu mă voi putea împiedica de a *depăşi naraţiunea*, pentru a exprima şi o *judecată de valoare* (căci voi avea simţământul de a mă afla eu însumi în situaţia celui ce trebuie să ia hotărârea).

Consideraţii asupra întregii perioade 1914-1991: „Războiul de şaptezeci şi şapte de ani"

Ajungem la marea încleştare mondială care începe în 1914. Şi aici veţi fi iarăşi miraţi, pentru că voi spune lucruri care nu se găsesc în cărţi, adică păreri ale mele, personale. Vi s-a vorbit despre Primul Război Mondial (1914–1918) şi despre al Doilea Război Mondial (1939–1945), cam cu aceiaşi participanţi, doar configuraţia este alta, ca şi cum ai juca şah şi ai pune piesele ba într-o parte, ba în alta. Pe urmă, vi s-a vorbit despre Războiul Rece de după 1945. Ei bine, eu cred că în veacul al XXI-lea istoricii vor numi perioada care începe la 1914 şi se termină cu prăbuşirea imperiului sovietic, în 1991, „Războiul de şaptezeci şi şapte de ani", aşa cum se vorbeşte despre Războiul de O Sută de Ani dintre Franţa şi Anglia, în Evul Mediu, de Războiul de Treizeci de Ani, războiul religios din Germania, în secolul al XVII-lea, sau de războiul din Peloponez, în Antichitatea greacă. Şi aici, a fost doar un război. Ultimul dintr-o lungă serie. Un război între marile puteri europene la origine, pe urmă adăugându-se America şi Japonia, dar şi ele fac parte de acum din civilizaţia occidentală. Vedeţi deci, dacă priviţi istoria în lungă durată, de îndată ce a înflorit civilizaţia occidentală, prin epoca Renaşterii, s-a

născut în același timp, pe rând, ambiția fiecărui mare popor de a fi el acela care domină Europa. A început Carol Quintul, care era, ca rege al Spaniei, bogat prin aurul și argintul din America de curând descoperită, și era, în același timp, împărat în Germania; dar s-a izbit de Franța, pe-atunci țara cea mai bogată și cea mai populată din Europa, și n-a putut înfăptui „Europa unită", după cum a vrut. Astfel, acest război de hegemonie asupra Europei a început pe la 1520; Spaniei îi va lua locul Franța, de la Ludovic XIV până la Napoleon, care încearcă să facă din Europa o Europă franceză. Din veacul al XIX-lea, germanii încearcă, la rândul lor – începând cu Bismarck (victoria împotriva Franței în 1870) și până la căderea lui Hitler –, să obțină hegemonia asupra Europei. Această ultimă încleștare a marilor puteri pentru dominația asupra civilizației noastre pare să se termine în 1945, odată cu prăbușirea Germaniei, dar suntem doar la jumătatea drumului. Toate puterile mari din trecut, Spania, Franța, Anglia, Germania, Italia, Austro-Ungaria, sunt la pământ. În picioare au rămas cele două mari puteri exterioare, cele mai periferice: Rusia pe de o parte, SUA pe de alta. A fost un moment pe care cineva mai vârstnic, cum sunt eu, l-a trăit cu înfrigurare din 1945 până în 1989: care din acești doi uriași va fi învingătorul, cine va domina civilizația noastră? Din fericire, au învins americanii, acea construcție artificială care era imperiul sovietic prăbușindu-se de la sine. Și-avem acum, de la 1991, o singură mare putere mondială (în orice caz, hegemonică asupra civilizației occidentale) care sunt SUA. Iată cum văd eu, în perspectivă largă, ce s-a petrecut de la 1914 încoace.

Marile puteri din Europa se grupaseră de câţiva ani, simţind că trebuie să izbucnească ceva, mai cu seamă din cauza dorinţei Germaniei de a fi hegemonică în Europa. Se formaseră două mari blocuri: în centrul Europei, Germania şi Austro-Ungaria (li se zicea „Puterile Centrale"), cărora li se alăturaseră prin tratate Italia şi România.

În vest, Franţa şi Anglia se apropiaseră, după lungi dispute cauzate de rivalităţile coloniale, şi formau aşa-zisa „Înţelegere cordială" (*Entente cordiale*). Anglia (să-i zicem de-acum Marea Britanie) deţinea supremaţia absolută asupra mărilor, în schimb avea o armată puţin numeroasă, formată exclusiv din voluntari. Apoi, pentru a avea cât de cât şanse împotriva Puterilor Centrale, alianţa cu Rusia era indispensabilă, pentru a le prinde „în cleşte". Dar apropierea dintre Rusia ţaristă, cu regimul cel mai despotic din Europa, şi Franţa, singura ţară mare din Europa cu regim republican, era dificilă. De asemeni, între Marea Britanie şi Rusia erau serioase rivalităţi de influenţă în Asia: în Afganistan, India, China, Japonia (flota japoneză care a scufundat flota rusească în strâmtoarea Tsushima în 1905 fusese construită şi instruită de englezi!). Aşadar, în 1914 „Aliaţii" nu erau încă uniţi.

Şi iată că, în iunie 1914, se întâmplă un accident: un patriot sârb îl omoară la Sarajevo pe principele moştenitor al Austro-Ungariei, Franz Ferdinand. De ce la Sarajevo? Fiindcă austriecii, la Pacea din 1878, de la Berlin, luaseră Bosnia de la turci. Austria căuta ca, înaintând încetul cu încetul, să-şi întindă dominaţia asupra tuturor sârbilor.

Iredentiştii sârbi de la Belgrad susţineau, dimpotrivă, dorinţa sârbilor din celelalte părţi ale Austriei, Ungariei şi Bosniei de a se uni cu Serbia. Aşa se explică mişcarea patriotică secretă care-l ucide pe Franz Ferdinand la Sarajevo, în 1914. Această dramă, acest atentat politic ar fi putut rămâne minor dacă s-ar fi ajuns la o înţelegere, dacă ar fi putut fi prinşi şi condamnaţi vinovaţii. Fapt este însă că sârbii n-au acceptat unul dintre punctele unui ultimatum pe care l-a adresat guvernul austro-ungar, anume n-au acceptat ca ancheta asupra ucigaşilor să fie condusă de poliţişti austrieci în Serbia. Ei aveau impresia că prin aceasta se ştirbeşte independenţa ţării. Fiind susţinuţi de ruşi, cu care aveau un tratat, au rămas fermi pe poziţie. Rusia le-a promis că-i ajută, Germania a declarat că sprijină Austro-Ungaria şi astfel ruşii procedează la o mobilizare generală (la ei, din cauza întinderii imperiului şi reţelei limitate de căi ferate, mobilizarea dura mai multe zile). Odată pornită mobilizarea generală a Rusiei, ordonă mobilizare generală şi Germania, aşa încât trece la mobilizare şi Franţa – şi iată cum, printr-o înlănţuire fatală, la începutul lui august 1914 izbucneşte cel mai mare război de până atunci.

Germanii, convinşi de superioritatea lor militară, au crezut că vor câştiga în câteva săptămâni, în Franţa mai întâi, şi că se vor întoarce apoi contra Rusiei. Spre surpriza lor însă, s-au izbit de o rezistenţă neaşteptată în Franţa, ajutată de Anglia, un război pe care credeau că-l câştigă în patru săptămâni a durat mai bine de patru ani şi s-a terminat cu prăbuşirea Germaniei.

Pentru a înţelege rostul nostru în acest război, trebuie să ne amintim de momentul 1877–1878, când ruşii,

pasămite aliați cu noi, ne-au furat o provincie. Din teamă față de Rusia, am făcut din alianța cu Austro-Ungaria și Germania, la îndemnul regelui Carol, dar și cu complicitatea lui Brătianu, un fel de axă a politicii noastre externe. Am semnat un tratat cu Austro-Ungaria, la care pe urmă s-au aliat Germania și Italia, și am încheiat un acord, care a rămas însă secret la noi în țară. Doar, de fiecare dată când se schimba un guvern, primul-ministru era pus la curent de rege cu acest tratat, pe care-l ținea în seiful său. Marele public n-a știut că eram legați de Austro-Ungaria și Germania pentru ca, în caz de război, să luăm partea lor. De ce s-a ținut secret? Fiindcă regele Carol nu putea ignora solidaritatea care exista la noi față de românii din Transilvania și că cea mai mare dorință a noastră era să se-ntregească țara cu Transilvania. Bineînțeles, era și problema Basarabiei, legată de ruși, dar parcă în inima românului atârna mai puțin greu decât problema transilvană. A doua zi după izbucnirea războiului din 1914, regele Carol își adună guvernul și un Consiliu de Coroană – organism excepțional de consultare, alcătuit de foști prim-miniștri și câteva personalități civile și militare – și scoate tratatul: noi trebuie să intrăm în război alături de Puterile Centrale. Fiul lui Ion Brătianu, Ionel Brătianu, care era de-acum șeful Partidului Liberal și prim-ministru, și majoritatea membrilor guvernului și ai Consiliului de Coroană (în afară de fostul prim-ministru conservator Petre Carp) se opun categoric intrării în război alături de Puterile Centrale și împotriva Rusiei. Regele Carol, cu durere în suflet, acceptă neutralitatea României. A fost adânc afectat de faptul că nu și-a putut ține cuvântul față de împăratul Austriei și împăratul Germaniei, iar după câteva săptămâni

a şi murit, în septembrie 1914. Lui Carol I îi succedă un nepot al său (Carol I nu avusese decât o fată, care murise la o vârstă fragedă, iar regina Elisabeta – Carmen Sylva, după numele ei de poetă – n-a mai putut avea copii). Carol îl adoptase pe fiul unui frate mai mare al lui, îl adusese în ţară la o vârstă matură, iar acesta învăţase româneşte. El va fi regele Ferdinand I, cel mai bun rege pe care l-am avut. Se urcă deci pe tron în 1914. Este căsătorit cu o prinţesă pe jumătate englezoaică, pe jumătate rusoaică, viitoarea regină Maria, nepoată de fiu a reginei Victoria a Angliei şi nepoată de fiică a ţarului Alexandru II. Femeie cu mult cap politic şi foarte energică. În mare parte sub influenţa ei, dar şi fiindcă îşi dă seama care este adevăratul interes al poporului român, regele Ferdinand îşi calcă pe inimă, el, născut şi crescut în Germania, devine mai român decât mulţi români şi hotărăşte, în august 1916, să intre în război împotriva propriei sale patrii de origine.

România în război

După lungi negocieri, în august 1916, Ionel Brătianu încheie cu francezii, englezii şi ruşii un tratat deocamdată secret, în care ni se promit Transilvania, Banatul şi Bucovina (luată de austrieci în 1775). Odată acceptat acest plan de către aliaţi, românii intră în război la 28 august (15 august pe stil vechi) 1916. Trecem munţii, intrăm în Transilvania; la început, cum nu era apărată, pătrundem destul de adânc, suntem primiţi cu flori şi urale de românii din Transilvania, însă germanii aduc imediat divizii de pe alte fronturi,

cu doi dintre ofiţerii lor superiori cei mai de vază, Mackensen pe de o parte, Falkenhayn pe de alta, iar mica noastră armată, prost pregătită, prost înarmată, este de la început respinsă peste Carpaţi, în Muntenia; pe frontul de sud, la Turtucaia, suferim din partea armatelor bulgare şi germane o teribilă înfrângere. Încetul cu încetul, pierdem toată Muntenia într-un adevărat dezastru militar, cu toată rezistenţa pe Văile Jiului şi Prahovei, până ce suntem respinşi, la sfârşitul anului 1916, la graniţa dintre Muntenia şi Moldova. Dar în acel moment se petrece o schimbare. Mai întâi, vine iarna, francezii reuşesc să ne trimită prin Rusia armament şi instructori, iar în timpul iernii armata română se reface, astfel încât în primăvara şi în vara lui 1917 putem rezista în mod victorios pe linia Focşani–Nămoloasa–Galaţi. Uitaţi-vă pe hartă! Veţi vedea că între Muntenia şi Moldova, adică de la cotul Dunării şi până la cotul Carpaţilor, este o regiune destul de strâmtă, deluroasă, unde s-au săpat şanţuri şi s-a putut organiza apărarea. Şi când, în iunie 1917, germanii încearcă ori să vină din Transilvania prin pasul Oituz, ori să atace de la sud, la Mărăşti şi Mărăşeşti, sunt opriţi de armata română şi de bruma de armată rusă de pe acel front. Sunt victorii frumoase ale armatei noastre. Din păcate, vor fi oarecum fără viitor.

În Rusia, se întâmplau, de mai multe luni, evenimente extrem de grave. Deja mişcarea revoluţionară, căreia i se va zice bolşevică, minase imperiul rus după aproape trei ani şi jumătate de război, un război foarte dur, al cărui scop ostaşii nu-l înţeleg şi care face milioane de victime.

Comunismul, cu un şef genial, Lenin, adus de germani, într-un vagon camuflat, din Elveţia în Finlanda, în 1917, reuşeşte să infiltreze spiritul de revoltă în toată armata, în muncitorimea rusă. Marele imperiu ţarist începe să se clatine. Chiar ostaşii care se luptă la Mărăşeşti, alături de români, de multe ori fug, lasă arma şi îi îmbie şi pe români să dezerteze, fiindcă n-are rost să se bată, zic ei, pentru capitalişti. Cu toate că i-am oprit pe germani pe linia Focşani–Nămoloasa–Galaţi, iată-ne, în toamna anului 1917, în faţa unei Rusii aproape complet paralizate, şi riscând de a ne regăsi între două focuri.

Deja în martie ţarul abdicase. Cu un guvern socialist în frunte cu Kerenski, se spera un fel de regim democratic, dar nu s-a putut opri descompunerea. Bolşevicii, deşi minoritari, reuşesc să ia puterea în Rusia la 7 noiembrie 1917 (25 octombrie pe stil vechi, de unde expresia „Revoluţia din Octombrie"). Şi încep imediat negocieri între guvernul bolşevic din Rusia şi Germania. Situaţia micii Românii, care se reducea deocamdată la Moldova, cu tot guvernul refugiat la Iaşi, aflată între puterea germană şi cea austro-ungară la apus şi revoluţia bolşevică la răsărit, devenise disperată. În momentul acela, Ionel Brătianu îşi dă seama, sau crede, că am pierdut războiul, cedează locul celor care sunt dispuşi să facă pace cu Germania, mai întâi mareşalului Averescu, unul dintre eroii războiului, dar care consideră, pe plan militar, că războiul ar fi pierdut şi că deci, la fel ca ruşii, trebuie să facem pace cu Germania. Am semnat armistiţiul la 9 decembrie 1917 (ruşii semnaseră armistiţiul la Brest-Litovsk cu patru zile înainte). Apoi, după mai multe luni de negocieri, preşedinte al

guvernului fiind conservatorul Alexandru Marghiloman, am semnat Pacea la Bucureşti, la 7 mai 1918.

Voi vorbi iarăşi în nume personal. În toate cărţile noastre de istorie, scrie că eram absolut siliţi să încheiem Pacea de la Bucureşti, o pace foarte dureroasă pentru români: pierdeam Dobrogea, în favoarea Bulgariei, şi o întreagă zonă de munte în favoarea Austro-Ungariei; tratatul cuprindea şi alte clauze extrem de dure pentru ţara noastră, făcând din ea o adevărată colonie economică a Puterilor Centrale. Or, exista o mică minoritate printre oamenii noştri politici (dau numai două nume: regina Maria şi Take Ionescu) care era de părere să nu cedăm şi, dacă tot trebuie să ne retragem, atunci să ne retragem în Rusia cu mica noastră armată care era încă întreagă, se luptase bine. Nu era un plan nebunesc, poate că am fi influenţat chiar viitorul război civil dintre albi şi roşii, din Rusia, în favoarea albilor. Pe de altă parte, în momentul când noi semnam Pacea de la Bucureşti, americanii intrau deja în război şi, după numai câteva săptămâni de la semnarea păcii noastre, soarta războiului se va întoarce în favoarea aliaţilor occidentali. Am semnat deci o pace în 1918, cu doar câteva săptămâni înainte ca balanţa să se încline de partea aliaţilor. Din iulie 1918, pe frontul de vest mai întâi, apoi pe frontul de sud, la Salonic, unde era o armată internaţională sub comandă franceză, începe dărâmarea celor două imperii centrale; imperiul austro-ungar capitulează la 3 noiembrie 1918, iar Germania la 11 noiembrie. În momentul când armata franceză înaintează de la sud, cu viitorul mareşal Franchet d'Esperey,

reluăm şi noi armele, la începutul lui noiembrie 1918, aşa încât ne-am găsit din nou alături de aliaţi abia la sfârşitul războiului.

Dificile negocieri de pace la Versailles

Pacea de la Bucureşti din 7 mai 1918 ne-a îngreunat foarte mult sarcina la negocierile generale de pace care vor începe la Palatul Versailles de lângă Paris. Aici, iarăşi manualele noastre de istorie prezintă lucrurile de cele mai multe ori inexact: se insinuează că Franţa şi Marea Britanie n-au mai vrut să respecte semnătura dată în august 1916, înainte de intrarea în război. E oarecum adevărat, dar uităm să precizăm motivul: din punct de vedere juridic, ni se aducea învinuirea că *noi nu respectaserăm înțelegerea din august 1916*, care prevedea clar interzicerea încheierii unei păci separate, ceea ce noi am făcut. Condiţiile dramatice în care ne aflaserăm în noiembrie 1917 nu au fost considerate un motiv suficient ca să justifice capitularea noastră. Aliaţii puneau în paralel atitudinea Serbiei, care, *ocupată integral în 1915*, nu făcuse totuşi pace, ci îşi retrăsese armata prin Albania până la Adriatică, unde fusese îmbarcată pe nave engleze şi franceze pentru a fi din nou trimisă pe front, la Salonic. Delegaţia noastră la tratativele de pace s-a găsit deci într-o situație foarte dificilă pentru a-i convinge pe Aliaţi să respecte clauzele acordului din 1916. La care s-a adăugat şi o dispută privitoare la graniţa dintre noi şi sârbi în Banat, preferinţa fiind dată exigenţelor sârbeşti. În fine, românii erau foarte reticenţi în a accepta

formulele propuse pentru garantarea drepturilor minorităţilor. Ionel Brătianu a părăsit conferinţa, lăsând altor partide sarcina de a isprăvi negocierile.

Marea Unire din 1918

Dar *pe teren*, lucruri mari se împliniseră. A existat în acel moment istoric o împrejurare extraordinară, anume că de-o parte, din cauza revoluţiei bolşevice, Basarabia a putut mai întâi să se desprindă de ansamblul rusesc, iar apoi Sfatul Ţării de la Chişinău să voteze, la 27 martie (9 aprilie) 1918, unirea cu România; de cealaltă parte, după prăbuşirea Dublei Monarhii, Marea Adunare Naţională a Românilor din Transilvania, Banat şi Crişana să voteze la 18 noiembrie (1 decembrie) unirea cu România. Consiliul Naţional din Bucovina făcuse acelaşi lucru cu trei zile anterior. Astfel, în chip aproape miraculos, se întregise ţara şi spre răsărit, şi spre apus.

În timpul lungilor negocieri de la Versailles (1919–1920), a intervenit încă un eveniment neprevăzut: în Ungaria, în martie 1919, preia puterea un guvern comunist în frunte cu Béla Kun. Prăbuşirea ţării era desigur dramatică, dezastru militar, teritoriu redus la mai puţin de o treime, astfel încât Ungaria devenise terenul ideal ca să prindă comunismul răspândit în lumea întreagă de Moscova, după victoria revoluţiei în Rusia.

Guvernul Béla Kun nu se mulţumeşte să ia pe plan intern toate măsurile pentru instalarea comunismului, dar în iulie 1919 îndrăzneşte să lanseze armata ungară într-un

atac pentru a încerca să reia Transilvania de la români şi, după unele surse, să facă joncţiunea cu trupele bolşevice de pe Nistru. Atunci armata română intră în Ungaria şi, cu toate că franco-englezii ne interzic să înaintăm mai departe, de astă dată nu ascultăm de marile puteri şi mergem să ocupăm Budapesta (4 august 1919). Ungurii oneşti recunosc şi azi că ne datorează salvarea de comunism în 1919 şi că datorită şederii noastre timp de trei luni la Budapesta s-a putut instala un guvern ungar relativ democratic, cu amiralul Horthy în fruntea statului, ca regent, adică şef provizoriu al statului în lipsa regelui (fiindcă românii, slovacii, sârbii şi croaţii nu permiseseră acestei Ungarii să redevină regat sub coroana fostului împărat Carol, care succedase în 1916 unchiului său, Franz Joseph). Ocupăm deci Budapesta şi împiedicăm în acest fel apariţia comunismului în centrul Europei timp de douăzeci şi ceva de ani. E un lucru pe care trebuie să îl ţinem minte, o realizare a guvernului de atunci al lui Ionel Brătianu.

Înfăptuirea României Mari, dintr-o dată, în decembrie 1918, reprezintă împlinirea unui vis secular al românilor de a se afla împreună din Banat până la Nistru. Această Românie Mare e o ţară care se naşte cu dificultăţi uriaşe – trebuiau să se adune şi să se gospodărească împreună oameni care nu s-au aflat niciodată sub aceeaşi cârmuire. Ceea ce-i uneşte pe toţi românii este faptul de a vorbi aceeaşi limbă. Am mai spus că suntem poate singura ţară din Europa, în afară de micile ţări, al cărei sentiment naţional este exclusiv întemeiat pe faptul că vorbim aceeaşi limbă „de la Nistru până la Tisa". Lucru care nu se-ntâmplă în alte ţări, unde sentimentul naţional s-a clădit de veacuri,

încetul cu încetul, în jurul unei istorii comune. La noi, cimentul este limba. Iar părerea mea este că această unire pe care am făcut-o în 1918 a fost excepțional de bine reușită. Văzând ce greutăți au avut cehii și slovacii ca să păstreze o singură țară sau drama celor din fosta Iugoslavie (nu numai acum, ci în întreaga perioadă interbelică), atunci trebuie să recunoaștem că această unire a românilor s-a realizat în mod miraculos. Un singur exemplu: Ionel Brătianu avea un prestigiu imens și se bucura și de deplina încredere a regelui Ferdinand (cei treisprezece ani cât au fost împreună la putere au reprezentat unul dintre marile momente de împlinire ale istoriei noastre). Înțelegând Ionel Brătianu că era nevoie de un ardelean ca să cimenteze unirea și ca să ne reprezinte la Paris când ni se făceau dificultăți din cauza Păcii de la București, a acceptat un prim-ministru ardelean, pe Vaida-Voievod. La Tratatul de la Trianon s-a dus deci să negocieze un ardelean, nu un om de la București. Prin urmare, am fost extrem de liberali în sensul acesta, am reușit să unim în mod foarte concret cele patru-cinci provincii care fuseseră înainte despărțite.

Pacea cu Ungaria nu s-a semnat la Versailles, în marele palat al „Regelui-Soare", cum i s-a zis lui Ludovic XIV, ci în palatul Trianon, din același parc, abia la 4 iunie 1920, din cauza nesfârșitelor discuții care au avut loc privitor la graniță, la asigurarea drepturilor minorităților etc. În decembrie 1919, semnaserăm pacea cu Austria (Bucovina) și cu Bulgaria (Dobrogea), la Saint-Germain și, respectiv, la Neuilly (tot în apropierea Parisului).

Situația internă la începuturile României Mari. Reforma agrară

Țara aceasta, dublată ca întindere, cu provincii care nu mai fuseseră împreună în trecut decât pentru o foarte scurtă perioadă (1600–1601) – „Vechiul Regat“, Banatul, Transilvania, Maramureșul, Bucovina, Basarabia –, *cu minorități naționale reprezentând 28% din populație*, punea probleme extraordinar de grele.

Problema minorităților, adică a garanțiilor pe care trebuiau să le dea minorităților noile state create sau reconstituite, precum Cehoslovacia ori Polonia, sau considerabil mărite, ca România ori viitoarea Iugoslavie, fusese una dintre cele care au prelungit cel mai mult negocierile de la Versailles.

A urmat dificultatea punerii în practică a angajamentelor luate, problemă care continuă să fie actuală după optzeci de ani. Să nu uităm situația din 1918: după întregirea țării și către nord, și către vest, și către est, dacă-i adunăm pe toți minoritarii rămași înlăuntrul granițelor țării, unguri, germani, ucraineni, găgăuzi, bulgari etc., de asemeni dacă adăugăm pe aceia dintre evrei, armeni sau țigani care doreau să aibă o reprezentare proprie în Parlament, atunci un cetățean din patru nu era de origine etnică română. Să nu uităm gravitatea acestei probleme cu care s-a găsit deodată confruntată România Mare.

Reforma agrară se afla în programul Partidului Liberal chiar dinaintea izbucnirii războiului. În plin război, în aprilie 1917, regele Ferdinand, pentru a-i încuraja pe ostașii

țărani, făcuse o proclamație conform căreia, după ce războiul va fi fost câștigat, se vor împărți pământurile marilor moșii, așa încât guvernele postbelice erau absolut obligate să pună în practică reforma făgăduită solemn de însuși regele țării. Aici, trebuie subliniat că această reformă agrară, începută în 1918 și încheiată în 1922, este cea mai mare reformă agrară făcută vreodată în lume de un guvern burghez sau, în orice caz, de înșiși proprietarii terenurilor agricole. În toată istoria universală pe care am cercetat-o, am găsit un singur precedent, în China, în veacul al X-lea, dar aici am avut de-a face cu o revoluție, iar efectele au fost de scurtă durată. Dacă privim istoria Europei, întâlnim, bineînțeles, confiscarea bunurilor în timpul Revoluției Ruse, însă aceasta nu s-a făcut pentru a-i împroprietări pe țărani, ci pentru a înființa colhozuri. O hotărâre revoluționară de împărțire a pământului în mod pașnic, cum am făcut-o noi, într-un parlament în care aproape toți cei care au votat această lege erau proprietari de pământ, este un lucru unic în istorie.

S-a ajuns deci ca țara noastră, între cele două războaie, să aibă o distribuție a proprietăților asemănătoare cu cea care exista în Franța sau în Suedia, adică circa 20% din pământuri să aparțină celor care au peste 50 de hectare, iar restul să aparțină unor proprietari mici sau foarte mici. Se poate reproșa că rezultatele, din punct de vedere economic, n-au fost bune. E drept, n-a fost destul timp pentru a apărea efectele benefice ale reformei; dimpotrivă, primele rezultate au fost proaste: dacă pe marile proprietăți se putuse cultiva grâu pe suprafețe întinse, cu munca relativ forțată a țăranului, România rămânând un mare exportator de cereale, după război am devenit o țară care abia mai

putea exporta. Din punct de vedere cantitativ, producţia a scăzut, în parte şi din cauza lipsei de mijloace a micilor proprietari şi a ignorării tehnologiei agricole moderne. Pe de altă parte, cum eram o naţiune prolifică, loturile de pământ împărţindu-se între copii de la prima generaţie, putem spune că, în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, situaţia micilor agricultori nu era prosperă. Trebuie adăugat însă că „la jumătatea drumului", între 1929 şi 1931, s-a produs cea mai mare criză economică mondială înregistrată de la începuturile erei industriale. Începută în Statele Unite sub forma unei crize bursiere (provocată, paradoxal!, de supraproducţie), s-a propagat vertiginos pe toată planeta – dovadă că de pe atunci economia era mondială. Preţurile agricole, şi la noi, au scăzut brutal la mai puţin de jumătate (copil fiind, am trăit momentul!), astfel încât producătorul nu s-a mai putut ridica peste nevoile sale strict alimentare. Nici una dintre reformele plănuite de liberali sau de Partidul Naţional-Ţărănesc (realizarea unui sistem de cooperative ţărăneşti sau ajutorarea bancară pentru modernizare) nu s-a putut înjgheba la vreme înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial.

Viaţa politică în perioada interbelică. Partide vechi şi noi

După Primul Război Mondial, au apărut noi partide, iar Partidul Conservator a dispărut de pe scena politică, în mare parte pentru că regimul liberal al lui Ionel Brătianu

a luat acele importante hotărâri – sufragiul universal şi împărțirea pământului –, reforme democratice care schimbau componența parlamentului. Prin dispariția Partidului Conservator, o parte dintre oamenii săi politici sunt recuperați de noul partid averescan, partidul format în jurul mareşalului Averescu, unul dintre eroii noştri în timpul războiului. A intrat în politică pe la sfârşitul războiului şi s-ar putea spune că rămăşițele Partidului Conservator trec în partidul acesta averescan, care însă n-a izbutit niciodată să aibă un impact important în țară – n-a guvernat decât atunci când a binevoit Ionel Brătianu să-i lase locul! În primii ani de după război, cei mai puternici sunt liberalii şi averescanii; nu peste mult timp însă, Partidul Național transilvănean, condus de Iuliu Maniu, se asociază cu noul Partid Țărănesc, condus de Ion Mihalache, din Muntenia. Aşa s-a născut Partidul Național-Țărănesc. „Național" însemna că provenea din Partidul Național din Transilvania, care luptase, împotriva ungurilor, pentru emanciparea românilor, iar acum se alia cu un partid țărănesc care se afla pe eşichierul politic mai la stânga – voia o şi mai radicală reformă agrară, şi în orice caz punea accentul pe aspectele sociale. Această uniune național-țărănistă a devenit încetul cu încetul cel mai mare partid din toată România, întrecând Partidul Liberal. Alternanța, care înainte de 1914 se făcea între conservatori şi liberali, se va face de-acum între Partidul Liberal şi Partidul Național-Țărănesc. Iată cum Partidul Liberal devine un fel de partid conservator față de Partidul Național-Țărănesc!

O dramă se întâmplă în 1927, când în acelaşi an mor regele Ferdinand şi Ionel Brătianu, cel mai mare cap politic

al României în veacul al XX-lea. De-acum încep nenorocirile țării. Regele Ferdinand, îndemnat pare-se de Ionel Brătianu, îl dezmoștenise pe fiul său, moștenitorul normal al tronului, principele Carol, fiindcă amândoi aveau impresia că nu era vrednic să devină conducătorul țării. Carol făcuse un lucru inadmisibil: în 1918, părăsise țara, ca să se căsătorească ilegal din punct de vedere dinastic, în Rusia, la Odessa, cu iubita sa, Zizi Lambrino, aparținând unei familii de boieri din Moldova. Această acțiune nesăbuită îi păruse lui Ionel Brătianu (și avea dreptate!) un foarte prost semn privitor la maturitatea sa. În 1927, când moare regele Ferdinand, principele Carol este deci, în mod legal, dezmoștenit, tronul trecând direct la fiul său, Mihai, care nu are decât șase ani. Moartea neprevăzută și tragică a regelui Ferdinand pune țara într-o foarte grea situație: un rege minor și o regență formată din trei persoane nepregătite politic, anume Patriarhul țării Miron Cristea – aveam Patriarhie din 1925 –, președintele Curții de Casație și principele Nicolae, frate mezin al lui Carol. Dar în 1930, date fiind dificultățile economice și politice în care se zbate țara, apare o tendință din ce în ce mai vădită la marele public și chiar în sânul partidelor politice: „să-l rechemăm pe principele Carol". Iar principele Carol dă, împreună cu câțiva complici, o lovitură: vine în țară pe neașteptate, cu avionul, la 6 iunie 1930, într-un moment când Iuliu Maniu este președintele guvernului. Maniu are slăbiciunea de a demisiona pentru a lăsa Parlamentul să hotărască, iar Carol este recunoscut de Parlament ca rege al țării. Micul rege trebuie să cedeze locul tatălui său, și iată-ne în 1930 cu începutul domniei regelui Carol II, Maniu revenind la putere după câteva zile.

Ne este acum foarte greu, mai cu seamă pentru oameni de vârsta mea, care am trăit acele vremuri, să fim total nepărtinitori şi să ştim să deosebim ce-a fost bun de ce-a fost rău în domnia regelui Carol II. Omul era inteligent şi cult, iar opţiunile lui de politică externă s-au dovedit mai târziu corecte. În schimb, era lipsit de moralitate şi de capacitatea de a-şi înfrâna pasiunile, aşa încât s-a lăsat înconjurat curând de un grup de profitori şi afacerişti, căruia opinia publică i-a dat numele (provenit din istoria Spaniei) de „camarila" regală.

Ca să înţelegeţi însă mai bine drama pe care a trăit-o ţara în timpul domniei regelui Carol II, trebuie să încerc mai întâi să descriu pe scurt situaţia politică la noi şi în Europa.

Situaţia politică în Europa anilor '30. Ascensiunea partidelor de extremă dreaptă

Aspectul cel mai stringent era la acea epocă ascensiunea mişcărilor de extremă dreapta în mai toată Europa. Aceste mişcări apăreau, pe de o parte, ca reacţie împotriva bolşevismului, pe de alta din pricina discreditării, în multe ţări, a regimului parlamentar, privit ca ros de corupţie şi incapabil să pună capăt crizei economice. Riscul de a vedea ivindu-se în toate ţările ceva asemănător experienţei Béla Kun din Ungaria, sau ceva în genul situaţiei din Germania, Spania (unde exista un puternic partid comunist) sau Italia de la începutul anilor '20 a făcut să se nască mai peste tot mişcări de coloratură naţionalistă promovând

suprimarea regimului parlamentar multipartid şi guvernarea unui partid unic, anticomunist. Primul exemplu îl avem din 1922 în Italia, cu venirea la putere a lui Benito Mussolini, fondatorul mişcării fasciste (nume provenind de la „fasciile" din istoria Romei antice). Vom vedea apoi apărând regimuri autoritare în ţări mai aproape de noi: în 1926 în Polonia, dictatura mareşalului Piłsudski (se pronunţă Piusudski); în 1927 preluarea puterii de către regele Alexandru în „Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor", pe care el îl va boteza „Iugoslavia" în 1929.

În 1933 – eveniment cu urmări mult mai grave –, preia puterea în Germania Adolf Hitler, în fruntea Partidului Naţional Socialist (*Nationalsozialistische Partei*, de unde prescurtarea *Nazi*, care a dat termenul „nazism"). (Nu e lipsit de interes să precizez că Hitler a fost învestit cancelar de preşedintele Republicii Germane de atunci, mareşalul Hindenburg, după ce partidul lui obţinuse majoritatea relativă în alegerile parlamentare.)

În 1936, se instaurează dictatura generalului Metaxà în Grecia. Tot în 1936 începe un lung şi sângeros război civil în Spania, care va ţine trei ani, între guvernul de Front popular socialist-comunist şi naţionaliştii generalului Franco, în cele din urmă învingător – aflându-se în fruntea statului ca dictator până la moartea sa, în 1975. Aşadar, să nu-l acuzăm pe regele Carol II că a impus o dictatură în 1938 – suntem totuşi ultima ţară din această parte a Europei care trece la un regim dictatorial şi am avut în perioada interbelică un regim relativ mai democratic decât oricare dintre vecinii noştri. Chiar şi în Europa apuseană, într-o ţară cu tradiţie democratică precum

Franța, în ajunul războiului, vreo două-trei mișcări de extremă dreapta căpătaseră o pondere politică neașteptată.

Mișcarea legionară (Legiunea Arhanghelului Mihail, Garda de Fier)

La noi, cel mai simptomatic dintre partidele de extremă dreaptă a fost mișcarea legionară. Dat fiind că și astăzi ideologia acestei mișcări mai atrage simpatii, trebuie să încerc să spun ce a fost mișcarea legionară. Și e foarte greu de explicat. Mai întâi, să nu credeți, cum spun adversarii mișcării legionare, că a fost de la bun început o copie a nazismului sau a fascismului. Mișcarea legionară a fost o mișcare autohtonă, născută din grupări studențești anti-comuniste, între care una era condusă de Corneliu Zelea Codreanu. La un moment dat însă, se întâmplă un lucru grav în cariera lui Corneliu Codreanu: într-un proces în care era acuzat de un prefect ce se purtase într-adevăr foarte urât cu studenții pe care-i arestase (bătăi, procedee cu totul detestabile și condamnabile – asemenea comportament exista și înaintea epocii comuniste, dar la o scară infinit mai mică), Corneliu Codreanu scoate revolverul și-l ucide pe-acest prefect. De la uciderea, pe vremea lui Cuza, a șefului conservatorilor, Barbu Catargiu (nu s-a lămurit nici până astăzi cine a fost asasinul, dar e evident că oamenii care erau de partea lui Cuza Vodă l-au omorât pe cel ce se opunea reformelor domnitorului), în 1863, și până la acest asasinat nu s-a petrecut în țara noastră nici o crimă politică – ceea ce contrasta cu „obiceiurile"

din Balcani. Asta este marea învinuire care se aduce legionarilor: *au introdus în moravurile politice româneşti ceva ce nu făcea parte din tradiţia noastră.*

Atunci au început să fie prigoniţi într-adevăr aceşti tineri care voiau schimbări adânci în ţară şi în moravurile politice ale acesteia. Codreanu – achitat de un tribunal popular după uciderea prefectului – creează împreună cu câţiva apropiaţi, într-o atmosferă mistic-religioasă, Legiunea Arhanghelului Mihail, care se va numi mai apoi şi Garda de Fier. Ce voiau ei? Ziceau că vor să cureţe ţara de moravurile politice murdare, să înlăture influenţa pernicioasă şi cosmopolită a evreilor şi a masonilor; se voia întoarcerea la un trecut popular, mitic, folosind uneori expresii care ni se par acum de o mare naivitate („Să facem o ţară ca soarele sfânt de pe cer" etc.). Codreanu, numit de partizanii săi doar „Căpitanul", umbla prin sate în port naţional, uneori călare pe un cal alb, ca în basme. Era, în toată purtarea lor, un parfum arhaic – dar în acele momente de mare criză economică şi de nedumerire politică, cu un foarte ridicat procent de şomaj printre tinerii intelectuali, entuziasmul lor oarecum copilăresc a fost atât de contagios, încât după puţin timp se poate spune că o mare parte a tineretului studenţesc, dar şi preoţi, meseriaşi, muncitori se leagă de această mişcare legionară.

Lumea de astăzi, mai cu seamă democraţii sinceri nu mai înţeleg cum oameni de calitatea intelectuală a filozofului Nae Ionescu, de calitatea lui Mircea Eliade, a lui Emil Cioran şi a atâţia alţii de mare valoare intelectuală şi morală s-au putut lăsa entuziasmaţi de această mişcare. Din punct de vedere social, chiar dacă iniţiatorii

proveneau din straturi apropiate de popor, recrutarea ulterioară a atins toate straturile sociale, şi s-au găsit printre militanţii de frunte ai mişcării un număr impresionant de persoane purtând nume „istorice": Cantacuzino, Ghica, Sturdza, Manu etc. A existat un fel de orbire colectivă. Numai târziu – mult mai târziu, după experienţa războiului – ne-am dat noi seama că orice mişcare presupunând un partid unic duce în mod fatal la crimă. Cu atât mai mult, în contextul lumii de azi, reînvierea mişcării legionare apare ca o anacronică şi primejdioasă aberaţie.

În 1933, după victoria lui Hitler în alegerile din Germania, legionarii s-au pregătit de alegerile din ţară cu un program atât de violent fascist, antisemit şi antioccidental, încât liberalul I. G. Duca, însărcinat de regele Carol să organizeze alegerile, a crezut de cuviinţă să interzică participarea la alegeri a Gărzii de Fier. Trei săptămâni mai târziu, era asasinat în gara Sinaia de trei legionari. Un asasinat şi mai greu de justificat va avea loc în 1936, când o echipă de zece legionari (studenţi în teologie!) îl împuşcă, pe patul lui de spital, pe disidentul legionar Mihai Stelescu, ciopârţindu-i apoi trupul cu topoarele şi dănţuind în jurul cadavrului (unii etnologi au văzut în această scenă abia credibilă o reminiscenţă a ritului antic al Cabirilor!). Totuşi, succesul Legiunii sporeşte, mai cu seamă când o grupă de voluntari din Legiune merge în Spania să lupte în rândurile „franchiştilor", iar doi dintre ei, Moţa şi Marin, mor în luptă. Înmormântarea lor solemnă, la Bucureşti, în ianuarie 1937, relevă lumii amploarea luată de mişcare. Apoi, în alegerile din decembrie 1937, prim-ministrul desemnat de regele Carol, liberalul Gheorghe Tătărăscu,

în mod cu totul excepțional, nu reușește să câștige alegerile (obținând doar 36% din voturi în loc de cele 40 de procente necesare – după lege – pentru a deține majoritatea în Parlament).

Instaurarea dictaturii regale

Acest insucces electoral se datora în parte unui „pact de neagresiune electorală" între național-țărăniștii lui Iuliu Maniu și partidul „Totul pentru țară" (eticheta electorală a Legiunii). Rezultatul a fost că regele a adus la guvern doi lideri de mici partide de extremă dreaptă (dar nu din Legiune): poetul Octavian Goga și profesorul A. C. Cuza, șeful unui partid axat exclusiv pe antisemitism.

S-ar zice că regele Carol i-a adus la putere numai ca să compromită extrema dreaptă și, cu prilejul unei noi crize (economico-financiare, plus presiune externă), să dizolve Parlamentul și să instaureze dictatura regală (februarie 1938), inventând apoi, la sfârșitul anului, un partid unic, cu totul artificial, „Frontul Renașterii Naționale".

Față de toate dictaturile pe care le-am cunoscut mai târziu, s-ar părea azi că dictatura regală a fost mai puțin dură decât cele ce vor urma: scurta experiență legionară, dictatura generalului Antonescu, apoi, mai cu seamă, cei patruzeci și cinci de ani de regim comunist. De altfel, Carol II, un an-doi după venirea pe tron, a avut norocul de a profita de o restabilire a situației economice mondiale, care a avut repercusiuni favorabile și asupra țării noastre, astfel încât anii domniei lui au fost o epocă de relativ

progres economic şi o perioadă de mari construcţii în Bucureşti; se fac, de asemeni, primele drumuri asfaltate din ţară. Din păcate, acest *boom* economic a fost umbrit de suspiciunea în legătură cu profiturile ilicite obţinute de anturajul regal, profituri ilicite de care era acuzată şi amanta regelui, foarte impopulară, Elena Lupescu, pentru care regele divorţase de regina Elena (din familia regală a Greciei).

Să revenim la soarta legionarilor în timpul dictaturii regale. Aici a făcut regele Carol un lucru absolut inadmisibil pentru un suveran – şi chiar pentru orice guvernant: s-a „dezbărat" de persoana „charismatică" a lui Codreanu prin asasinat. S-a montat (pe când regele era în vizită oficială la Hitler, în noiembrie 1938) o pretinsă evadare din închisoarea unde Codreanu fusese închis după un proces politic, şi a fost sugrumat împreună cu toţi cei care-i executaseră pe I. G. Duca şi pe Stelescu. Suprimarea „Căpitanului" şi arestarea principalilor fruntaşi ai mişcării au dus la dezorganizarea Legiunii şi la propulsarea la rangul întâi a unui mediocru complotist, Horia Sima. Zece luni după asasinarea lui Codreanu, la câteva săptămâni de la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial (septembrie 1939), are loc răzbunarea legionarilor: asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu; după care oamenii regelui Carol au reacţionat cu metode cvasimedievale: atentatorii executaţi pe loc şi lăsaţi cu zilele să putrezească în stradă, sute de execuţii oarecum la întâmplare, în provincie. Se porneşte cu furie „spirala" violenţei.

Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939). Izbucneşte al Doilea Război Mondial

Odată cu instaurarea dictaturii regale, ne apropiam de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, pe care omenirea îl vedea apropiindu-se din an în an de la venirea lui Hitler la putere, în 1933. În 1936, a reocupat Renania, provincie germană de graniță, pe care Tratatul de la Versailles o decretase „demilitarizată"; în martie 1938, a ocupat Austria (*Anschluss*), considerând-o germană; la 29 septembrie în acelaşi an, după o încordată criză politică între Axa Berlin–Roma pe de o parte şi francezi şi britanici pe de alta, aceştia din urmă au acceptat, prin acordul de la München, dezmembrarea Cehoslovaciei, considerându-se încă nepregătiți pentru o confruntare militară (Germania anexează cam o treime din teritoriul Cehiei, zis al Munților Sudeți, cu densă populație germană, Ungaria primeşte sudul Slovaciei, iar Polonia regiunea Teschen); la 15 martie 1939, Hitler a invadat şi restul Cehoslovaciei. Cehia a devenit protectorat german, iar Slovacia, amputată de partea ei de sud şi de Rutenia subcarpatică, cedate Ungariei, a devenit (teoretic) independentă. Nici de data asta anglo-francezii nu reacționează.

Mica înțelegere (Cehoslovacia–România–Iugoslavia), care de la înființarea ei, în 1920, nu ajunsese să fie niciodată o reală putere militară, era de-acum un vis al trecutului, iar țara noastră, în fața acestei înaintări nestăvilite a celui de-al III-lea Reich (titlul pe care îl luase Germania hitleristă, adică „al treilea imperiu"), s-a văzut silită să semneze

un tratat comercial care făcea din noi un client cvasiexclusiv al Germaniei.

Lumea află cu stupefacție că Germania și Uniunea Sovietică, pe care toți le credeau dușmane de moarte, semnaseră, la 23 august 1939, un pact de neagresiune. (Se va afla mai târziu că prevedea împărțirea Poloniei și autorizarea dată de germani Uniunii Sovietice de a reocupa Basarabia.) A rămas cunoscut sub numele celor doi miniștri de externe: Pactul Ribbentrop–Molotov. Nu va trece decât o săptămână, și Germania, la 1 septembrie 1939, invadează fără preaviz Polonia, cu un aparat militar formidabil. Pretextul era recuperarea portului Danzig (Gdańsk), majoritar german, și a coridorului care-l despărțea de Germania. Franța și Marea Britanie, respectând tratatul de garanție ce le lega de Polonia, declară război Germaniei la 3 septembrie 1939. Așa a început al Doilea Război Mondial, care va ține mai mult decât primul și va face *zeci de milioane de victime*.

Francezii și britanicii nu sunt însă în măsură să atace imediat Germania, din cauza inferiorității lor aeriene și a existenței unor fortificații betonate de-a lungul întregii granițe germane (Linia Siegfried). Germania poate duce un război-fulger în Polonia, care, după o rezistență eroică, atacată și de la răsărit de sovietici, e împărțită la 28 septembrie între cei doi agresori.

Germania apare deodată ca o putere de neînvins. Ce ar fi trebuit să facem noi, românii, în această configurație politică? Primiserăm și noi garanții din partea Franței și a Marii Britanii; dar ce valoare mai aveau?

La 10 mai 1940, pornește atacul Germaniei împotriva franco-britanicilor, ocolind fortificațiile franceze (Linia

Maginot), prin violarea neutralității olandeze și traversarea Belgiei de la nord spre sud. Oarecum neprevăzut, Franța se prăbușește în câteva săptămâni.

Ultimatumul sovietic (26 iunie 1940). *Diktat*-ul de la Viena (30 august 1940)

Consecințele pentru noi sunt imediate. La numai o săptămână după armistițiul francez din 17 iunie 1940, România primește o notă ultimativă din partea URSS: ni se cerea să cedăm imediat Basarabia și Bucovina de Nord. A fost un moment extraordinar de dramatic. Regele Carol II, nemaiavând parlament, este silit să-și adune cel puțin un Consiliu de Coroană – instituție veche, pe care o scoate din nou la lumină. Consiliul de Coroană adună în grabă douăzeci și unu de membri. Avem treizeci și șase de ore ca să răspundem acestui ultimatum. Cum putem apăra 650 de kilometri de graniță împotriva unei puteri de douăzeci de ori mai mare decât România? S-a telefonat imediat ministrului de externe german, pentru a interveni pe lângă ruși ca să începem negocieri. Dar, în acel moment, germanii și rușii sunt aliați. Hitler ne spune să cedăm imediat. Atunci, la o a doua întrunire a Consiliului de Coroană, câteva ore mai târziu, din 21 de membri numai șase au mai fost de părere să rezistăm orice ar fi, printre ei Nicolae Iorga și un basarabean, istoricul Ștefan Ciobanu!

Și acum mă întreb, după atâtea zeci de ani, acum, când cunoaștem ce a urmat și, de asemeni, care a fost clauza secretă din Pactul Ribbentrop–Molotov (care cuprindea

acordul dat sovieticilor de a înainta până la Prut), mă întreb dacă nu aceşti şase oameni au fost cei care au avut dreptate. Oare n-ar fi fost mai bine în ziua aceea să spunem că rezistăm? Pierdeam războiul în opt zile, mureau câteva zeci de mii de oameni, dar germanii ar fi intrat în ţara noastră, pentru că n-ar fi admis – e un calcul pe care îl puteau face şi oamenii politici de atunci – să-i lase pe ruşi să pună mâna pe petrolul de la Ploieşti, din moment ce pregăteau un război împotriva URSS. Lucrul acesta se ştia, îl scrisese Hitler în cartea lui, *Mein Kampf*, cu ani în urmă. E clar deci că, dacă noi îi lăsam pe germani să ne ocupe restul ţării, am fi avut exact aceeaşi situaţie ca Polonia, adică în tot timpul războiului am fi fost ocupaţi de cele două mari puteri agresoare, dar rămâneam cu onoarea nepătată. Există un principiu de la care n-aveam voie să ne abatem: nu cedezi un petic de pământ fără să tragi un foc de armă. Aceasta a fost, după părerea mea, marea eroare politică pe care am făcut-o în ultimii cincizeci de ani. Noi trebuia să ne batem în 1940 împotriva ruşilor, chiar de n-ar fi durat decât opt zile. Căci, după ce am cedat Basarabia şi nordul Bucovinei ruşilor, a trebuit să cedăm şi nordul Transilvaniei. Au bătut cu pumnul în masă germanii, iar noi am cedat ungurilor jumătate din Transilvania (*Diktat*-ul de la Viena) şi Cadrilaterul bulgarilor, prin urmare am pierdut în câteva luni o treime din ţară fără să tragem un foc de armă!

Repet convingerea mea: trebuia să ne batem, mai întâi fiindcă *trebuia* să ne batem; apoi, fiindcă, judecând *a posteriori*, putem estima că, în ipoteza în care ne-am fi apărat, urmările ar fi fost mai puţin catastrofale pentru ţară. Am

fi pierdut infinit mai puțini oameni decât am pierdut apoi în două campanii, una în Rusia până în Caucaz și la Stalingrad, cealaltă în Apus până la Praga, dar mai cu seamă am fi dat lumii o imagine mult mai nobilă, ceea ce e de *importanță vitală pentru tine însuți.* Din clipa cedării noastre la 27 iunie 1940, s-ar zice că toate ne-au ieșit rău și că am dat tuturor prilej de a ne judeca rău: sârbii și grecii, vechii noștri prieteni și aliați, ne pot învinui că am autorizat pe germani să folosească teritoriul nostru pentru a-i ataca pe la spate; aliații noștri occidentali tradiționali nu ne iartă că ne-am aliat apoi cu Germania pentru a recuceri Basarabia și Bucovina; rușii nu ne iartă că noi, mică putere, am îndrăznit să pătrundem în „Sfânta Rusie" până pe malurile Volgăi; germanii pot nutri un adânc resentiment pentru „trădarea" noastră de la 23 august 1944! Cu alte cuvinte, facem figură proastă în ochii tuturor din cauza unei singure greșeli fatale săvârșite în ziua de 27 iunie 1940.

Mi se răspunde întotdeauna că asemenea argumentări n-au nici o valoare. Nu poți rescrie istoria, nu poți „ghici" ce ar fi fost „dacă"... E drept. Dar istoricul n-are la îndemână alt mijloc de a *judeca* valoarea unei *hotărâri* trecute decât imaginând în chipul cel mai rațional cu putință ce s-ar fi întâmplat în ipoteza luării unei hotărâri diferite. (Această operațiune mintală se numește în filozofia anglo-saxonă „închipuire a unor condiții contrare faptelor întâmplate" – *counterfactual conditions.*)

Generalul Antonescu și „Statul Național-Legionar"

Să revenim la fapte: după această triplă și umilitoare ciuntire a țării, regele Carol a trebuit să abdice și să fugă în străinătate, și a venit la putere generalul Antonescu. Om dur, dârz, cinstit, dar care nu putea face guvern decât cu Legiunea, cu ce rămăsese din ea – ceea ce a condus, în 1940, la „Statul Național-Legionar", cu generalul Antonescu în fruntea guvernului, iar jumătate din guvern format din legionari.

A trebuit bineînțeles să ne aliem cu germanii, chiar să le îngăduim să aducă trupe în România, chipurile pentru a ne instrui armata – de fapt, mai cu seamă, ca să pregătească de la noi invazia Balcanilor și războiul împotriva rușilor. Iar după foarte puține luni, generalul Antonescu nu s-a mai putut înțelege cu legionarii, care s-au comportat inadmisibil, creând o poliție politică paralelă; s-au dezlănțuit cu violență împotriva evreilor și, sub pretextul românizării, au preluat averile lor și le-au împărțit între ei. Au omorât o serie întreagă de foști miniștri (60 de foști miniștri și demnitari uciși la Jilava, în noiembrie 1940). Cel mai mult a impresionat uciderea marelui istoric Nicolae Iorga (noiembrie 1940), iar din clipa aceea a fost clar că generalul Antonescu a hotărât să se despartă de legionari. La sfârșitul lui ianuarie '41 are loc un fel de război civil care durează două zile, în care armata, de partea lui Antonescu, îi învinge pe legionari. Aceasta odată ce Antonescu se asigurase de neutralitatea germanilor – care, după câteva luni de observare a situației interne de la noi, ajunseseră la concluzia că în ajunul declanșării unui război în Rusia

le era mai de folos disciplina militarului Antonescu decât haosul legionar. Unii legionari fug în Germania, restul sunt ori internaţi în lagăre, ori închişi, ori fişaţi pentru a fi, într-un fel sau altul, îndepărtaţi mai târziu, de pildă prin trimiterea în linia întâi pe front, când vom intra în război, ceea ce se va şi întâmpla. Este sfârşitul dominaţiei legionare la noi.

Dictatura lui Antonescu s-a arătat şi mai nemiloasă faţă de alte categorii politice, sociale sau etnice. După începerea războiului împotriva Uniunii Sovietice, sub cuvânt că populaţia evreiască din Basarabia şi Bucovina de Nord se arătase în general favorabilă ocupaţiei sovietice şi avuseseră loc chiar acţiuni criminale împotriva armatei române, Antonescu a luat hotărârea să deporteze *toată* populaţia evreiască din Basarabia şi Bucovina dincolo de Nistru. La care s-au adăugat, fără explicaţii, unele grupuri de evrei din restul ţării şi un număr însemnat – care nu-i bine lămurit nici azi – de ţigani. În total, această deportare în masă e evaluată la circa 150 000 de oameni, aruncaţi literalmente în pustiu, fără structuri de primire prevăzute. Fiind zonă de război şi cunoscând purtarea brutală a armatei germane în înaintarea ei, evaluarea definitivă a numărului morţilor şi dispăruţilor e cvasiimposibilă. Această teribilă măsură e astăzi *imputată ca o crimă nu numai lui Antonescu şi guvernului său, ci întregii noastre naţiuni.* Eu unul pot mărturisi că n-am avut pe atunci nici cea mai mică cunoştinţă despre această tragedie.

Trebuie adăugat că, în anii următori, mareşalul şi-a modificat atitudinea faţă de minoritatea evreiască. În anii 1942–1943, cu toate insistenţele repetate ale guvernului

german de a-i preda pe evreii noştri, a refuzat permanent, ba a şi favorizat salvarea unor evrei din Occident sau din Transilvania de nord ocupată de unguri. Guvernul ungar, în schimb, în primăvara 1944, a cedat cererilor naziste, predând pe toţi evreii din Transilvania de Nord, iarăşi circa 150 000, dintre care puţini au supravieţuit. Gestul lui Antonescu din 1943 e însă puţin cunoscut în Occident, şi, chiar când e cunoscut, nu şterge fapta din 1941.

Războiul din răsărit (iunie 1941)

Germania a atacat Rusia la 22 iunie 1941, iar noi ne-am aflat alături de germani. Şi eu am fost pe linia frontului din prima zi. Eram toţi tineri, plini de avânt la gândul de a şterge ruşinea din anul precedent şi de a redobândi Basarabia şi Bucovina. Noi am crezut că, alături de armata germană, va fi un război uşor de câştigat; a fost, dimpotrivă, un război dramatic, căci Antonescu (avansat mareşal la începutul ostilităţilor) nu s-a mulţumit să redobândească Basarabia şi Bucovina de Nord şi să se oprească la graniţele ţării, cum au făcut finlandezii; el a vrut să meargă mai departe alături de germani, în speranţa că, dacă câştigă războiul, fiind aliaţii lor fideli, ni s-ar fi retrocedat cel puţin o parte din Transilvania de nord. Cu această greşeală politică, simplu rămăşag, am mers înainte şi am ajuns cu trupele noastre până la Stalingrad, pe Volga şi în Munţii Caucaz. Iar când s-a întors soarta armelor, când la Stalingrad a avut loc acea dramatică încercuire a armatelor germane (inclusiv a diviziilor române), am suferit cea mai

mare înfrângere militară din toată istoria noastră. Am pierdut sute de mii de oameni, morți, răniți, degerați, prizonieri. O tragedie națională care n-a mai fost niciodată răscumpărată. Germanii au considerat că din cauza noastră a fost încercuit Stalingradul, noi nu aveam mijloace proprii de a ne retrage de-acolo. Încetul cu încetul, devenise clar că Germania pierdea lupta şi că noi trebuia să ieşim din război.

Oamenii politici clarvăzători au înțeles cu toții că Germania nu mai putea câştiga războiul. Cei mai lucizi înțeleseseră aceasta chiar cu un an înainte, din momentul când Statele Unite, provocate de Japonia, intraseră în război. Intrarea în joc alături de Marea Britanie şi de URSS a primei puteri industriale din lume însemna în mod fatal *începutul sfârşitului* pentru ambițiile lui Hitler. Dar dictatorii sunt, prin esență, orbi. Formidabilul potențial industrial american, transformat peste noapte în formidabil potențial militar, a hotărât soarta războiului. Miile de camioane care au transportat armata sovietică la Stalingrad erau americane. Zecile de mii de avioane care au prefăcut oraşele germane în maldăre de ruine au fost americane. (Țin minte că eu însumi, când am auzit, pe la începutul intervenției americane, că preşedintele Roosevelt se lăuda că vor fabrica 1 000 de avioane pe săptămână, am crezut că era pură lăudăroşenie. După un an, Statele Unite produceau 52 000 de avioane pe an şi câte un vapor de transport – *Liberty Ship* – la fiecare zece zile!)

După căderea Stalingradului (februarie 1943), au început tatonări, mai întâi pe lângă Aliați, apoi şi pe lângă sovietici, atât din partea guvernului Antonescu, cât şi din partea opoziției conduse de Iuliu Maniu şi sprijinite în

secret de regele Mihai. Prin aprilie-mai 1944, ne aflam în posesia ultimelor condiții puse de sovietici pentru capitularea noastră. Mareşalul Antonescu nu s-a putut însă hotărî, nici chiar când, Moldova fiind pe jumătate ocupată, frontul româno-german a fost adânc străpuns, la 20 august 1944. Pe de o parte, nu voia să-şi calce cuvântul de militar dat lui Hitler, pe de alta, tot spera într-un moment strategic mai favorabil pentru a face pasul. Opoziția, dimpotrivă, se temea că orice nouă păsuire ne anula şi ultimele şanse ca Aliații şi Uniunea Sovietică să ne restituie Transilvania de nord la încheierea păcii.

23 august 1944 - arestarea lui Antonescu şi „răsturnarea alianțelor"

Regele Mihai, sprijinindu-se pe un Bloc Național Democratic de curând constituit (național-țărăniştii reprezentați de Maniu, liberalii de Dinu Brătianu, social-democrații de Titel Petrescu şi comuniştii de Lucrețiu Pătrăşcanu), procedează, în după-amiaza lui 23 august 1944, la un fel de lovitură de palat. Antonescu refuzând să încheie imediat un armistițiu cu sovieticii, regele l-a demis din funcția de prim-ministru şi l-a arestat, a ordonat armatei să înceteze lupta împotriva ruşilor şi a cerut germanilor să părăsească țara. Germanii neacceptând să plece şi atacând Capitala cu unitățile antiaeriene de la Ploieşti, a trebuit să întoarcem armele împotriva foştilor noştri aliați. Lucru dureros pentru armată, dar, la ordinul regelui, executat fără ezitare. Şi de-acum a început un război către

apus, în care am pierdut alte câteva sute de mii de oameni, dar am recucerit Transilvania. Am intrat în Ungaria, am ajuns până în Cehoslovacia. Am fost deci aliații sovieticilor și ai occidentalilor, fără să ni se recunoască însă statutul de cobeligeranți, ceea ce ne-ar fi dat anumite drepturi în faza negocierilor de pace. În același timp, eram ocupați de imensa armată sovietică, care a crezut că poate face la noi ce voia. A început o nouă eră a istoriei noastre: prin faptul că am pierdut războiul în fața sovieticilor, eram de-acum siliți – cu toate promisiunile aliaților că ne vor apăra – să adoptăm un regim impus de Moscova.

Situația internațională după 1945. Acordul de la Ialta (februarie 1945)

Ca să înțelegem ce s-a întâmplat în ultimii cincizeci de ani la noi în țară, trebuie să aruncăm din nou o privire asupra situației internaționale. Războiul se sfârșește în august 1945, odată cu lansarea bombei atomice la Hiroshima și Nagasaki. În 1945, Germania, cumplit distrusă după trei ani de bombardamente ale aviației aliate, este ocupată acum în jumătatea de răsărit de ruși, iar în jumătatea de apus de aliații americani, englezi și francezi. Dar, odată cu Germania de Răsărit, e ocupată de ruși și toată Europa de Est, adică Polonia, Ungaria, România și Bulgaria. Înțelegerea semnată în februarie 1945 la Ialta, în Crimeea, de către cei trei mari, Roosevelt, Churchill și Stalin, prevedea că se vor organiza alegeri libere în țările eliberate de hegemonia germană. Cum au înțeles sovieticii aceste

alegeri libere e cunoscut. Încetul cu încetul, au creat mişcări politice artificiale. La noi, în momentul când au sosit ruşii, partidul comunist n-avea decât 900 de membri. Se poate obiecta că erau 900 de membri pentru că partidul se afla în ilegalitate. Dar fusese interzis, fiindcă era în solda unei puteri străine care voia să ne răpească Basarabia, părea deci logic ca guvernele interbelice să nu permită existenţa unui partid care depinde de o mare ţară vecină şi care vrea să alieneze o provincie a ţării. Asta explică de ce, fiind în clandestinitate, numărul membrilor partidului era atât de mic. Dar, de îndată ce s-a instalat puterea sovietică la noi în ţară, au ieşit ca din pământ mii şi mii de comunişti. Poate că erau simpatizanţi dinainte, dar în mare parte au devenit comunişti numai pentru a fi de partea învingătorului, de partea celui care deţine puterea. S-au inventat mişcări populare, s-a ieşit în stradă, s-a cerut demisia guvernului – şi astfel, doar pentru foarte puţin timp după 23 august '44, am crezut că putem relua o viaţă parlamentară normală. La 6 martie 1945, regele Mihai a fost silit să schimbe guvernul. Prim-ministru era un general antiantonescian, generalul Rădescu. A venit ministrul adjunct de externe sovietic, Andrei Vâşinski (de origine poloneză!), a izbit cu pumnul în masă, a înconjurat palatul cu tancuri, iar regele a fost silit să accepte ca prim-ministru pe cel pe care ruşii îl desemnaseră: Petru Groza. Groza era un burghez, un bancher transilvan, simpatizant al comuniştilor, aparent om cumsecade, de fapt, iertaţi-mi cuvântul, un prost care a fost manipulat de comunişti. El este cel care i-a ajutat pe comunişti să preia puterea între martie '45 şi sfârşitul anului '47. În

aceşti aproape trei ani, în zadar a încercat regele, cu ajutorul teoretic al anglo-americanilor, să reziste presiunilor sovietice. Guvernul se afla din ce în ce mai mult în mâna comuniştilor, prin hotărâri unilaterale, confiscarea pământurilor, declanşarea procesului de cooperativizare forţată, după model sovietic, a agriculturii, confiscarea industriilor etc.

Îmi veţi spune: „ne-au vândut anglo-americanii la Ialta“, de ce nu ne-au apărat? Aici trebuie să vă prezint un punct de vedere oarecum deosebit de ceea ce se vehiculează în presă şi în literatura politică, de ani de zile: să nu uităm că, în democraţiile mari din Apus, cum sunt SUA, Marea Britanie, Franţa, nu conduce un dictator, nici chiar un guvern cu putere absolută. Există parlament, există opinie publică. În 1945, ideea de a începe un război împotriva fostului tău aliat, chiar dacă acesta comite abuzuri în Europa, nici nu putea să treacă prin gând unui englez sau unui american, după cinci ani de război în Europa, Africa şi Extremul Orient. Pe de altă parte, occidentalii credeau că semnaseră la Ialta un acord pentru organizarea de alegeri libere. Chiar dacă aceste alegeri, care au avut loc la noi în 1946, au fost falsificate, ei nu puteau găsi aici un motiv pentru declanşarea războiului.

Oamenii noştri politici de atunci, în frunte cu Iuliu Maniu, şi de asemeni regele au fost mai întâi surprinşi, apoi consternaţi de slăbiciunea reacţiilor Aliaţilor faţă de încălcările din ce în ce mai grave din partea ruşilor ale înţelegerilor convenite între aliaţi şi ale angajamentelor internaţionale. S-au comportat în România – pe când ostaşii noştri luptau alături de ei pe frontul de Vest – ca într-o ţară definitiv cucerită. Au deportat zeci de mii de

români din Basarabia şi Bucovina, au deportat zeci de mii de saşi şi şvabi din Transilvania şi Banat, au exploatat minele noastre până la secătuire (în special uraniul necesar fabricării bombei atomice), au condus din umbră, ani de-a rândul, guvernul comunist român prin consilierii lor instalaţi în toate centrele vitale de conducere. Învinovăţirea cea mai evidentă pe care o putem aduce anglo-americanilor e că n-au avut măcar curajul să-l prevină atunci cinstit pe Maniu şi opoziţia română de neputinţa lor şi de hotărârea calculată, categorică, de a nu interveni, ţinând cont de riscuri, în acea fază. Poate că am fi evitat în acest caz sacrificii zadarnice.

Convinşi că marea putere americană, ajutată de ceilalţi occidentali, se va dovedi superioară Rusiei, speram că salvarea noastră va veni în patru-cinci ani. Şi a venit după patruzeci şi cinci de ani! Aşa este istoria. Lucrează în lungă durată, iar destinele individuale sunt strivite fără milă. URSS s-a prăbuşit din interior, din cauza imposibilităţii comunismului de a construi o economie viabilă.

Instalarea forţată a sistemului comunist

Perioada care începe cu ocupaţia sovietică a răsturnat toate valorile societăţii româneşti. Mare parte din elita noastră intelectuală şi politică a fost fie suprimată în închisori sau la canalul Dunăre–Marea Neagră, fie obligată să se exileze. S-a instaurat o teroare pe care cei ce n-au trăit-o nu sunt în stare să şi-o închipuie. Lumea gândea un lucru, dar spunea altceva. A existat un fel de schizofrenie,

ca să ne exprimăm în termeni psihiatrici, iar aceasta a durat vreme de patruzeci şi cinci de ani.

Regimul, desigur, a avut realizările lui: a redus considerabil analfabetismul; dar când pui învăţământul în slujba exclusivă a unei ideologii străine şi mincinoase şi suprimi cu sălbatică brutalitate orice libertate de gândire, nu anulezi oare tot câştigul alfabetizării?

S-a întins reţeaua şoselelor asfaltate (de calitate submediocră), s-au dublat liniile de cale ferată, mai cu seamă s-au construit multe uzine, accelerând forţat industrializarea ţării, ceea ce a dus în mod fatal la o urbanizare precipitată şi de calitatea cea mai proastă. Într-un cuvânt, totul s-a făcut prost. Afirmaţia că realizările din această perioadă n-ar fi fost posibile fără regimul comunist e ridicolă. De pildă, pentru reconstrucţia Europei de Vest după cumplitele distrugeri ale războiului, americanii au promovat faimosul „Plan Marshall" (după numele generalului, fost şef de stat-major, apoi secretar de stat – adică ministru de externe). Acest plan de ajutorare economică, eşalonat pe mai mulţi ani, a permis revenirea la normalitate a jumătăţii apusene a Europei. Când unele state din zona comunistă, de pildă Cehoslovacia, au vrut şi ele să beneficieze de acest program, Uniunea Sovietică s-a opus categoric. Închipuiţi-vă ce ar fi devenit ţara noastră dacă ar fi putut profita şi ea de această mană cerească! În schimb, sovieticii ne-au stors cât au putut cu celebrele lor SOV-ROM-uri şi ne-au silit să avem o economie de tip sovietic, cu o industrie nesănătoasă.

Culmea aberaţiilor economice a fost atinsă sub Ceauşescu, succesorul lui Gheorghiu-Dej la conducerea partidului şi a ţării. La început mai puţin brutal decât predecesorul său – căci în vremea lui Gheorghiu-Dej a avut loc distrugerea sistematică, conform tezelor lui Lenin, a tuturor păturilor sociale mai răsărite, nu numai la nivelul straturilor sociale mai înalte, ci şi la sate, morţi cu miile, cu zecile de mii, în închisori, la canalul Dunăre–Marea Neagră, în deportări etc., cu vremea însă, Ceauşescu şi-a pierdut orice simţ al măsurii. Incult, dar şiret şi ambiţios, a avut o reală dibăcie politică, nu numai pe plan intern spre a-şi consolida puterea dictatorială, ci şi pe plan extern, pentru a da unor mari oameni politici din Occident, ca generalul de Gaulle sau preşedintele Nixon, impresia că el încerca să desprindă România din cleştele sovietic. În aceste încercări n-a mers însă niciodată atât de departe încât să-i îngrijoreze pe stăpânii Kremlinului. Ba probabil că, având asentimentul lor, România a fost veriga din lanţul de state satelite ale Uniunii Sovietice care păstra legătura cu ţări devenite inamice, ca Israelul, Albania sau China. În acelaşi timp, la adăpostul reputaţiei de pretinsă independenţă, Ceauşescu lăsa serviciile sale „speciale“ să dea în Occident lovituri spectaculoase, care, vădit, nu puteau folosi decât serviciilor secrete ale URSS. Ceauşescu a fost însoţit şi încurajat de oportunişti nepregătiţi şi fără scrupule, care i-au inspirat planuri de dezvoltare cu totul absurde – de pildă, hotărârea creării unor uriaşe oţelării într-o ţară lipsită de cele două materii prime necesare, fier şi cărbune, precum şi de suficientă energie, iar aceasta tocmai în conjunctura în care cererea de oţel pe piaţa

mondială era în descreştere din cauza unei adevărate revoluţii tehnologice. Şi, pe lângă o seamă de alte erori majore în planificarea economică, a început lucrări faraonice în Capitala ţării, după modelul altor demenţi ai lumii comuniste, ca Mao Tzedun sau Kim Ir Sen. Câte şcoli, spitale, şosele s-ar fi putut clădi cu miliardele cheltuite pentru dărâmarea (cu o nemaipomenită lipsă de omenie) a unui întreg cartier al Bucureştilor şi ridicarea acelei monstruoase clădiri numite „Casa Poporului", precum şi a acelui bulevard luxos, mai lung şi mai larg decât Champs-Élysées de la Paris! Propaganda comunistă a făcut caz de toate aceste „realizări", însă o creştere economică sănătoasă, cum a fost cea din anii interbelici, ne-ar fi adus azi mai departe.

În ochii mei însă, aceste erori majore în opţiunile economice, care sunt la originea crizei dramatice prin care trecem acum, nu sunt moştenirea cea mai tragică a regimului comunist. Moştenirea cea mai tragică constă în faptul că acea jumătate de secol ne-a stricat sufletul.

Un regim în care minciuna a fost ridicată la rangul de metodă de guvernare, în care teroarea a dezvoltat laşitatea la cei mai mulţi şi eroismul imprudent la câţiva, în care delaţiunea a fost considerată virtute, în care furtul, nu numai din bunul statului, dar şi din cel al vecinului, a sfârşit prin a apărea legitim din cauza privaţiunilor permanente şi a exemplului de înşelăciune venit de sus, un asemenea regim nu putea să nu lase urme profunde în mentalităţi şi comportamente. Ele sunt astăzi piedica majoră în integrarea noastră într-o lume nouă. Răul mi se pare

atât de adânc şi de generalizat, încât nu ştiu dacă generaţia celor care acum sunt tineri îl va mai putea stârpi. Moralitatea batjocorită se repară mai greu decât uzinele învechite. Poate doar generaţiile următoare să reuşească a regăsi echilibrul, dacă ar şti, cu hotărâre, să impună cultul cinstei, al respectului pentru cuvântul dat şi pentru semeni.

Pe plan politic, îmi pun nădejdea în dezvoltarea unui regim parlamentar civilizat. Mi se va răspunde că au presă proastă Parlamentul, „politicienii" etc. Vă amintesc butada lui Winston Churchill: sistemul parlamentar e detestabil... dar e cel mai puţin rău din câte cunoaştem.

Apoi, îmi pun nădejdea în integrarea noastră în marea comunitate europeană, în marea familie a Europei unite, în care ţările care au aderat acum cincisprezece-douăzeci de ani au făcut un salt înainte fenomenal. Am văzut cu ochii mei: Grecia de azi faţă de Grecia de acum douăzeci de ani e de nerecunoscut. Până şi ţări mari şi bogate ca Franţa au fost transfigurate din punct de vedere economic de când au iniţiat (cu multe reticenţe interne) această Uniune acum cincizeci de ani. Acolo e şi viitorul ţării noastre.

Nu înseamnă să idealizăm naiv Occidentul. Dar geniul fiecărui popor stă în a şti să adapteze propriei sale moşteniri integrarea într-un ansamblu mai larg. Eu cred că abilitatea noastră politică ne va ajuta nu numai să intrăm în acest mare ansamblu continental, dar şi să jucăm în sânul lui un rol de frunte. Este crezul meu. Rămâne ca generaţiile viitoare să-l împlinească!

Indice de nume

Cuprins